

บทที่ ๑

ตัวละครหญิง ในวรรณคดีนิราศ

นิราศเป็นวรรณคดีที่มีลักษณะการแต่งเป็นบทคร่ำครวญอาลัยรัก เมื่อภักดิ์จากคนรัก หรือเดินทางจากบ้านไป กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ หรือ น.ม.ส. มีความเห็นว่าลักษณะหนังสือนิราศ คือหนังสือที่ "จับเอาความเศร้าเพราะร้างรักนั้นเป็นแก่นของเรื่อง ถ้ากล่าวละเอียดไปทางอื่นก็เป็นกระทิงนั้น นิราศบางเรื่องกระพี้สำคัญกว่าแก่น เช่นนิราศลอนดอน เป็นต้น แต่แก่นต้องมี ถ้าไม่มีไม่เป็นนิราศ" ๑

ข้อความข้างต้นแสดงว่า น.ม.ส. ให้ความสำคัญกับการคร่ำครวญว่าเป็นสิ่งสำคัญที่สุดของนิราศ แต่ยังมีนิราศที่มีลักษณะนอกเหนือคำอธิบายข้างต้น จึงทรงกล่าวไว้ด้วยว่า "ที่กล่าวนี้กล่าวตามลักษณะแห่งนิราศโดยมาก" ๒

สมเด็จพระยาตรางราชานาภาพฯ ประทานข้อวินิจฉัยเกี่ยวกับลักษณะของหนังสือนิราศ ซึ่งครอบคลุมถึงขนบของนิราศที่นิยมแต่งกันในชั้นหลังด้วย ไว้ใน "คานา" นิราศเมืองเทศ ซึ่งเป็นนิราศคากลอนที่แต่งในสมัยรัชกาลที่ ๒ ว่าดังนี้

หนังสือจากพวกนิราศ คนมักเข้าใจกันว่าเปี่ยมแต่แต่งคร่ำครวญถึงคู่ครอง ซึ่งผู้แต่งต้องพรากไป แลถึงจะแต่งดี ก็ดีแต่ในกระบวนกลอนสังวาส หาวีเศษไปกว่านั้นไม่ความเข้าใจเช่นนี้เข้าใจผิด ความจริงไม่เช่นนั้น ถ้าใครอ่านพิเคราะห์ที่ต้นนิราศชั้นเก่า เช่น นิราศพระยามหาอนุภาพไปเมืองจีน ครึ่งกรุงธนบุรี ซึ่งพิมพ์เมื่อเร็ว ๆ นี้ ก็ดี

---

๑ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, "ปาฐกถาเรื่องนิราศนรินทร์," นิราศนรินทร์คำโคลงและนิราศปลีกย่อย พ.ณ ประมวลมารค (ม.จ. จันทรจิรายุ รัชนี้) ตรวจสอบ ชาระใหม่ และเขียนเพิ่มเติม (พระนคร: แพร์พิทยา, ๒๕๑๓), หน้า ๘๖ - ๘.

๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๗.

ถ้านิราศชั้นใหม่ที่ผู้แต่งเข้าใจระเบียบ เช่น นิราศลอนดอน หม่อมราชวงศ์ถัย แต่งเมื่อรัชกาลที่ ๕ ก็ดี จะเห็นได้ว่าเขาแต่งว่าด้วยการไป แลพรรณนาถึงถิ่นฐานบ้านเรือนตลอดจนกิจการที่ได้ไปรู้เห็นเป็นหลัก และการคร่ำครวญในทางสังวาสสอดสลับไว้เป็นแต่เครื่องประดับ ถิ่นิราศของสุนทรภู่ที่แต่งแปลกกว่าของคนอื่นในสมัยอันเดียวกัน ก็ไม่ออกไปนอกระเบียบที่กล่าวนี้ มีมากก็น้อยทุกเรื่อง นิราศเมืองเทศ ที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้ก็เป็นหนังสือซึ่งให้ความรู้หลายอย่างดังกล่าวมาแล้วนั้น ๓

เมื่อพิจารณาจากคำอธิบายของนักปราชญ์ทั้งสองท่านแล้วอาจสรุปได้ว่า วรรณคดีนิราศมีแก่นเรื่องอยู่ ๒ อย่าง คือ การคร่ำครวญ และการแสดงทัศนคติต่อสิ่งที่พบเห็นระหว่างการเดินทาง การให้หน้าหนักกับแก่นเรื่องใดมากกว่ากันขึ้นอยู่กับ "ชนบ" ของนิราศที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย นิราศคำโคลงซึ่งมีอายุเก่าแก่กว่านิราศที่แต่งด้วยคำประพันธ์ชนิดอื่นเน้นการคร่ำครวญถึงคนรัก ส่วนนิราศคำกลอนซึ่งเริ่มนิยมแต่งมากในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงสมัยปัจจุบัน จะเน้นการพรรณนาสิ่งที่พบเห็นระหว่างการเดินทาง ผู้แต่งจะแทรกบทคร่ำครวญเพียงเล็กน้อย เช่น นิราศต่าง ๆ ของสุนทรภู่ หรือไม่มีบทคร่ำครวญเลย เช่น นิราศนครวัด พระนิพนธ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธำรงราชานุภาพ

เมื่อการคร่ำครวญเป็นแก่นเรื่องสำคัญอย่างหนึ่งของนิราศ ผู้หญิงจึงเป็นตัวละครสำคัญในวรรณคดีประเภทนี้ แม้จะเป็นตัวละครที่ไม่มีพฤติกรรมชัดเจนเหมือนอย่างวรรณคดีนิทานหรือการแสดงก็ตาม ตัวละครหญิงในนิราศเป็นปรอยของความคิดคำนึงของผู้แต่ง ซึ่งอาจจะมีตัวตนอยู่จริงหรือไม่มีตัวตนจริงก็ได้ เหมือนดังที่กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ประทานความเห็นไว้ว่า "นางเอกในนิราศ...ไม่จำเป็นต้องมีตัวตน เป็นเพียงความคิดเห็นหรือเครื่องนึกสำหรับช่วยให้แต่งให้ไพเราะเท่านั้น..." ๔ ความมีตัวตนหรือไม่มีตัวตนของตัวละครหญิงในนิราศไม่เป็นสิ่งสำคัญเท่ากับความรู้สึกสะเทือนอารมณ์ของผู้อ่านที่เชื่อถือจริงจัง

๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธำรงราชานุภาพ, "คานา", นิราศเมืองเทศ (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๒), หน้า (๑) - (๒).

๔ เรื่องเดิม, หน้า ๘๘.

ตามจินตนาการการความรู้สึกนึกคิดของกวี กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การพัฒนาจะรู้สึกคล้อยตามจินตนาการของกวีได้มากน้อยเพียงใด ย่อมขึ้นอยู่กับว่า กวีมีความรู้สึกจริงจังกับภาพนึกที่ตนสร้างขึ้นแค่ไหน เพียงไรด้วย ความรู้สึกจริง (real) ในนิราศจึงไม่จำเป็นต้องสัมพันธ์กับข้อเท็จจริง (fact) ในชีวิตของกวีเสมอไป

ตัวละครสำคัญในนิราศมีเพียง ๒ กลุ่มเท่านั้น คือผู้คร่ำครวญ และผู้ที่ถูกคร่ำครวญ ถึงผู้คร่ำครวญจะหมายถึงคน ๆ เดียว แต่ผู้ที่ถูกคร่ำครวญถึงอาจจะมีหลายคน ที่กล่าวว่าผู้คร่ำครวญจะเป็นคน ๆ เดียว เพราะผู้คร่ำครวญในนิราศบางเรื่องเป็นตัวละครสมมุติจากความนึกคิดของกวี ไม่ได้หมายความว่าผู้แต่งเสมอไป เช่น ทวาทศมาส เป็นนิราศที่มีผู้แต่งเป็นกลุ่ม นักวรรณคดีมีข้อสันนิษฐานต่าง ๆ กันไป บางทีว่า ผู้แต่งมี ๓ คน บางทีว่ามี ๕ คน บางทีว่า ผู้แต่งมีเพียง "กวีหนึ่งนา" อีก ๓ คนที่เหลือเป็นเพียงผู้ "ช่วยแกเล้งเกลากลอน" ข้อสันนิษฐานเหล่านี้ล้วนมาจากโคลงท้ายนิราศว่า

การกลอนนึ่งอาทิ	กวี หนึ่งนา
เยาวราชสามนต์ไตร	แผ่นหล้า
ขนพรหมมนตรีศรี	กวีราช
สารประเสริฐภูษา	ช่วยแกเล้งเกลากลอน

แต่ไม่ว่าผู้แต่งจะมีเพียงคนเดียวหรือช่วยกันแต่งเป็นกลุ่ม ก็จำเป็นต้องร่วมรับรู้จินตนาการของกันและกัน และหลอมรวมเป็นจินตนาการเดี่ยว ดังนั้น ผู้คร่ำครวญในทวาทศมาส จึงหมายถึงผู้ชายคนเดียวที่มีความทุกข์เพราะจากนาง ท่านเองเดียวกับนิราศบางเรื่องที่มีผู้แต่ง "สวามบท" เป็นตัวละครในวรรณคดี เช่น ราชาทิลาปคัมภีร์ หรือ นิราศชื่านี้ ผู้แต่งสวามบทเป็นพระราม หรือสุนทรภู่สวามบทเป็นอเนกาครวญถึงนางบุษบาใน นิราศอิเหนา เป็นต้น ส่วนผู้ที่ถูกคร่ำครวญถึงก็ไม่จำเป็นต้องเป็นผู้หญิงคนเดียวในดวงใจ อาจจะเป็นกลุ่มผู้หญิงอย่างเช่น รัชกาลที่ ๑ ครวญถึงสาวสนมในนิราศรบทพม่าทำดินแดงว่า

แสนรักสุครักภิรมย์สมร
ทุกองงค์ทรงลักษณะอนสนทร   สถาพรพจนสวาสต์สวัสดิ์

บทนิราศใน ลิลิตตะเลงพ่าย ตอนพระมหาอุปราชาเดินทัพก็เป็นการครวญถึงนางสนม นอกจากนั้นนิราศของสุนทรภู่เกือบทุกเรื่องจะกล่าวถึงผู้หญิงหลายคน ทุกคนล้วนมีความรักความหลงอันน่าประทับใจกับสุนทรภู่ทั้งสิ้น

กล่าวโดยสรุป ตัวละครหญิงในนิราศจะมีที่มาจากผู้หญิงจริงหรือเป็นจินตนาการของภู่ก็ได้ อาจจะเป็นผู้หญิงที่จากกันจริง หรือไม่ได้จากกันไปไหนเลย และอาจจะหมายถึงหญิงในดวงใจภู่เพียงคนเดียว หรือเป็นหญิงหลายคนก็ได้ทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตาม ผู้คร่ำครวญในนิราศเป็นชายทั้งสิ้น ขณะที่ผู้ครวญถึงเป็นผู้หญิงถึงแม้ผู้แต่งนิราศบางเรื่องอาจจะใช้สรรพนามบ่งตนเอง อย่างเช่น นิราศเพชรบุรี ของหม่อมพืชมไหสน ผู้แต่งเรียกตนเองว่า "อนูชา" เรียกผู้หญิงที่ตนครวญถึงว่า "เชษฐา" ผู้หญิงจึงเป็นตัวละครสำคัญในวรรณคดีนิราศไม่น้อยไปกว่าที่มีบทบาทในวรรณคดีประเภทอื่น ๆ ผู้วิจัยจึงจะวิเคราะห์ตัวละครหญิงในนิราศว่ามีลักษณะอย่างไรและมีความสำคัญเพียงไรต่อการประพันธ์วรรณคดีประเภทนี้

๓.๑ ตัวละครหญิงในนิราศสมัยอยุธยา

นิราศสมัยอยุธยาบางเรื่องมีปัญหาถกเถียงเรื่องผู้แต่งและสมัยที่แต่ง โดยยังไม่มียุติ เช่น กาสรวลโคลงตัน ทวาทศมาส อีกทั้งนิราศจำนวนมากในสมัยนี้ไม่ปรากฏชื่อและประวัติผู้แต่งที่ชัดเจน เช่น นิราศหริภุญชัย นิราศเพชรบุรี ราชชาติลาบคำฉันทน์ หรือ นิราศชัศดา เป็นต้น เนื่องจากวิทยานพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงประวัติของหนังสือเฉพาะส่วนที่จำเป็นจะต้องสนับสนุนการแสวงหาพัฒนาการทางความคิดเท่านั้น ดังนั้น จะไม่กล่าวถึงประวัติที่มาและลักษณะของนิราศแต่ละเล่มโดยละเอียดในทันที

นิราศสมัยอยุธยาที่ผู้วิจัยเลือกมาศึกษา มี ๖ เรื่อง ดังนี้

๑. นิราศหริภุญชัย
๒. ทวาทศมาส
๓. กาสรวลโคลงตัน

๔. ราชพิลาปคำฉันท์ หรือ นิราศซีดา
๕. นิราศเมืองเพชรบุรี
๖. กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก

ส่วน นิราศนครสวรรค์ของพระศรีมโหสถ แต่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช นิราศเจ้าฟ้าอภัย ซึ่งเป็นโอรสพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ และ นิราศของพระมหานาควัดท่าทราย กวีในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ล้วนมีเนื้อความไม่สมบูรณ์ และเนื้อความที่มีอยู่ก็มิได้กล่าวคร่ำครวญถึงผู้หญิง ผู้วิจัยจึงไม่นำมาศึกษาในที่นี้ รวมทั้ง กาพย์ห่อโคลงนิราศธารทองแดง ซึ่งเป็นนิราศที่แต่งด้วยกาพย์ห่อโคลงอีกเรื่องหนึ่งของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร มีเนื้อหาเกี่ยวกับการพรรณานาธรรมชาติตลอดทั้งเรื่อง โดยไม่มีบทครวญ เพราะผู้แต่งกล่าวว่าเสด็จไปพร้อมกับสาวสนมนางกำนัลพร้อมพรุ่ง

ผู้วิจัยจะศึกษาตัวละครหญิงในนิราศสมัยอยุธยา โดยแบ่งออกเป็น ๒ ประเด็นดังนี้

- ๓.๑.๑ ลักษณะของตัวละครหญิงในนิราศสมัยอยุธยา
- ๓.๑.๒ ความสำคัญของตัวละครหญิงในนิราศสมัยอยุธยา

๓.๑.๑ ลักษณะของตัวละครหญิงในนิราศสมัยอยุธยา

ตั้งที่มีผู้กล่าวไว้ว่า บุคคลในนิราศไม่จำเป็นต้องเป็นบุคคลจริง แต่อาจเป็นบุคคลที่กวีนึกเห็นอย่างจริงจัง (ในจินตนาการ) ^๕ "นางในนิราศ" จึงไม่จำเป็นต้องเป็นผู้หญิงจริงในชีวิตของผู้แต่ง แต่เป็นผู้หญิงในความนึกคิดจินตนาการของกวีซึ่งย่อมมีลักษณะอันเป็นอุดมคติ จึงทำให้กวีที่ร่วมกันแต่งนิราศบางเรื่องสามารถสอดร้อยจินตนาการอุดมคติให้เป็นจินตนาการเดียวกันได้ ทานองเดียวกับนิราศบางเรื่องที่ผู้แต่งคร่ำครวญถึง "นาง

^๕ ดวงมน ปรียาณะ, "ความงามในทวาทศมาส," (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖), หน้า ๑๖.

ในนินราศ" อย่างซาบซึ้ง ทั้ง ๆ ที่ในตัวบท ผู้แต่งกล่าวว่าเขาเดินทางไปพร้อมหม่อมห้ามสาว
 สนมจำนวนมาก ดังนั้น การพรรณนาถึงตัวละครหญิงอย่างละเอียดลออ จึงไม่จำเป็นต้อง
 ได้แรงอารมณ์สะเทือนใจจากการพลัดพรากเพียงอย่างเดียว หากแต่ผู้แต่งสร้างตัวละคร
 หญิงจากอุดมคติซึ่งหลอมรวมทั้งที่เป็นคุณสมบัติของหญิงที่ควรรัก และที่เป็นคุณสมบัติที่ควร
 หวังอยากให้หญิงเป็นเช่นนั้น เมื่อพิจารณาจากนินราศเรื่องต่างๆในสมัยอยุธยาแล้ว พบว่า
 นางในนินราศที่ควรรักเห็นอย่างจริงจัง ในมโนสำนึกล้วนแต่มีลักษณะดังต่อไปนี้

- ก. ความงาม
- ข. ความสัมพันธ์ลึกซึ้ง
- ค. การปรนนิบัติ
- ง. ความรู้

ก. ความงาม

กวีมักจะกล่าวถึงความงามของหญิงคนรักว่า งามเลิศกว่าหญิงทั้งปวง การ
 ที่จะเทียบกับมนุษย์โลกด้วยกัน ยังไม่อาจยืนยันความงามของนางได้อย่างมีน้ำหนัก กวีจึงมัก
 เปรียบนางผู้เป็นที่รักของเขากับนางฟ้านางสวรรค์ ดังเช่น นินราศหรือภูษย์ พรรณานาง
 งามยิ่งกว่านางอัปสร ซึ่งเป็นผู้ที่เกิดจากการกวนเกษียรสมุทร มีรูปร่างหน้าตางดงามที่สุด
 เพราะฉะนั้นจึงต้องตกเป็นนางบำเรอของเทวดา ๆ นางอัปสรจึงเป็น "ปิ่น" คือ ยอดหญิง
 แห่งสวรรค์ทั้ง ๖ ชั้นฟ้า นางอัปสรมีความงามเลื่องลือถึงเพียงนี้ แต่ตัวละครหญิงในนินราศ
 หรือภูษย์มีความงามยิ่งกว่า โคลงบทใหม่เนื้อความว่าดังนี้

ดวงเคี้ยวคดียงฟ้า	อัปสร
เป็นปิ่นกามาวจร	เจองเจ้า
บุญาแต่ปางก่อน	ทักท่า นายนี้
แสนชาติยงยงเฝ้า	จิ่งลวนลคะนิง

๖ เสรีียรโกเศศ, เล่าเรื่องในไตรภม (พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๑๘), หน้า ๑๓๘

ตัวละครหญิงในนิราศหรือภูษย์จึงคงงามกว่า พระเพื่อนพระแพง ใน ลิลิตพระลอ เสียอีก เพราะกวีชมพระเพื่อนพระแพงว่างามเหมือนนางอัปสรลอยลงมายังโลกมนุษย์ ดังกล่าวว่

โฉมสองเหมือนหยาดฟ้า	ลงดิน
งามเงื่อนอัสรอินทร์	สู่หล้า

ในนิราศเรื่องเดียวกันนี้ยังมีโคลงอีกบทหนึ่งกล่าวชมความงามของนางว่า จะหาหญิงงามใน ๓ โลกมาเปรียบก็ไม่สามารถทำได้

ลลิลแล้วเล่า	ศาลา เลิศเฮ
ครองคู่สายเส่นหา	แห่งหน
วรลักษณ์เลิศสรวรรคา	เทพทิพ เรียมเอย
สามแผ่นเนินไคคั้น	พัตนหาอวร

การกล่าวถึงความงามของ "นางในนิราศ" ท่านอนึ่งยังปรากฏในโคลงบทหนึ่งใน ทวาทศมาส ผู้แต่งกล่าวว่า เทพเจ้าเป็นผู้สร้างนาง นางจึงงามยิ่งยอดจนหานางผู้ใดในโลกทั้งสาม คือ สวรรค์ มนุษย์โลก และบาดาล เปรียบปานไม่ได้ โคลงบทนี้มีความว่า

หริรักษ์หริราชแกลัง	เกลานุช แม่ฤ
จักจิงทรวงธรมาย	แต่เจ้า
โนนางสร้างคู่สุด	สามโลก กิดี
เทียมธลัททหน้า	ห่อนเทียบฤเทียม

ส่วนผู้แต่ง กาสรวลโคลงนี้ เรียกตัวละครหญิงของเขาว่า "แม่รูปทอง" (พิมพ์ทอง) ซึ่งแสดงความยกย่องความงามของนางอย่างยิ่ง กวีกล่าวว่า แม้นดอกบัวทองยังแพ้

ความงามของนาง ๓ ดังกล่าวไว้ว่า

ดวงคยวาววมาศเพ็	พิมทอง พ็เออย
рымบหลับไหลหา	คำเคย
ดวงคยวแม่มอทน	หาพิ พนมแม่
ใครช่วยชเกล้าเกลย	กล่อมแถงๆ

ในนิราศเรื่องเดียวกันนี้ กวียังเรียกตัวละครหญิงว่า "ดอกบัวทอง" (บัวทอง) ดังเช่นโคลงสองบท

เสยคยหน้าช้อยชั้น	บัวทอง กนา
ศรีเกษเกศรสาว	ดอกไม้
มาดลบนนล นอง	ชลเนตร
ชลเนตรช้อยให้	ร่วงแรงโรยแรง

รฤกหน้าช้อยชั้น	บัวทอง กนา
หอมทั้นใครเหนตา	ภูได้
รฤกคัลหลับสองนม	นาภิศ กนา
ยยวอยหาช้อย	อันต่าง ๆ

โคลงสองบทจะมีเนื้อความในบาทแรกคล้ายกันมาก คือ กวีคิดถึงใบหน้าของ

๓ ฉบับของพระวรวาทย์พิสิฐุ บาทแรกของโคลงบทนี้ คือ ดวงคยวบัวบริสุทธิ์แพ พิมทอง พ็เออย และให้คำอธิบายไว้ว่า แม่หญิงผู้มดอกบัวเป็นแทน ซึ่งหมายถึงหญิงผู้มีบุญหรือ นางสวรรค์ ก็ยังแพ้ความงามของนางรูปทอง คนรักของกวี อ่านเพิ่มเติมได้จาก พระวรวาทย์พิสิฐุ, คู่มือกาสรวศรึบราชผู้ (พระนคร : จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๐๓), หน้า ๕๓.

หญิงคนรัก ซึ่งงามราวกับดอกบัวทอง คำว่า "ดอกบัวทอง" เป็นคำเปรียบที่มความหมายทั้งความสวย ความนุ่มนวล และกลิ่นหอม ดังในโคลงบทที่ ๒ ใช้คำว่า "หอมหน" พร้อมกันนั้น น่าจะมีความหมายโดยนัยถึงความเทิดทูนบูชา เพราะเปรียบนางกับดอกบัวซึ่งเป็นดอกไม้บูชาพระในคติพุทธศาสนา

การเรียกตัวละครหญิงอย่างยกย่องว่า "ดอกบัวทอง" นี้ ปรากฏในนิราศร่วมสมัยเล่มอื่นด้วย ดังโคลงใน ทวาทศมาส ว่า

บโกลอกอาสน์อำ	อกองค์ หนึ่งเลย
ฤคั้วณาจ่าจร	จากข้าง
คิตศรีสมบรูณบง	กขมาศ กเอย
รสภิมย์แรมร้าง	เร่งตรอม ๆ

โอะโอินัยนคณ้อง	นางนงค์ แฉงเอย
จรเจตจิตต์เรียมจง	จอดเจ้า
สระบาสมบรูณบง	กขมาศ กเอย
ฤานีกรศเหหน้า	หน่อศรี ๆ

การเปรียบความงามของผู้หญิงว่าเป็นดอกบัวเช่นนั้น ปรากฏใน ลิลิตพระลอ ซึ่งน่าจะเป็นวรรณคดีร่วมสมัยกัน ลิลิตพระลอใช้คำเรียก พระเพื่อนพระแพง ว่า "ดอกบัวทอง" น่าสังเกตว่าใช้ถ้อยคำไม่ผิดเพี้ยนไปจาก ทวาทศมาส เลย

เรียมพึงสารอ่านอ้าง	อันผจง กล่าวนา
กนคดงเรียมเหนงค	อะเคือ
สองศรีสมบรูณบง	กขมาศ กเอย
นอณแนบสองข้างเนอ	แนบเนอชมเมย

และในเนื้อความอีกตอนหนึ่ง กวีเรียกพระเพื่อนพระแพงว่า "ดอกบัว ๒ ดอก" ดังกล่าวไว้ในตอนพระเพื่อนพระแพงรอคอยข่าวของพระลอว่า

สองบัวชบอย์ถ้า   ฟังข่าวพระลอช้า
 อกร้อนคือไฟ ๆ

โคลงจาก กาสรวลโคลงต้น ๒ บทข้างต้น ยังกล่าวถึงความงามส่วนอื่นของผู้หญิงด้วย โคลงบทแรก ก็กล่าวถึงผมของนางว่าเหมือนเกสรดอกไม้ที่ยังสด ๆ อยู่ เป็นความเปรียบที่แปลก ไม่พบในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ คงจะมีความหมายว่าเส้นผมที่เรียงกันเป็นระเบียบ ดกชุ่มฉ่ำ มีน้ำหนักทั้งตัว ไม่เหมือนเกสรดอกไม้ที่แห้งเหี่ยวจะพอง หงิกงอ ไม่น่าดู ส่วนโคลงบทที่สอง กล่าวถึงดวงตาซึ่งดามันเปรียบประดุจแมลงภู่ ก็กล่าวถึงทรวงอก ทั้งคู่ และท้อง โดยไม่ได้เปรียบเทียบความงามกับสิ่งใด แต่การกล่าวว่ เมื่อเขาจากนางมา นางอาจจะหาคนรักอื่นแทนตัวเขา ซึ่งชายผู้นั้นจะได้เชยชมความงามของนางแทนตัวเขาก็มีความหมายเท่ากับการกล่าวชมเชยว่านางมีสัดส่วนของร่างกายงดงามเพียงใด

การชมความงามของนางในนิราศ โดยกล่าวถึงอวัยวะส่วนต่าง ๆ ในร่างกาย เช่นนี้ ปรากฏใน ทวาทศมาส ด้วย ดังเช่น

พักตราไตรเตรียบสร้อย	เสาวคนธ์
พรายนิลารัตนใน	ภู่แพรว
ภมพมกล	กามก่ง
ทรวงบังอรฐานแก้ว	ยงยง ๆ

โคลงข้างต้นกล่าวชมใบหน้าว่าสวยเหมือนดอกไม้ ดวงตาคล้ายเหมือนแก้วนิลและแมลงภู่ ซึ่งเป็นความเปรียบที่ตนเองเดียวกับ กาสรวลโคลงต้น ในบาทที่ ๓ คำว่า ภม น่าจะเป็น ภม อ่าน พะ-หม หรือ ภร อ่าน พร เป็นคำบาลี สันสกฤต แปลว่า กล้วยทั้งสองคำ ดังนั้น โคลงบทนี้จึงกล่าวชมความงามของควและทรวงอกด้วย

โคลงนิราศเรื่องเดียวกันนี้ กล่าวถึงความงามของดวงตาผู้หญิงไว้ด้วยความเปรียบแบบอื่นอีก เช่น โคลงบทหนึ่ง กล่าวว่า "เห็นน้ำคละคลั่งคล้าย ไยนา แม่ฮา" เป็นการเปรียบสายน้ำที่ไหลเชี่ยว บั่นป่วน คลุ้มคลั่ง กับดวงตาของผู้หญิง ความเปรียบนี้จะหมายถึงดวงตาที่เต็มไปด้วยรัก แสดงความรู้สึกมีชีวิตชีวา ส่วนอีกบทหนึ่งกล่าวถึงนัยตาที่ดำเป็นมันอกเช่นกันแต่เปรียบกับดอกอัญชันซึ่งมีสีม่วงเข้มเกือบดำ โคลงบทนี้พรรณนาไว้ดังนี้

อัญชันช่อช้อย
กลวิมลนัยนล

นิลรัตน์
แน่นอง

นิราศหริภุญชัย กล่าวชมดวงตาของนางในนิราศไว้แปลกเช่นกัน และให้ความรู้เรื่องการแต่งหน้าของผู้หญิงไทยสมัยก่อนด้วย กวีกล่าวว่า ดวงตาที่ใช้ยาทาขนตาไว้ ทำให้ตาคมราวกับขวานฟ้าที่เง่อง่าจนเขาตกใจกลัว

นัยนาลบ โลมมบั๊ก
ยลย้งขวานฟ้าเง่อ

เขียรเช่น งามเอย
เงอค้ำขวานวุฒสลาย

กวีผู้แต่ง กาสรวล โคลงคืน กล่าวชมผมของผู้หญิงอย่างยกย่องว่าผมของนางเทพอัปสรก็สู้ไม่ได้ กวีให้ความรู้เรื่องทรงผมของผู้หญิงไทยสมัยก่อนด้วยว่ามีแนวโน้มอย่างไร แต่ในขณะเดียวกัน เป็นสิ่งที่แสดงออกซึ่งความรักเอาใจใส่ ความผูกพันใกล้ชิด ที่กวีมีต่อหญิงคนรักของเขา เขาจึงจดจाराายละเอียดในตัวเธอได้อย่างแม่นยำ กวีพรรณนาไว้ดังนี้

รศไต่ตัวหน้าดจ
ผ้เทพสาวอัปสร
พระเอยเมื่อส่องสี
บนขอคกลางเกล้าแก้

รศผ้ แม่เลย
รูปแพ
สเกช นางนา
จำเลอย ๆ

ความงามส่วนที่กวีมักจะกล่าวถึง คือ ส่วนท้อง สะคือ เหว และทรงอก ซึ่งล้วนแต่เป็นสรีระส่วนที่ทำให้กวีคิดถึงความสัมพันธ์ลึกซึ้งที่สุดต่อกัน กวีกล่าวชมความงามส่วนต่าง ๆ ของตัวละครหญิงไว้ดังนี้

ภมกควค้อมก่ง
 เอวอ้อนกมลพพัน
 กัถลิลดาวัลย
 เฝงแห่งพลับเต้าต่ง

เกาทฉต
 รวบร้ง
 ลมเพ็ก เพียงเฮย
 เต่งต่งนายขจร
 (โคลงนิราศหริภุชชัย)

ดวงคือนากิคน้อง
 กระแห่นวณนากี
 ไครเพนอรเอววรร
 บานปีกน้อยนอยรัน

นางสวรรณค กเออย
 พคน
 ใจวาบ วางฤ
 ฤาร้างกลางตาย
 (กาสรวาลโคลงคั่น)

ความงามนมไคตคตาเขาเฉพะายามคั่น หากแต่ไนโยบายหลับ เขาก็ถึงนางใน
 ความฝัน รุปรองคงามของนางจึงชัดเจนราวกับนางมาอยู่ต่อหน้าของเขาจริง ๆ ค้ง
 เนื้อความที่พรรณานในโคลงบทหนึ่งในกาสรวาลโคลงคั่นว่า

แก้มเกลียงขจรทพฟ้า
 ถนค้อยไฉนนเลอย
 รฤกคณหลับนวล
 ถนคตมเมอคลายแคล้ว

ช่วยจ้ แม่ฮา
 ไปแล้ว
 นากิศ นางแม่
 แก่ตา ๆ

ความงามส่วนที่กวีมักจะกล่าวถึงเป็นพิเศษ คือ ใบหน้า กวีที่แต่งนิราศมักจะ
 กล่าวถึงความงามของใบหน้าผู้หญิงคนรักตามแบบอุดมคติ คือ เปรียบกับความงามของจันทร์
 ซึ่งมีความหมายโดยนัยยะว่า ความนุ่มนวล ผด่องของใบหน้าผู้หญิงเหมือนกับความสก
 สกาว แสงนวลตาของพระจันทร์ ความเปรียบเช่นนี้เป็นจินตนาการแบบตายตัว เพราะเป็น
 ความเปรียบที่กวีใช้ซ้ำ ๆ กันในวรรณคดีไทยโดยทั่วไป

ทวาทศมาส กล่าวถึงใบหน้าของนางในนิราศด้วยความเปรียบเช่นนี้ว่า

เจียรจันทรพิโยคร่าง	แรมรส
พิศตรสตาเจียรแฉง	หยาดหล้า
สายสมรมิ่งมณฑ	มาโนช กุเอย
เดือนใหม่มาแล้วหม้า	ไปเมิล ๆ

แต่มีโคลง ๒ บทที่กล่าวเปรียบเทียบความงามของใบหน้ากับดวงจันทร์ในลักษณะที่ผิดแปลกไปจากแนวคิดอุดมคติ คือ แทนจะเปรียบว่างามดังดวงจันทร์ดัง โคลงบทข้างต้น กลับกล่าวว่า ใบหน้าของนางงามยิ่งกว่าดวงจันทร์เสียอีก

ดวงเดือนค้วนเต็ม	ตราติด ต่ายนา
หน้าหน้ายแลขอเวล	เวียไว้
ภักตราแม่งามสนิท	หายแห่ง ไคนา
เดือนหากเห็นใจใจ	แม่เร็นเมื่อใด

โคลงบทนี้กล่าวว่าพระจันทร์มีตำหนิเป็นรูปกระต่าย แต่ใบหน้าของหญิงคนรัก "งามสนิท" ไม่มีตำหนิใด ๆ เลย ฉะนั้น ตัวละครหญิงในนิราศเรื่องนี้จึงงามกว่าดวงจันทร์อันเป็นความงามตามอุดมคติเสียอีก

ส่วนโคลงอีกบทหนึ่ง กล่าวว่าใบหน้าที่ของหญิงคนรักงามกว่าดวงจันทร์ซึ่งมีตำหนิดังที่กล่าวไปแล้ว เพื่อยืนยันว่านางมีความงามมากจริง ก็กล่าวว่าใบหน้าที่ของนางเปล่งปลั่งราวกับมีแสงที่จะส่องให้ดอกกุ่มทบานได้ ตามปกติดอกบัวกุ่มทจะบานเมื่อได้รับแสงจันทร์เท่านั้น เมื่อรัศมีแห่งใบหน้าที่ของนางอาจทำให้ดอกบัวกุ่มทบานได้ เช่นนั้นนางจึงงามกว่าดวงจันทร์และมีอำนาจยิ่งกว่าดวงจันทร์อีกด้วย โคลงบทนี้แสดงความว่าดังนี้

ศิดางค์เวียรแวนฟ้า	ฤาพิศตร์
ศศิมฤคหมายหมอง	ไขแก้ว
โสภาหิมลลักษณ	เลอเลบ
ใสส่อง โคมทแล้ว	เลิศจันทร ๆ

การเปรียบเทียบงามของผู้หญิงกับดวงจันทร์ มิใช่เปรียบเทียบเฉพาะความงามของ
ใบหน้าเท่านั้น บางครั้งก็เปรียบกับความงามของส่วนอื่น ๆ ในร่างกายด้วย เช่น
โคลงบทหนึ่ง ในทวาทศมาส กวีเปรียบกับผิวสาวดังกล่าวว่า

กรรมาวรรณิศเพียง	แขไข แข่งฤ
ใช้ว่ากรรกับกร	คจัน
แสงจันทร์หากอาไฟ	เรื่องรุ่ง ใช้หน้า
เริ่มจระคคหนน	ประเหล

เมื่อกรมศิลปากรจัดพิมพ์ทวาทศมาสโดยตรวจสอบชำระใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๐ ได้
ทำเชิงอรรถอธิบายโคลงบทนี้ไว้ว่า "สมุดไทยเลขที่ ๘, ๘/๒ ว่า "กรรมาวรรณิศเพียง"
และ "สมุดไทยเล่มที่ ๒, ๓ ว่า "ใช้ว่ากรรกับกร" เลขที่ ๕, ๘, ๘/๒ ว่า "ใช้ว่า
กรรกับกร" ๕ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า บาทแรกของโคลงน่าจะเป็น "กรรมาวรรณิศเพียง
แขไข แข่งฤ" เพราะสามารถแปลความได้ชัดเจนว่า ผิวของนางงดงามเหมือนดวง
จันทร์ซึ่งเป็นการเปรียบแสงจันทร์ที่นวลเนียนกับผิวสวย ความหมายจะชัดเจนและถูกต้อง
กว่าข้อความว่า "กรรมาวรรณิศ" ซึ่งหมายถึงห ส่วนในบาทที่สองก็เช่นเดียวกัน น่า
จะเป็น "ใช้ว่ากรรกับกร คจัน" หมายความว่า คอ และมือ ก็มีผิวหนังที่แดงดัง
เนียนงามราวกับผิวดวงจันทร์ที่มองเห็นบนท้องฟ้าด้วย

นอกจากจะเปรียบดวงจันทร์กับความงามเพียงบางส่วน บ่อยครั้งกวีกล่าวถึงดวง
จันทร์ในความหมายถึงความงามทั้งหมดในร่างกายของผู้หญิง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ใช้ดวง
จันทร์เป็นสัญลักษณ์แทนผู้หญิงนั่นเอง กวีจึงมักพรรณนาว่ามองเห็นดวงจันทร์ก็เหมือนเห็นหญิง
คนรักของเขา ดังเช่นโคลงในทวาทศมาส บทนี้

๕ เชิงอรรถ (๑) และ (๒), เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

โทยเห็นเดือนแย้มยิ้ม	ยงสมร
ไฉนว่าจันทร์เจียรแดง	หน่อหน้า
เจ็บเจียรจางายว	วลีภาคย์
ว่องกามยงเข้า	ย้วยรร ๑

ส่วน ราชานิลาลักษณ์ กล่าวพรรณานางงามของนางสีดาข้า ๆ กันเพื่อย้ำความพร้อมทั้งยกย่องว่านางงามจนยากที่จะหาใครเสมอเหมือน กวีเปรียบนางกับดวงจันทร์เช่นกัน ดังตัวอย่างที่เป็นสร่างคณาทมฉันท ๒๘ กลอน ๕ ซึ่งเล่นซ้ำคำเป็นจังหวะอย่างไพเราะดังนี้

ไอ้โฉมเฉลิมภาค	จักหาหายาก	ยากแลแลมา
มาจากจากไกล	ไกลแก้วแก้วอา	อาครุครหา
ไอ้โฉมประไพ	หายากยากได้	ได้แล้วแล้วคาล
คาลจากจากไกล	ไกลรัตรีตีวาร	วารใดใดการ
ไอ้โฉมไพบลย์	คือแก้วแก้วพล	พลพรายพรายพรรณ
พรรณรัตน์รัตนพิศ	พิศเพียงเพียงจันทร์	จันทร์อภิกรร
จักหาด้าวใด	ทั่วอมรใน	ตรีโลกนาถี
ทั่วจักรวาล	ธิดาราชี	ทุกทรงธานี
		บอจที่จะปาน

ในวรรณคดีเรื่องเดียวกันนี้ กวีผู้แต่งกล่าวชมความงามแต่ละส่วนของนางสีดา ด้วยวิธีที่แปลกกว่าวรรณคดีเล่มอื่น ๆ คือ แทนจะกล่าวชมความงามโดยตรงอย่างเดียว กลับกล่าวว่าพระรามจะไม่ได้ชมความงามส่วนต่าง ๆ เหล่านี้อีกแล้ว เท่ากับเป็นการแสดงความชื่นชม ความผูกพันใกล้ชิด ระหว่างบุคคลทั้งสอง ไปพร้อมกันด้วย เนื้อความตอนนี้ กวีผู้แต่งใช้มงคลรัตนฉันท ๒๒ กลอน ๖ ดังนี้

ถาร่างเห็นวรพักตรพิมพงค์	จันทิมากรรตราสงค์
จะเปรียบพักตรนชญาเสมอ	
ถาร่างเห็นเกษมอันเลิศเลอ	กัณฐนาสารมเยอ
ทวยไสตมขา	

กระแ่งนายสวยสด	ฤๅร่างเห็นวรทันตคิว่า	ไสสดคือนิลดา
พระนาภาจรูจี	ฤๅร่างเห็นวรนักบทั้งทศ	ศรีแสงคือนิลจรด
รัตนชตศรีไสล	ฤๅร่างเห็นวรณังคอันมี	พรธคังภมมณี
ไสภาคหมคณิมลา	ฤๅร่างเห็นวอรุอรุราไกร	คือเพชรรัตนประไพ
ไตรโลกยฤๅร่างเห็น	ฤๅร่างเห็นชงคทวยบาทา	ทั้งคอันตรตรา
องคณชตจกร ๆ	ด้วยสรรพาอาตมพนเพ็ญ	จักร้ากัวารเห็น

ก็ยั้งครวญเข้าไว้อีกตอนหนึ่งด้วยวิศาลวิภังค์ ๒๘ เพื่อย้ำความรักที่พระรามมี
ต่อนางสีดาและชื่นชมในความงามของนางให้หนักแน่นขึ้น ดังนี้

วรเกษม	วกรรรัฐจักษ	นาสารจี	
วรคณฐ์เรื่องไซติ	ทันตโษษฐุปรตน์	หนกาไกรศรี	คิว่าพานุไกร
ทศานันถ	มกดาวรรรัตน	นาภาภาคไพ	
ถันนังคคือบุรณ	วิทริยแสงไส	อรุราวิล	ประการภาค
สุวรรณันมเนื้อ	อรทวยชงค	วรบาทพิมพช	บิฐักจฉา
กลั่นเกลี้ยงมฤธรส	ภิกันตวิภา	วิภาควรรณา	หาไหนจะบาน
แนมภาคชมเชย	จาเรณูสงสาร	คันโอบงกช	สรรพารสมาลัย
เรียมแนมนิทรา	กลวกลั่นคินคาล	กรแสงอเท	แนมนิกรมเท
ฤๅหวมแปรพักตร	ตราบพระทิวา	จากองค์ชาเย	เกยวกรนิทเธ
			ท่อนหายคลายองค์

นิราศในสมัยอยุธยา เรื่องเดียวที่พรรณนาความงามของตัวละครหญิงอย่างหมดจด
ตั้งแต่ศีรษะจรดปลายเท้า คือ กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก พระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร

เราจะไม่พบลักษณะการพรรณนาความงามอย่างละเอียดลออเช่นนี้ในวรรณคดีไทยเล่มใดเลย เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงใช้กาพย์ห่อโคลงถึง ๑๘ บท พรรณนาความงามของอวัยวะส่วนต่าง ๆ ที่ละส่วน ตั้งแต่ ผม ไรผม หน้าผาก คิ้ว ตา จมูก ปาก ฟัน หู หน้า คอ บ่า แขน นิ้ว เอว ท้อง สะโพก ขา เท้า และนิ้วเท้า อาจกล่าวได้ว่าหมดจดจากศีรษะจรดปลายเท้าตามสำนวนที่พูดกันมาจริง ๆ ผู้วิจัยจะยกตัวอย่างกาพย์ห่อโคลงบทแรกและบทสุดท้าย ดังนี้

ชมเฝ้าเจ้าดาขลิบ	แสงยับยับกลิ่นหอมรวย
ประบำอำสละสลวย	คือมณีสีแฉงนิล
ชมเกศดาขลิบเจ้า	สาวสลวย
แสงระยับหอมรวย	กลิ่นแก้ว
ละอ้อยดเสียดเส้นสลวย	ประบำ
คือมณีเนื้อแล้ว	คลับคล้าแสงนิล
บาททางค่นางทงคู้	ดกงามตามกายา
น้วนอยสอยสมสา	รบของเจ้าเพลาศรบครัน
บาททางคทงคตอง	เตือนตา
ชมแต่บนเกศา	ตราบเท้า
นวลกลมสมลักขณา	นวลน้อม
ชมชื่นร่างของเจ้า	เพริศพร้อมสมควร

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรยังกล่าวสรรบความงามของนางที่พระองค์คร่ำครวญถึงในนิราศเรื่องนี้ไว้ตามแนวนิยมที่ปรากฏแล้วในนิราศเรื่องอื่น คือ นางงามเลิศกว่าหญิงใดในแผ่นดิน

ชมล้วนถ้วนสรรพางค์	สุดแต่นางร่างเจ็ดฉิน
นารีในแดนดิน	คนใดใดไม่เสมอสมร
ชมล้วนถ้วนสิ่งสิ้น	สรรพางค์
งามแต่นางควรวาง	แท่นไว้
นารีที่คืนทาง	ภวโลก

หาแห่งใดไม่ได้

ทว่าน้องเสมอสมร

นอกจากจะกล่าวถึงความสวยงามของรูปร่างหน้าตาแล้ว กวีหลายท่านกล่าวชมความหอมกรุ่นของนางผู้เขาครวณูถึงกลิ่นกายนางจึงเป็นเครื่องหมายแทนตัวนางและยังเป็นสัญลักษณ์แสดงความซัดไถ่ระหว่างกวีและนางในอุดมคติของเขาด้วย ในราชาธิบาย คำฉันท์ ผู้แต่งกล่าวถึงกลิ่นหอมของดอกไม้ทำให้กวีหวนคิดถึงกลิ่นกายนาง

	วาทาส่งรส	มาลัยรวยจรด	นาสีกมแห
ละห้อยกลิ่นบช	ยชาติทวนเทา	นึกถึงกลิ่นเพรา	พงาธานี
	อาร์สมฤธเรศ	คือกลิ่นชาเยศ	พระภักวะดี
องค์อยู่ไหนเล่า	แต่กลิ่นกลิ่นมี	ไอ้พระธานี	จาเรื่อยเรื่อยมา

ในกาสรवलโคลงคน มีบทโคลงที่กล่าวว่า เมื่อกวีมาถึงตำบลบางกรูด กวีนึกถึงกลิ่นผมของนางที่หอมเพราะนางใช้น้ำมันมะกรูดสระผม กวีพรรณนาไว้ดังนี้

เยยมาสักดอกแห่ง	ฤทัย ชนเฮ
เครื่องย้อมถวิลถังอก	คำเข้า
เยยมาเยย ไกลกลาย	บางกรจ
ถันศกรจเจ้าสระเกล้า	กลิ่นขจร ๆ

ส่วนในทวาทศมาสกล่าวไว้ว่า

ดวงเดียวสดสวาดิเกล้า	สงสาร พี่เอย
กลิ่นกำจรหอมหรรษ	หันท่า
อับสรบ่คลสถาน	สามโลก
เทียรไปบานนชหน้า	แข่งแข ๆ

กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก มีบทพรรณนากลิ่นผมและกลิ่นเนื้อนางไว้หลายแห่ง โดยการเล่นคำกับชื่อของดอกไม้ นานาชนิดที่กวีพบเห็นระหว่างทาง ดังที่พรรณนาไว้ดังนี้

ไม้แกวกลิ่นแกวกราบ	หอมขจายวังเวงใจ
ทกขลมลบลมาไลย	ว่ากลิ่นแกวแล้วเรียมหา
ไม้แกวแกวพี่เยื้อง	หอมสไบ
หอมกลิ่นหอมชวยไบ	ทั่วแคว้น
ทกขลมลบลมาไลย	ลวยกลิ่น
กลกลิ่นนงนางเหม็น	แต่เที่ยวแลหา

การเกิดเพศผัวเนอ	ตเหลืองเรือเยอโยทอง
หอมกล่าการเกิดบอง	เปรียบกลิ่นเจ้าเศร้อบอาย
การเกิดผัวผ่องเนอ	รังรอง
เหลืองเนอเยอโยทอง	หอนเศร้อ
หอมกล่าการเกิดบอง	บนเปรียบ
กรายร้อต่อตมกเจ้า	พายแพ้อบอาย

จะเห็นได้ว่า ตัวละครหญิงในนิราศจะมีความงามเป็นยอด ทั้งรูปร่างหน้าตา ผิวพรรณ ทุกส่วนของร่างกาย รวมทั้งมีกลิ่นหอมเป็นที่นรมย์ใจ ความงามนี้ประทับใจกวีผู้แต่งเป็นอย่างยิ่ง เขาจึงคร่ำครวญถึงนางและวาดภาพนางในความนึกคิดได้อย่างชัดเจน

บ. ความสัมพันธ์กึ่ง

ตัวละครหญิงในนิราศมีความสัมพันธ์กึ่งกับกวีผู้แต่งทั้งสิ้น บางครั้งกวีจะระบุโดยตรงว่า หญิงที่เขาคร่ำครวญถึงคือ "เมียรัก" ดังเช่น ภาพยี่ห้อโคลงนิราศธารโศก บทหนึ่ง

สงสารร่ารักกัน	ถ้วนเจ็ดวันจับใจชาย
รักเมียเสียตัวตาย	สายสูกใจไม่เห็นเลย
สงสารร่ารักเจ้า	โถมฉาย
ถ้วนเจ็ดวันจับใจชาย	ชั้นช
รักเมียเสียตัวตาย	ดีกว่า

สายสุดสวาทพน

ห่อนได้เห็นเลย

ผู้แต่งนิราศมักจะพรรณนาถึงตัวละครหญิงของเขาด้วยอารมณ์เสนาหาลึกซึ้ง ผู้อ่านจะนึกเห็นภาพกวีและหญิงคนรักแสดงความผูกพันแนบแน่นใกล้ชิด อย่างเช่น ผู้แต่งนิราศหรือกวีชราครวญถึงความหลัง เมื่อเขาและหญิงคนรักต่างผลัดเปลี่ยนกันบ่อนหมากให้แก่กัน

จำบาบมแบ่งสร้อย
เหลืองหล่นเต็มฉายา
ปนเด็ดกับกับสลา
สีเสียดเสนซ่าเหล่า

สภารางา
คู่เค้า
ลายแลก อวราเส
เปลี่ยนบ่อนบันฉลา

เนื้อความเช่นเดียวกันนี้ มีบทพรรณนาไว้ใน กวีสรวยโคลงสั้น ว่า

เยียม่าพิเศศพิ
ถนัดเหมือนพลงนางเสวอย
рымรักษเมื่อไซด
รศร่าพอยต้องมลน

บางพล
พิดน
กระหนยก นางนา
ล่นนใจลานใจ

การเดินทางจากหญิงคนรักเป็นเหตุให้กวีครวญถึงนางด้วยความคิดถึง แต่น่าสังเกตว่ากวีผู้แต่งนิราศทุกคนมักจะนึกถึงนางในมิติของเขาในเชิงกามารมณ์มากกว่าความคิดถึงในลักษณะอื่น ๆ ภาพในมโนทัยของกวีจึงเป็นภาพของการพลอดรัก ราพันเจอร์จา ไปจนถึงการเสพสม กวีบางท่านให้ความสำคัญกับการบรรยายภาพของการเสพสมด้วยความสขและความพึงพอใจอย่างมาก ทั้งการบรรยายแบบตรงไปตรงมา และการบรรยายแบบลึกซึ้งต้องตีความ ทำให้ตัวละครหญิงในนิราศมีคุณสมบัติในด้านมีเสน่ห์ทางเพศยิ่งกว่าความงาม ความเป็นกุลสตรี หรือคุณสมบัติด้านอื่น ๆ ลักษณะเช่นนี้สอดคล้องกับคุณสมบัติของภรรยาในอุดมคติตามที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนผู้หญิงที่กล่าวไว้ในบทที่ ๒ ดังนั้น ผู้อ่านรู้สึกได้ชัดเจนว่า ตัวละครหญิงในนิราศเป็นตัวละครที่มีเลือดเนื้อ มีชีวิต มีอารมณ์ มีความประพฤติตามแบบแผนของสังคม แม้จะไม่ได้มีพฤติกรรมในตัวเรื่องก็ตาม

กวีมักจะใช้คำว่า "เพลิงกาม" หรือ "ไพเราะ" เมื่อกล่าวถึงความรู้สึกของตน
 เองยามที่คิดถึงนาง แสดงว่าตัวละครหญิงในนิราศเป็นสัญลักษณ์แห่งความบรรารณาใน
 ความสุข ดังเช่น กวีสรวล โคลงคน มีความพรรณนาความรู้สึกเช่นนี้ไว้หลายบท ดังนี้

ไก่อโคขนนั่งน้อง	นางเจลออย
เชอญ่ท่านทยานเป็นพนน	ผากแก้ว
เยียมาบล เสบอย	เชองราศ
<u>ไพเราะ</u> คาลแพรวแพรว	พรางตา ๆ
จรวไลไต้ฟ้าต่ำ	เคอญยาม
โทยบเหนสายใจ	จรวคล้าย
บลแม่เมากาม	กาเมศ กอเออย
ลพหวายน้ำหน้า	มีคเม่า ๆ
มาท่งทเรศพิ	บางเขน
เขนข่าวกนแจลา	พิตง
<u>ป็นกาม</u> กระเวนหวว	ใจพิ พระเออย
ญาบให้แก้วก้ง	พิคังคินคง ๆ
รยมรัศษศทอ้าง	เอวสมร แม่ฮา
<u>กาม</u> ลนลงลานแเค	เคือคใหม่
เยียมาทะพสาคร	ครวญสวาดิ
สยงสาครร้องไห้	สังสยงสัดสยง ๆ

ใน ทวาทศมาส กล่าวถึงความรู้สึกของกวีในเชิงความรุ่มร้อนด้วยระคะจรีต
 ตลอดเวลาที่คิดถึงนาง ดังนี้

โทยเหนกระอ้อไ้	เคียร์เส โสิตแล
หลัดหลัดคั้นนายนาม	คลุ่มคลุ่ม

มลกเห็นเมฆนวลเน	นยเนตร
กามกระหาย ไทยกลัม	เกลอนแด ๆ
กุดเคือนเมฆน้ำ	นองหวา
ขุกข่มเขี้ยวไพธอม	ยอคย้อม
ไพกามรลงจาว	ทองเทศ
เห็นรบัดเสลียวอ้อม	อาตม์เรียม ๆ
เพื่อเจียรหน้าแก้วก่อ	การตฤช
นาร่วมรสนิทรเนา	แนบน้อง
เรียมราศัจจามฤตย์	มาไม่ห รักเออย
กามกลหายนชคล้อง	พรอกลใด ๆ

การคิดถึงในเชิงกามารมณ์เช่นนี้ ทำให้กวีคิดถึงรสสัมผัสที่ติดอกกันยามที่อยู่ด้วยกัน
เช่น กาสรวลโคลงคน กล่าวไว้ว่า

แม่วิชช้อยชัง	นอนหลับ
คณมเมอหาศรี	แอบข้าง
ถนอมมอบนทบหลังง	โลมลบ
рымตन्छเจ้าค่าง	ค่างเชอย ๆ
อ้าท้าวอาทาศแก้ม	เปรมปราง
ศรีกระใดเชอยชั	ช่างย้า
อ้อวระละไมยนาง	นางนารถ กเออย
ยยวกอดนิกเนื้อช้ำ	พถนอม ๆ

ราชาพิลาปคานันท์ พรรณนา "บทรัก" แสดงสัมผัสใกล้ชักระหว่างพระรามและ
นางสีดาซึ่งเป็นตัวละครในนิราศเรื่องน่อย่างงดงามดังนี้

ปาง เรียมแรกสมสอง	วรราชเทวี
ริมเยอสุขเลิศฤดี	รสราศปรีดา
เคยพาดพระหัตถ์เห็น	อระราชกัญญา
กอดเกี้ยวคือกาณจนลดา	อันโอบอ้อมทามามาลย์
พิศพิศกรรมณฑล	ศะศีลทิธิเปรมปราน
เปรมร่วมมฤตรสบันดาล	ฤดีศันใจจิต
อรประทับอร	ราชอนงคชงคไถย
จุมพิศนังคริมโร	โอษฐคันธกัลยา
ประสังกรคององค	อรอนงควนิดา
สมสขเสนาหา	วรภาคไถยกร

ส่วน ภาพหล่อโคลงนิราศธารโศก ของ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร มีบทบรรยายความ
สัมพันธ์แนบแน่นระหว่างกวีกับ "เมียรัก" ในจินตนาการของพระองค์ ดังนี้

ท่มหนึ่งยอมคลึงเกล้า	เนาพเจ้าเข้าแนบเนียน
สาวลม่อมยอมจืดเทียน	ถือเทียนไว้ให้สบาย
ท่มหนึ่งพยอมเกล้า	คลึงเคียง
จบกอดอรอนนเนียน	แนบไว้
สาวลม่อมยอมจืดเทียน	ยาวยื่น
เจ้าจับเทียนไว้ให้	พินสบาย
ยามหนึ่งคลึงเคยเกล้า	จบกอดเจ้าเข้าชมกัน
เวรามาตามทัน	ให้ไกลข้างร้างแรมสมร
ยามหนึ่งคลึงสวาทหน้า	นวลจันทร์
จบกอดพลอดชมกัน	เกลือกเกล้า
เวราติดตามทัน	ทาโทษ
ไกลค่างห่างชมเจ้า	เรีสร้างแรมสอง

ใน ทวาทศมาส กวีคร่ำครวญด้วยโคลงถึง ๑๑ บทติดต่อกัน เพื่อพรรณนาการ

สมผัสเสียตีสและการเสพลสม บทรควณทออาจเรียกวาเป็นบทสงวาสหรือบทอศจรรยนเป็น
 บทพรรณนาทงแบบตรงไปตรงมา และพรรณนาโดยใช้ธรรมาชาติเป็นสัญลักษณ์แทนอย่างงค
 งาม ดังนั้น บทรควณบรรยายความผกผันระหว่างกวีกับภรรยาจึงเป็นส่วนหนึ่งทสร้างรส
 แห่งอารมณ์ให้กับงานประพันธ์ประเภทนี้ ตัวอย่างของบทพรรณนาทกล่าวมานั้นมีดังนี้

สงวนสร้อยเสาวภาคย์เนอ	นวลนาง
ถาท่อนนาสาสอง	ท่างหัน
ในทพิยบรจรณกลาง	ชนม์ชีพ
ถาท่างองค์แก้วกัน	กักร ๑
บโกลองค้อสน้อ	อกองค์ หนึ่งเลย
ถาด่วนมาจากร	จากข้าง
คิดศรีสมบรณบง	กขมาศ กุเออย
รศกริมย์แรมร้าง	เร่งตรอม ๑
เรียมคิดสังวาสร์	รศรมย์
ดวงเสียดดวงเดี่ยวจอม	จอดเจ้า
คิดบางพิโตรจม	พักเตรศ
ถาท่อนเอองค์เกล้า	คลาศยาม ๑
เรียมคิดพิเศช้อย	ชีวหา
รศฤตศีษกาม	ก่อเกอ
ถวิลทพิยสุนาสา	เสาวนิศ
เนอแนบนวลนชเนอ	แนบใน ๑
คิดเคยประพาสเพียง	ภษเคนทร์
กรกระหวัดดวงไค	กอดเกยว
วิไลวิลารินทร์	รศราศ
ดีกคาฤชณเลอยเลียว	กอดไกร ๑

คิดคลงบัวมาศสร้อย

ผลิดดอกบชบาใบ
คิดชมมิ่งมาลี
แบะผกาเกลียวไต้

สระศรี

แบ่งไว้
โลยเลิศ
ต่ำเมรุ ฯ

คิดเคยเขาวราชท้าว

แนบกำไบลปรากฏเปรม
คิดสอนธวัชคจลอง
ตฤบเตรียบรस्याไย้ม

พาลสอง โสัดแฮ
เปรียบแก้ว
บัวมาศ
ย่องงาม ฯ

คิดสร้อยสาโรชแก้ว

บัดแบ่งไบย่ำยาม
ภัพรรณตฤบรสรอง
สรองสคนธธารแสรัง

บัวบัง กชเฮย
กลีบแก้ง
สระมาศ
สอดสม ฯ

มา โลย โมลิตเนื้อ

นลภมร เขยชม
วาทาประภาพักตร์
เรียมพทมทพิยด้วย

นวลลักษณ
บัวมัย
พรายแพรง
ห่อนเอ ฯ

วันกรกมลาคเกยว

สองชิตชงฆโหเท
วันเรียมร่วมภณาทัก
สขบันทมรสกล้า

กรรตัก
ห่มน้ำ
นพนิต
แก่งงาม ฯ

แม่สรองสระเทพท้าว

ยังไปบุนย่ำยาม
สระสวารรงค์อัมฤตย์ริง
สรองสระนงค่นชแผ้ว

ไตรตรีงษ์ กิด
สระแก้ว
รสเรบ
แผ่นไตร ฯ

เมื่อกวีมีความสัมพันธ์กับหญิงใหม่ โนคติของเขาลึกซึ้งเช่นนี้ กวีจึงคิดถึงนางด้วยความรักปนความใคร่ตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อได้รับการกระตุ้นจากธรรมชาติแวดล้อมหรือสิ่งที่พบเห็นระหว่างการเดินทาง ซึ่งอาจจะเป็นข้อสถานที่ หรือสิ่งที่พบเห็น กวีจะระบายอารมณ์ปรารถนาที่ฝังใจด้วยความโหยหาอารมณ์ นอกจากธรรมชาติแล้ว สิ่งที่กวีพบเห็นระหว่างการเดินทางก็เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการพรรณนาความรู้สึก อย่างเช่น ในทวาทศมาส เมื่อกวีเห็นกัณฑ์บั้นท้าย ทำให้เกิดความร้อนรน บั่น่วนใจ รวากับกัณฑ์ที่บั้นท้ายหมุนคว้างอยู่ หัวใจของกวีเจ็บปวดยิ่งขึ้น เมื่อความร้อนรนใจทวีขึ้นเพราะความร้อนจากความร้อนทางกาม เพลิงกามแทบจะเผาผลาญให้หัวใจของเขาแตกสลายเพราะไม่มีนางดับไฟกามในหัวใจของเขา

กัณฑ์เหิรฝ้ายบั่น	เวหา
คือรันทาดวงใจ	พรือน
มารศรีวินิตา	ดวงพราก ไบแม่
เจ็บยั้ง เพลิงกามต้อน	แตกทรวง ฯ

เมื่อกวีเห็นโคมทองประทีปแก้วที่ประดับประดาตามค้ำคั่นในพิธีจองเปรียง กวีเปรียบว่า ใจของเขาก็เหมือนดวงโคมนั้น เพราะ ใจของเขาความร้อนรนราวกับส้มเพลิง ดังที่กวีกล่าวว่า "เพลิงผลาญกระอุใจ วนิเจต" เพลิงนี้เผาผลาญจนเขาบั่น่วนไปหมด ดังที่ว่า "ทรวงรลงลาญไหม้ บ่วนเบน" แต่เนื่องจากเพลิงเผาใจทำให้กวีนึกถึง "รสราค" กวีจึงกล่าวว่า เขาร้อนเสียยิ่งกว่าไฟที่ว่าร้อนเสียอีก ดังที่กล่าวว่า "เพลิงบร้อนเรียมร้อน ยิ่งยง" เมื่อดวงโคมถกสาวขึ้นสู่ยอดเสา กวีรู้สึกวาบหวิววัมุหหาย เหมือนขวัญถูกแขวนไว้ที่สูง เช่นเดียวกับโคมที่แขวนไว้บนยอดเสา ขณะเดียวกัน กวีรู้สึกร้อนรนด้วยไฟราคะเหมือนความร้อนจากโคมไฟนั้น โคมลงบทนกล่าวไว้ดังนี้

เสาโคมสรารสราคขึ้น	แขวนถวาย
ใจพี่แขวนขวัญจง	ไปม้วย
ไฟกามกาเดาตาย	ดักดำว เดียวแม่
นชบ่แรมร้อนด้วย	พี่เลย ฯ

กวียังคงกล่าวต่อไปถึง โคมไฟอีกว่า

สายโคมราวระย้า	เรียงราย
คือกั้งหันหันลม	รอร้อง
สรราวโคมปั่นขวัญหาย	หาแม่
เสียงรอกราคาพาลต้อง	ไตรศตรอม ฯ
เสียงรอกราคาต้นเต็น	โนนช
ยัดเชือกสรราวโคมจอม	จวบหน
ระย้าไปปลิวขยับ	บนเวก
รอกเร่งร้อนนชชช	เร่งรน ฯ

เมื่อเปรียบเทียบโคลงสองบทนี้กับโคลงบทแรกจะเห็นว่า มีข้อแตกต่างกัน คือ โคลงบทแรกเป็นภาพความเคลื่อนไหว พร้อมพลังงานความร้อน กวีเห็นโคมไฟถูกสาวขึ้นไปแขวนอยู่บนยอดเขา กวีจึงนำมาเปรียบเทียบกับความขวิญแขวนของใจตนเอง เพราะความกระวนกระวายคิดถึง ห่วง หวง นางผู้เป็นที่รัก พร้อมกันนั้นยังใช้โคมเป็นสัญลักษณ์แทนความร้อน กวีคิดถึงความร้อนในใจตนเทียบกับความร้อนจากไฟของโคมนี้ ส่วนโคลง ๒ บทหลังเป็นภาพของความเคลื่อนไหวพร้อมกับเสียง กวีบรรยายความเคลื่อนไหวของโคมไฟที่กำลังถูกชักรอกขึ้นไปแขวนบนยอดเสา โคมที่ถูกสาวให้ขึ้นไปเรื่อย ๆ หมนคว้างเหมือนกั้งหัน กวีเปรียบอาการของโคมที่ปั่นคว้างและลอยสูงขึ้น สูงขึ้น กับความปั่นป่วนในใจของเขาที่ยิ่งทวีขึ้น ส่วนในบาทสุดท้าย กวีกล่าวถึงเสียง เมื่อดึงเชือกสาวโคมให้ขึ้นไป เชือกที่ล้ามโคมพันกับรอกไว้จะเสียดสีกับรอกนั้นทุกครั้งทีสาวเชือก โคมจะลอยสูงขึ้น และเสียงเชือกเสียดสีกับรอกก็จะดังขึ้นด้วย เสียงที่เกิดจากการเสียดสีเป็นเสียงที่เสียดแทงความรู้สึก ยิ่งเสียงรอกดังแค่ไหน กวีก็ยิ่งศตรอมใจเพราะราคาจะจริตที่พล่งพลาญในใจ

โคลงบทแรกทีกล่าวมานี้มีความสัมพันธ์กับโคลงบทที่สอง กวีกล่าวย้าถึงเสียงรอกทีเกิดจากการเสียดสีกับเชือก ทำให้ ราคา ซึ่งหมายถึง ความใคร่ ความปรารถนาในเพศรส เกิดอาการ "ตื่น" และ "เต็น" ในตัวกวี อาการ "ตื่น" และ "เต็น" เป็นอาการแสดงควมมีชีวิตชีวา ตรงกันข้ามกับคำว่า "ไตรศตรอม" ในบทแรก ความรู้สึกมีชีวิตชีวายังได้รับการสนับสนุนด้วยข้อความในบาทที่ ๒ และที่ ๓ ทีให้ภาพของการเคลื่อนไหว

โหว คือ เชือกที่ถูกสาวดึง และ ระบายดอกไม้ประดับบนไหมกับลิวไสว อาการเคลื่อนไหวที่เป็นจังหวะ พลวย่างสวยงามนี้เกิดจากการเสียดสีของรอกและเชือก และยิ่งสาวเชือกเร็วเท่าไร เสียงรอกก็ดังถัดตามไปด้วยเหมือนความปรารถนาของเขาร่ำร้องหานางอย่างไม่อาจอยู่นิ่งได้ ดังนั้น เสียงรอกจึงเป็นตัวการให้กวีนึกถึงความใคร่ เพราะรอกจะเกิดเสียงเมื่อมีการเสียดสี รากะก็เกิดขึ้นเพราะการสัมผัสเสียดสีอย่างใกล้ชิดระหว่างกวีและหญิงคนรักเช่นกัน แต่การคิดถึงความปรารถนาทางเพศนี่ก่อให้เกิดความรู้สึก ๒ อย่างคือ ความเศร้าเพราะเขาไม่มีโอกาสได้สัมผัสใกล้ชิดนางอีก และความตื่นเต้นเร้าใจเมื่อนึกถึงนาง เราจึงอาจสรุปได้ว่า ตัวละครหญิงในเรื่องราวซึ่งเป็นนางในจินตนาการความนึกของกวีเป็นแม่กระตั้นรากะจรีต เหมือนดังทพแดง ทวาทศมาส จบการคร่ำครวญถึงนางไว้ด้วยโคลงอีกบทหนึ่ง ความว่า

มฤคจรีลมาเตนพี	นิกโคม สรฤา
กลเมอกลกามกล	ตันทอน
กลนชแนบแนมโจรม	จรตราค
กลเมอเจ็บเรียมขอน	ขอดแสดง ฯ

ค. การปรนนิบัติ

ตัวละครหญิงในวรรณคดีคำสอนที่กล่าวถึงในบทที่ ๒ จะเน้นคุณสมบัติด้านการปรนนิบัติสามีเป็นอย่างดี ลักษณะเช่นนี้ต่างไปจากตัวละครหญิงในวรรณคดีนราศ เพราะกวีไม่ได้ยกย่องคุณสมบัติด้านอื่นของผู้หญิงมากไปกว่าความงามและความมีเสน่ห์ทางเพศ แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อกวีบรรยายความใกล้ชิดผูกพันที่ต่อตัวละครหญิงของเขา บางครั้งกวีจึงกล่าวถึงการปรนนิบัติของนาง เพื่อแสดงให้เห็นว่ามีความสุขที่อยู่ด้วยกัน ดังนั้นจึงเป็นเหตุให้กวีมีความอาลัยรักนางอย่างเหลือล้น เมื่อจากนางมาแล้ว เขาจึงได้แต่นึกถึงภาพความหลังยามเมื่ออยู่ด้วยกัน และจดจำคุณงามความดีและการเป็นแม่บ้านแม่เรือนของนางอย่างละเอียดลออ อย่างเช่น ใน กาสรวล โคลงคั้น กวีครวญคิดถึงนางยามเคยชั้นชมรสอาหารที่รับประทานร่วมกัน นางปรนนิบัติด้วยการป้อนถึงปาก และในยามที่เขาร้อน นางยังลบลไลเขาด้วยเครื่องหอมตลอดทั้งคืน หากเขายังไม่คลายร้อน นางก็เป็นผู้พัดวีให้เย็น คุณลักษณะเช่นนี้เหมือนอย่างที่เราพบในวรรณคดีคำสอนดังที่กล่าวแล้วในบทที่ ๒

รฤกแก้วกีนี่	นางสอง	ไข่ม่ม
อร่อยสรทักถนา	ปากบ่อน	
จนทนจริงจอกถารทา	ยงรุ่ง	
บยายยวเนอรอน	เร่งวี ๆ	

ในยามที่เดินทางผ่านไปตามตำบลหมู่บ้านต่าง ๆ หากมีสิ่งใดที่ทำให้ระลึกถึงนาง กวีก็อดน้ามากล่าวถึงไม่ได้ เช่น เมื่อผ่านไปทางตำบลเกรียนสวย ซึ่งมีมะม่วงมาก กวีนึกถึงฝีมือผานมะม่วงซึ่งรวดเร็วราวกับน้ำไหลเชี่ยว ขณะที่หัวเรือแหวกกระแสน้ำไป ดังนี้

ม่งเหนน้ำหน้าวัง	วยรตา แลแม่
ถน่ม่วงมือนางผาน	ผากเจ้า

ภาพห่อโคลงนิราศธารโศก ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร เป็นนิราศที่พรรณนาการปรนนิบัติของตัวละครหญิงในวรรณคดีประเภทมากที่สุด กวีให้รายละเอียดจนทำให้ตัวละครโดดเด่นราวกับมีชีวิตจริง การปรนนิบัติของนางมีหลายอย่าง ได้แก่ เตือนให้จุดไฟให้พระ ดเลอาหารคาวหวานและปรนนิบัติรับใช้ในระหว่างเสวย ฯลฯ นอกจากนางยังมีความสามารถด้านการช่างฝีมือหลายอย่าง เช่น การแกะสลักผลไม้ และการร้อยดอกไม้หลายแบบ ด้วยความสามารถนานาประการเช่นนี้ เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร จึงทรงสรรพานางเป็นผู้รู้จักวิชาการเรือนอย่างหาใครเสมอได้ยาก แม้ว่าการปรนนิบัติของผู้หญิงในนิราศธารโศกดังตัวอย่างที่กล่าวมาจะเป็นภาระหน้าที่ของหญิงสาววัง แต่จะเห็นได้ว่าการพรรณนาถึงการปรนนิบัติเอาใจด้วยประการต่าง ๆ สะท้อนให้เห็นสถานภาพของผู้หญิงชั้นสูงในสังคมไทยสมัยก่อน และสะท้อนให้เห็นการถ่ายลักษณะที่เป็น "นามธรรม" ของผู้หญิงในวรรณคดีคำสอน มาเป็นลักษณะที่เป็น "รูปธรรม" ขึ้นของผู้หญิงในวรรณคดีนิราศ

ง. มีความรู้

คุณลักษณะของตัวละครหญิงในนิราศสมัยอยุธยาอีกประการหนึ่ง คือ เป็นผู้หญิงที่มีการศึกษา เพราะนิราศเป็น "สาร" ที่แต่งเขียนให้แก่หญิงคนรักเพื่อถ่ายทอดความรู้สึกคร่ำครวญพรรณนาความรักความอาลัยที่เขามิตอนาง ในยามที่ต้องเดินทางจากนางมาด้วย

เหตุอันไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ โคลงบทหนึ่งใน กวีสรवलศรีปราชญ์ ทำให้เราได้ทราบว่า ตัวละครหญิงในนิราศมีความสามารถทางอักษรศาสตร์เป็นอย่างดี นางสามารถแต่งคำประพันธ์ยาก ๆ ได้เท่ากับการเล่นหมากรุก หรือสกา ซึ่งเป็นกีฬาของผู้ชาย สตรีสมัยก่อนน้อยคนนักจะมีคุณสมบัติเช่นนั้น โคลงบทนั้นมีความว่า

ปารณอร์เข้าแม่	เกลืองค์ อัยฤา
ตั้งกรดานจตุรคมยง	ม่ายม้า
ฤาวางสกาลง	ทายบาท
ฤากล่าวคำหลวงอ้า	อ่อนเกล้งเกลางนหนท ๆ

กวีสมัยอยุธยาบางคนกล่าวอย่างถ่อมตัวว่า เขาแต่งนิราศเพื่อให้นางผู้เป็นที่รัก "อ่านเล่น" แต่จะเป็นการอ่านเล่นหรืออ่านจริง ก็แปลว่าเขาแน่ใจว่าสารที่ส่งไปถึงมือนางนั้น นางย่อมสามารถอ่านได้ กวีผู้แต่ง นิราศหรือภุชย กล่าวว่

คราวครานถึงถาบห้อง	หริภุชย ชัยเฮย
ริร่าสองอาคูล	ราศร้าง
ปนกษัตริยปานเปลาทน	ทิพอา ชาเอย
ถวยแก่นช้องอ้าง	อ่านเหล้นหายจน

แต่กวีบางคน เช่น ผู้แต่ง กวีสรवलศรีปราชญ์ ย้ำความตั้งใจว่าแต่งเพื่อให้นางอ่านอย่างเอาจริงเอาจัง บทนิราศเป็นเสมือนสิ่งที่เขาใ้ นางไว้แทนตัว กวีจึงขอให้นางอ่าน "สารรัก" ของเขาทุกคน และมีสารรักนี้เป็น "เพื่อนนอน" แทนตัวเขา

สารนชแนบไว้	โนทมอน
อย่าแม่อย่าควรเอา	อ่านเหล้น
ยามนอนนารถเอานอน	เป็นเพื่อน
คืนค่าฤาได้เว้น	ว่างใด ๆ

อย่างไรก็ตาม แม่จะมีนิราศเพียง ๒ เรื่องเท่านั้นที่กล่าวว่าเป็น "สาร" ให้หญิง

คนรักอ่าน แต่เราอาจสรุปได้ว่า ตัวละครหญิงในนิราศมิได้เป็นเพียงหญิงงาม มีเสน่ห์เร้า
 กามารมณ์เท่านั้น แต่นางยังเป็นหมัการศึกษา รัหนังสือ บางคนสามารถแต่งคำประพันธ์
 ได้ด้วย ลักษณะของตัวละครหญิงในนิราศยังมีความสัมพันธ์กับตัวกวีผู้แต่งนิราศ กวีผู้แต่ง
 นิราศในสมัยอยุธยาทั้งหมดเป็นคนชั้นสูง เป็นหมับรรดาศักดิ์ เป็นเจ้านายไปจนถึงชั้นเจ้าฟ้า
 ดั่งนั้น ตัวละครหญิงในนิราศที่เกิดจากความนึกคิดของกวีเหล่านี้ จึงจำลองมาจากหญิงผู้ดี
 ชาววังซึ่งได้รับการศึกษาอบรมอย่างดี มีความสามารถทั้งในกิจการแม่บ้านการเรือนและ
 ความสามารถทางอักษรศาสตร์ น่าสังเกตว่า นิราศในระยะแรก ๆ จะเป็น "สารรัก" ที่
 เจาะจงตัวผู้รับจริง แต่ต่อมาผู้รับสารคลายความสำคัญลงไป กวีผู้แต่งนิราศเพื่อแสดง
 ฝีมือในการพรรณนาคร่ำครวญและมุ่งแสดงความสามารถในการสร้างจินตนาการ สร้าง
 อารมณ์สะเทือนใจอย่างจริงจังและละเอียดลึกซึ้ง ดังจะเห็นได้ว่านิราศในสมัยหลังไม่ใช่
 สารรักอีกต่อไป ลักษณะ เช่นนี้สืบทอดต่อมาในนิราศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นด้วย ดังจะ
 ได้กล่าวต่อไป

๓.๑.๒ ความสำคัญของตัวละครหญิงในนิราศสมัยอยุธยา

นิราศเป็นวรรณคดีที่มีบทคร่ำครวญอันเนื่องมาจากการพลัดพรากเป็นแก่นเรื่อง
 การพลัดพรากนั้นอาจจะเกิดขึ้นจริง เพราะผู้คร่ำครวญเดินทางจากไปด้วยกรณีใดอย่างใด
 อย่างหนึ่ง เช่น ไปทัพ ไปนมัสการสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา ฯลฯ นิราศบางเรื่องอาจจะไม่ได้
 กล่าวถึงการเดินทางไปที่ใด แต่กวีได้พลัดพรากจากคนรักไปด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง เช่น
 ทวาทศมาส นิราศบางเรื่องอาจจะแต่งเป็นการสมมติ กวีจะสมมติตนเป็นตัวละครใน
 วรรณคดีไทยเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่มีแก่นเรื่องคือการพลัดพราก เช่น ใน ราชาทิลาปคัมภ์
 ซึ่งเป็นนิราศสมัยอยุธยา กวีสมมติตนว่าเป็นพระรามคร่ำครวญถึงนางสีดาที่ถูกทศกัณฐ์ลักพาตัว
 ไปเรื่อง นิราศอิเหนา ซึ่งเป็นนิราศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (เจ้าพระยาพระคลัง (หน))
 สมมติตนเป็นอิเหนาครวญถึงนางบุษบาที่ถูกปะตาระกาหลาบันดาลให้ล้มหอบไป

ในความเป็นจริงแล้ว การพลัดพรากของกวี ทำให้กวีต้องละทิ้งบ้านเรือน พ่อแม่
 ญาติพี่น้อง คนใกล้ชิด จำนวนมากไปเบื้องหลัง แต่กวีไม่ได้นำเอาสิ่งเหล่านี้มากล่าวถึงเลย
 ราวกับไม่มีความสำคัญต่อกวี สิ่งเดียวที่กวีรำพันถึงตลอดเวลา คือ ภรรยา ราวกับว่าหัวใจ
 ใจที่ดวงของเขามีแต่นางสถิตอยู่ ตัวละครหญิงในนิราศจึงได้รับการกล่าวถึงในแง่มุมที่ต่าง

ไปจากวรรณคดีคำสอนคือ ในขณะที่วรรณคดีคำสอนกล่าวว่าสามีมีความสำคัญต่อภรรยาอย่าง ยิ่ง วรรณคดีนี้ราศจะแสดงชัดเจนว่า ภรรยามีความหมายมากต่อสามี

ตัวละครหญิงในนิราศอาจมีร่องรอยของการมีตัวตนจริง อย่างเช่นในนิราศหริภุญชัย เรียกนางที่ครวญถึงว่า "จุฬาลักษณ์" ซึ่งเป็นตำแหน่งสนมเอก และเขายังเรียกนางว่า "อัครชาเยศ" แสดงตำแหน่งที่กำหนดความสัมพันธ์กับกวีอย่างชัดเจน เช่นเดียวกับผู้แต่ง กาสรวล โคลงคั่นแสดงความตั้งใจให้บทประพันธ์ของเขาเป็น "สารรัก" ให้ "บาศรีจุฬาลักษณ์" อย่างไรก็ตาม ตัวละครหญิงในนิราศจะเป็นบุคคลจริงด้วยหรือไม่ ไม่ใช่สิ่งสำคัญนัก นิราศบางเรื่องจึงกล่าวหักมมในตอนท้ายหลังจากรำพันคร่ำครวญอย่างยืดเยื้อว่าเป็นการ ครวญไปตามประเพณีของหนังสือชนิดนี้ กวีไม่ได้พลัดพรากจากหญิงใดเลย เพราะเดินทาง โดยมีสนมกำนัลเห่ห้อมพร้อมบริบูรณ์ ดังเช่นที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ทรงพรรณนาไว้ในกาพย์ ห่อโคลงนิราศธารโศก

ชมโฉมโฉมสมพาส	บทนิราศจากชាយา
นักปราชญ์ย่อมแต่งมา	เล่าท่าทางอย่างเรียบร้อย
ชมโฉมสมพาสแก้ว	โนยนา
พลัดพรากจากชាយา	ชั้นชั้น
นักปราชญ์ย่อมแต่งมา	ในโลก
เล่าท่าทางอย่างนี้	ชอบด้วยเรียบร้อย

จบเสร์จคร่ำครวญกาพย์	บทพิลาปถึงสาวศรี
แต่งตามประเพณี	ใช้เมียรักจักจากจริง
โคลงครวญกลอนกล่าวอ้าง	นารี
โศกสร้อยถึงสาวศรี	เชกหัว
แต่งตามประเพณี	อิริภาคย์
เมี่ยมิ่งพรังพร้อมหน้า	ห่อนได้จากกัน

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร	ไชยเชษฐาสूरีย่วงศ์ทรง
นางรักนักสนมองค์	อำห้อมล้อมพร้อมบริบูรณ์

เจ้าฟ้าธรรมธเบศรเชื้อ	รพพงศ์
ไชยเชษฐาสรีวงศ์ทรง	เลิศหล้า
นางรักนักษมนองค์	อภิชาติ
คืบคั่งนง เรียงหน้า	เฟ้าพร้อมบริบูรณ์

การระบออย่างชัดเจนเช่นนี้เป็นสิ่งแสดงว่า นางในนิราศไม่จำเป็นต้องมีตัวตน เป็นเพียงความคิดหรือเครื่องมือสำหรับช่วยให้กวีแต่งได้ไพเราะ ซึ่งเป็นการสร้างสุนทรียรสทางวรรณคดี ดังจะได้กล่าวต่อไปในบทที่ ๕

ดังนั้น เราอาจจะกล่าวได้ว่า นางในนิราศเป็นตัวละครที่จำลองมาจากบุคคลจริง หรือ เป็นตัวละครสมมติจากอุดมคติก็ตาม ก็ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่กวีสร้างขึ้นด้วยจินตนาการ เพื่อเป็น "แก่น" สำคัญของการคร่ำครวญ สำหรับนิราศทุกเรื่องที่ตั้งในสมัยอยุธยาตอนต้น เราอาจกล่าวได้ว่า "นางในนิราศ" นับเป็น "หัวใจ" ของบทนิราศเลยทีเดียว

กวีผู้แต่งนิราศให้ความสำคัญกับตัวละครหญิง หรือ "นางผู้เป็นที่รัก" ของเขาอย่างมาก จากการวิเคราะห์ตัวละครหญิงในวรรณคดีคำสอนในบทที่ ๒ ของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยกล่าวไปแล้วว่า กวีมักให้ความสำคัญแก่ชายผู้เป็นสามี โดยเปรียบกับสิ่งที่สูงค่า เช่น ปิ่นปักผม มงกุฏ จักร ฯลฯ จากการวิเคราะห์ตัวละครหญิงในวรรณคดีนิราศพบว่าชายผู้คร่ำครวญยกย่องให้ความสำคัญหญิงคนรักของเขาเหนือสิ่งอื่นใด กวีมักจะเปรียบนางกับสิ่งมีค่า หรือของสูง เช่น ใน ราชาพิลาปคัมภ์ กวีเปรียบตัวละครหญิงกับ "ปิ่นมงกุฏ" และ "แก้วมณี" อันมีค่า

องค์พระวรวงษ์	คือ <u>ปิ่นมงกุฏ</u>	นารีท้าวสถาน
ใสสุทธิคือ <u>แก้ว</u>	วิเชียรประพาฬ	แสงโชติตระการ
		ประกอบบริบูรณ์

ส่วนใน ทวาทศมาส กวีแสดงความสำคัญของนาง โดยกล่าวว่าหากเทพผู้ยิ่งใหญ่องค์ใดพรากนางไปจากเขา กวียินดีถวายผู้หญิงถึงแสนคน เพื่อแลกกับนางผู้เป็นที่รักของเขาเพียงคนเดียว

พระไต่บาราคน้อง	กรณา หนึ่งรา
แสนหนึ่งนางถวายไป	แต่ให้
ดวงเคี้ยวม้งมาลา	เฉลิมภาคย์ กุเออย
รัตนสคนธทิไพไหว้	กราบถวาย ฯ

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ทรงกล่าวไว้ใน นิราศธารโศก ว่า นางเปรียบเหมือน
ดวงตาซึ่งถือว่าเป็นอวัยวะที่มค่าที่สุด

ปมเมยเสียเมยรัก	พริกน่องจักษุเทียม
กรรมใดไล่ทันเรียม	หรือปี่มาพานางเหิร
มะเมยเมยมิ่งแคล้ว	อกเรียม
พริกจักษุเทียม	เทาแท้
กรรมใดไล่ทันเรียม	ลกลอบ
ปมม้งมาพาแว้	วากแว้หาหาย

เมื่อนางเป็นสิ่งสงค่าเช่นนี้ การจากนางจึงมีผลกระทบต่อตัวก็อย่างรุนแรง
ทั้งทางกายและทางใจ เมื่อจากนาง ก็จึงมักคร่ำครวญว่าตนกินไม่ได้ เพราะใจจดจ่ออยู่
ที่นาง ดังเช่น กวีสรวล โคลงคน กล่าวไว้ว่า

บได้กล้าเข้าแต่	วนนมา
กลิ่นเตยาคกวอน	กึ่งช้อน
รฤกกระลาพิม	พระมาศ กุเออย
คาลกนหนายเจ้าร้อน	ราคสิน ฯ

นิราศธารโศก มีบทพรรณนาท่านองเดียวกัน และยังเพิ่มเติมว่าที่รับประทานได้ก็
เพียง เพื่อประทังชีวิตไว้พบนางเท่านั้น

นอกจากกินไม่ได้ยังมีอาการนอนไม่หลับ ได้แต่ผลุกผลุนั่งอยู่ทั้งคืน พร้อมกับ
ร้องไห้ละห้อยหานาง ดังที่กวีกล่าวไว้ว่า

เยียม่ามายน้องขวล	ชวยแด แลแม่
นอนนั่งฤากวนกาม	แกว่งไล่
ลกยีนางเวงแล	ลิวไลด
คินนั่งลห้อยไห้	บ่าบวง

นรีาศเพชรรบริ กล่าวถึงความรู้สึกของผู้คร่ำครวญว่ากินไม่ได้นอนไม่หลับเช่นกัน

โหนจะทุกข์ถึงพศคคุด	โหนจะทุกข์ถึงมิตรที่เรียงหมอน
โหนจะทุกข์โหนจะทนความรร้อน	ยามนอนฝันเห็นไม่เว้นวัน
ยามกินกินทุกข์ระคนเข้า	ยามนั่งนั่งเศร้ากัมแสงศัลย
ยามเดินเดินคจคดมเคย่น	ยามยืนยืนหันระหทัยใจ

แม้ว่าอาการเจ็บป่วย เป็นทุกข์กาย ทุกข์ใจ จะเกิดขึ้นกับตัวก็ แต่ผู้ทำให้เกิดความรู้สึกนั้น คือ ตัวนาง และสาเหตุแห่งความทุกข์นั้น คือ การพลัดพรากจากนาง ตัวละครหญิงในนรีาศทกวีคร่ำครวญถึงจึงมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่ทำให้กวีถ่ายทอดความรู้สึก อารมณ์ต่าง ๆ ของตนออกมาอย่างหมดจด กวีมักจะใช้จินตนาการในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อพรรณนาความรู้สึกเจ็บปวดรวดร้าวที่เกิดขึ้น เช่น กาสรวลโคลงคน กล่าวถึงความรู้สึกขวัญหาย เพราะจากนางว่าเหมือนความรู้สึกของการตกเขาพระสุเมรุ ซึ่งส่งผลลิบลัว

ตนดยวมาจากเจ้า	เจบอก อ่อนเออย
เรือกลอกกลางวงใจ	ขาดขัว
จากนางยังตนตก	เมรมาศ
รลอกซ้ำฟ้าซ้ำ	ชานคิน ๆ

ผู้แต่ง กาสรวลโคลงคน ค่อนข้างเชื่อมั่นว่าเขา ไม่ได้เจ็บปวดอยู่เพียงคนเดียว แต่คนที่เขาครวญถึงก็เต็มไปด้วยความทุกข์ ตระอุมใจ เพราะคิดถึงตัวเขาผู้ที่จากนางมาเหมือนกัน ลำพังการจากนางก็สร้างความเจ็บปวดแก่เขามากอยู่แล้ว ความเจ็บปวดไม่รู้คลายราวกับหนามเหน็บอยู่ในใจของเขายิ่งทวีขึ้น เมื่อคิดว่านางเป็นทุกข์ โดดเดี่ยว ร้องไห้

อยู่เพียงลำพัง

เยี้ยมาเยี้ยจากเจ้า	กเจ็บ
เจ็บรทไทยหา	จใจ
เยี้ยมาเยี้ยนามเหน็บ	อกอยู่
อกอยู่เพราะน้องให้	ตากตน ๆ

ส่วน ทวาทศมาส กล่าวทำนองว่า ความเจ็บที่เกิดจากความเสียใจ เสียตาย เพราะสูญเสียนาง เป็นความเจ็บที่ยิ่งกว่าการสูญเสียโลกทั้ง ๓ ภพเสียอีก

แม่มวยบรมเมศไท้	ทินกร กิด
สิ้นสุดพระสุเมธเอน	อ่อนล้ม
สามภพเบ้อยเป็นนร	บรมาศ กิด
เจ็บไปบานน้องหล่ม	หล่องค์ ๆ

และยังกล่าวด้วยว่า ความร้อนจากแสงอาทิตย์ที่สามารถเผาผลาญแผ่นพิภพทั้ง ๓ โลกให้แตกทำลาย ยังไม่ร้อนแรงเท่าความร้อนที่เผาผลาญหัวใจของเขาเพราะจากนาง

แสงสร้อยรังเรขร้อย	แรงฤทธิ์
ผลาญแผ่นปรตพตร	แผ่นขัว
ยังคลยับเทียบทฤษฎี	ทศจาก เจียรเลย
แสงพระสร้อยนง้า	กิ่งเดี่ยว ๆ

ส่วน ราชาพิลาบค้ำฉันท แม่จะสมมติเป็นการครวญของพระรามถึงนางสีดา ผู้แต่งก็แสดงความรู้สึกและอารมณ์ปวดร้าวของตัวละครได้ลึกซึ้ง สมจริง กวีไซดิลกวีเขียรฉันท ๒๕ กลอน ๖ เพื่อพรรณนาความรู้สึกเป็นทบทวนด้วยจินตนาการเปรียบเทียบ ฉันท

แสนสนกันบั้นอ้อม	จิตฤาแลดาลจร
ลาเคญแห่งเรียมนคอสังขร	แลมาทับพระนากี

กวีใช้คำว่า **หัวใจ** แสดงให้เห็นถึงความโหยหาอย่างยิ่ง คำว่า **หัวใจ** ใช้เมื่อแสดง ความอยากอาหาร ต้องกลืนกินอาหารใส่กระเพาะจึงจะบันเทิงเริงใจที่ว่างลงไปได้ ดังนั้น เมื่อนำมาใช้กับคำว่า **ใจ** ว่า **ใจหิว** แสดงว่าเป็นความต้องการอย่างยิ่งทางด้านจิตใจ กวีใช้คำว่า **ใจหิว** อีกหลายครั้งในความหมายที่นั่นเองเหมือนกัน เช่น ในความที่ว่า "สัคคอกแดไทยหิว เพื่อให้" สิ่งที่จะบำบัดให้ใจอิ่มได้คือได้พบนาง แต่ก็เป็นไปได้ จะนั้น ขณะที่กล่าวถ้อยคำโหยหาอารมณ์ กวีจึงได้แต่แหงนคตท้องฟ้า นึกอยากให้ตนแบ่งภาคได้ เพราะขณะที่เรือผ่าระลอกคลื่นทะยานไปข้างหน้า นางกลับเป็นสิ่งที่ห่วงงเห็นหัวใจให้เขา พะว้างหลัง

นราศหริภุชย เปรียบเทียบความรักของกวีไว้แปลกและลึกซึ้งว่า ถ้ารักแล้วถึงจะ อยู่ห่างกันราวฟ้าและดิน ความรักนั้นก็อยู่กลางหัวใจของเขา แต่ถ้าหากไม่รัก ก็เหมือนชน หน้าที่อกซึ่งแม่จะอยู่ติดกับผิวกายภายนอก แต่ไม่มีโอกาสจะได้เห็น

อันรักร้อยฟ้าปาก	ภาวดล กิติ
คืออยู่กลางทวง๑๐ หน	แห่งขำ
บรักเสกสนขน	โนเ้วน วัชชเอย
ฤท่อนยลแย้มหน้า	นาฏเอี้ยววัลพา

กวียังย้ำความคิดนี้ด้วยโคลงอีกบทหนึ่ง ใจความที่นั่นเองเหมือนกันดังนี้

มณีแก้วล้ำเกิด	กลางตา กิติ
ยังมีเห็นผลนา	น่านอง
อันอวราชิงตรา	ยนิโยชน
ยนิยังยงซ่อนห้อง	ห่อไว้วัชเรียม

โคลงบทนี้ หมายความว่า แก้วที่เกิดขึ้นกลางตา เจ้าตัวเองยังมองไม่เห็น แต่ถึงนางผู้เป็นที่รักจะอยู่ไกลสักเพียงใด ก็เหมือนอยู่ในทรงอกของเขอย่างมิดชิด กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ สิ่งที่จะเห็นอยู่จะตา เขายังมองไม่เห็น เพราะเขาไม่ได้ใส่ใจให้ความสำคัญ ส่วนนางอยู่ไกลจนลับตา เขากลับเห็นชัดเจนอยู่ในใจของเขาเอง ความรักที่เขามีต่อคนรักของเขาจึงไม่ใช่สิ่งที่มองเห็นได้ด้วยตา แต่เป็นสิ่งที่รู้สึกได้ด้วยใจ

โคลงอีกบทหนึ่ง เป็นความเปรียบที่แปลกเช่นกัน แสดงถึงความรักนางอย่างยิ่ง ก็แสดงความปรารถนาให้นางซ่อนอยู่กลางใจของเขา หัวใจของเขาจะได้อยู่ใกล้ ๆ กับนาง หัวใจจะเหมือนเป็นผ้าที่ห่อหุ้มตัวนางและ เขาเอาไว้

ดวงเดียดี๋ซ่อนไว้	หว่างวรรค
เขาจะขอดทหัยลักษณ์	หล่อน้อง
หทัยมัยยังผูก	ฝั่งพิ ทิพเอย
เห็นแห่งอวร ไน้น้อง	ขอดผพทมาร

ส่วนราชาพิลาปคัมภีร์ที่กล่าวเปรียบเทียบความรักของพระรามว่ามั่นคงยาวนาน ไม่มีวันเสื่อมคลาย ถึงจะ "ม้วยดินสิ้นฟ้ามหาสมุทร" และสูญสิ้นสรรพสัตว์ทั้งปวงไปแล้วก็ตาม กวีใช้วิศาลวิภินท์ ๒๘ พรรณนาว่า

	แม่นม้วยสิ้นจันทร์	ม้วยมิ่งแม่นสวรรค์	ต่ำได้นาคา
ม้วยภูมิภาค	สีเนรมหา	ม้วยอากาศา	สัตตพรณคิงขร
	ม้วยป่าหิมพานต์	ม้วยเบญจขลธาร	ชลสัตว์ทันดร
ม้วยโนตทศรี	ไกลาศศิขร	ม้วยหมันกร	นรชนทั้งหลาย
	แม่นม้วยสิทธศักดิ์	ไปม้วยความรัก	เรียมไปมิคลาย
พระยอดชีวิต	ติดต้องใจชาย	ก็เมือเรียมวาย	พระวรไมตรี

เมื่อกวีมีความรักในตัวนางอย่างลึกซึ้งเช่นนี้ กวีจึงท้วง ท้วงท้วง เกรงว่า ในยามที่เขาไม่อยู่ จะมีชายอื่นมาข้องเกี่ยว เขาจึงคิดฝากนางไว้กับเทพเจ้า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อให้คุ้มครองดูแลนาง แต่ก็เกรงว่า เทพไทเหล่านั้นจะพานางไปเซยชมเสียเอง เขาจึง

ขอให้นางดูแลตนเอง จินตนาการในการผากนางไว้กับเทพเช่นนี้ เห็นจะเริ่มจาก ก๊าซรวลโคลงคั่น และสืบทอดอิทธิพลต่อมาในนिरาครุ่นหลัง โคลงบทที่เป็นต้นแบบนั้นคือ

โอมแม่จักผากฟ้า	เกรงอินทร์ หยอกนา
อินทรท่านเทอกโอมเอา	สัฟ้า
โอมแม่จักผากดิน	ดินท่าน แล้วเฮ
คินฤาขัดเจ้าหล้า	สัสสองสั
โอมแม่ผากน่านน้ำ	อรรณพ แลฤา
ยยวนาคเซยซอก	พิใหม่
โอมแม่ราพิงจบ	จอมสวาสติ กุเเย
โอมแม่ใครสงวนได้	เท่าเจ้าสงวนเอง

จินตนาการในบทโคลงข้างต้น มีนัยยะแฝงอยู่ ๒ ประการ ประการแรก เป็นการกล่าวชมความงามของนาง ถึงนางจะเป็นมนุษย์ แต่เมื่อเทพไท้เทวดาทรงหลายเห็นความสวยของนางก็อดรักไม่ได้ ความสวยนั้นจึงต้องเป็นเลิศยิ่งกว่านางสวรรค์ ประการที่สอง เป็นการยกย่องให้เกียรติตัวละครหญิงอันเป็นที่รักของเขาว่า นางมีจิตใจมั่นคง เข้มแข็งพอที่จะดูแลตนเอง และมีจิตใจหนักแน่น ซื่อสัตย์ภักดีต่อเขา อันเป็นคุณสมบัติของหญิงในอุดมคติของผู้ชาย เราจึงกล่าวได้ว่านางในนिरาครุ่นนี้มีคุณสมบัติต่อภวียิ่งที่สุด

๓.๒ ตัวละครหญิงในนिरาครุ่นสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

นिरาครุ่นสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเกือบทุกเรื่องไม่มีปัญหาเกี่ยวกับผู้แต่ง เพราะในสมัยนี้ค่านิยมเกี่ยวกับผู้แต่งเปลี่ยนไป ผู้แต่งวรรณคดียินดีเปิดเผยตนเองมากขึ้น จึงมีกระบุชื่อผู้แต่ง ระยะเวลาที่แต่ง จุดประสงค์ของการแต่ง ไว้ในผลงานนิพนธ์ของตนเอง การแต่งวรรณคดีในสมัยนี้จึงมิใช่เป็นการสร้างสรรค์ผลงานส่วนตัว แต่เป็นการสร้างสรรค์ผลงานให้ปรากฏแก่สาธารณชน กวีจึงมีความมั่นใจในฝีมือ ฝีปาก ทางวรรณศิลป์ของตนเอง การประกวดประชัน แข่งขันกันมีมากขึ้น สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นช่วงเวลาของการฟื้นฟูศิลป

วัฒนธรรมทุกแขนง พระมหากษัตริย์ทรงโปรดขบเลี้ยงกว้ราชสำนักเพื่อช่วยกันสร้างสรรค์และสืบทอดวรรณคดีจากสมัยอยุธยา การร่วมกันสร้างวรรณคดีเรื่องเดียวกันหลายคน และการสร้างงานเพื่อแสดงฝีมือเฉพาะตน ต่างเป็นแรงผลักดันให้กวีแสดงฝีมือลายมือของตนอย่างเต็มที่และเปิดเผย เพื่อเชื้อเชิญให้ผมผมมอดเทศยกันตรวจสอบได้ ผู้ศึกษาวรรณคดีสมัยนี้จึงไม่ประสบปัญหาเกี่ยวกับผู้สร้างวรรณคดี ยกเว้นแต่ผลงานของผู้แต่งบางคนที่มีลีลาการแต่งโดดเด่นเป็นพิเศษ จึงมีผยคถเป็น "แบบครู" และแต่งได้คล้ายคลึงกันจนทำให้เกิดความเข้าใจผิดว่าเป็นผลงานของบุคคลเดียวกัน ดังเช่น ผลงานของพระศรีสุนทรโวหาร หรือสุนทรภู่ และผลงานของหม่นพรหมสมพัตสร หรือ เสมียนมี ลีลาการแต่งคล้ายคลึงกันมากจนผู้ศึกษาวรรณคดีในสมัยหนึ่งรวบรวมผลงานบางเรื่องของ เสมียนมี เข้าอยู่ในกลุ่มผลงานของสุนทรภู่ ข้อมูลเหล่านี้ได้มีผู้ศึกษาและให้ข้อสันนิษฐานใหม่ในเวลาต่อมา

นिरาคีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่มเนอหาครัครวถึงผู้หญิง ๑๑ ที่นมาศึกษาในทมิ ๒๑ เรื่อง แยกตามสมัยที่แต่งได้ดังนี้

นिरาคีที่แต่งสมัยรัชกาลที่ ๑ ได้แก่

๑. นिरาคตามเสด็จที่พลานาน้อย ของ พระยาตรังภิบาล
๒. นिरาคไปแม่น้าน้อย ของ "ศิษย์ศรีปราษฎ์"
๓. นिरาคเมืองแกหลง ของ สุนทรภู่
๔. นिरาคพระบาท ของ สุนทรภู่

---

๑๑ ผู้วิจัยจะไม่ศึกษานिरาคบางเรื่องที่ไม่มบทครวญ ไม่กล่าวถึงผู้หญิงอย่างจริงจัง เช่น นिरาครบพม่าทำดินแดง พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑ นिरาคกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเสด็จไปตีเมืองพม่า นिरาคเมืองเทศ ของกรมการเมืองนครศรีธรรมราชผู้หนึ่ง แต่งในราวรัชกาลที่ ๒ นिरาคพะเนียด ของกรมพระยาบาราบรบักษ์ และ นिरาคหลวงนา แต่งในสมัยรัชกาลที่ ๓

นิราศที่แต่งในสมัยรัชกาลที่ ๒ ได้แก่

๕. นิราศนรินทร์ ของ นายนรินทร์เบศร
๖. นิราศพระยาตรัง ของ พระยาตรังภิบาล

นิราศที่แต่งในสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้แก่

๗. นิราศจะเข็งเทรา ของ กรมหลวงภาณุเนตรนรินทร์ฤทธิ
๘. นิราศกรมพระยาเดชาดิศรเสด็จไปทัพเวียงจันทน์
๙. นิราศตลาดเกียบ ของ พระเทพโมลี (กลิ่น)
๑๐. นิราศพระพิพิธสาส์
๑๑. นิราศพระประธม ของ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท
๑๒. นิราศภูเขาทอง ของ สุนทรภู่
๑๓. นิราศวัดเจ้าฟ้า ของ สุนทรภู่
๑๔. โคลงนิราศสุพรรณ ของ สุนทรภู่
๑๕. นิราศอิเหนา ของ สุนทรภู่
๑๖. นิราศพระประธม ของ สุนทรภู่
๑๗. นิราศเมืองเพชร ของ สุนทรภู่
๑๘. นิราศเดือน ของ หมื่นพรหมสมพัตสร หรือ เสมียนณี
๑๙. นิราศพระแท่นดงรัง ของ หมื่นพรหมสมพัตสร
๒๐. นิราศสุพรรณค้ำกลอน ของ หมื่นพรหมสมพัตสร
๒๑. นิราศกลาง ของ หมื่นพรหมสมพัตสร

นิราศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีจำนวนมาก เพราะเป็นรูปแบบวรรณคดีที่เป็นที่นิยมกันมากประเภทหนึ่งในสมัยนี้ นิราศที่แต่งในสมัยนี้มี ๒ ประเภท คือ นิราศโคลงและนิราศกลอน นิราศทั้งสองประเภทเป็นรูปแบบวรรณคดีที่สืบทอดมาจากสมัยอยุธยา นิราศกลอนได้รับความนิยมมากขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เพราะคำประพันธ์ประเภทกลอนกลายเป็นคำประพันธ์ที่นิยมกันอย่างแพร่หลาย นิราศกลอนมีพัฒนามาจากการแต่งเพลงยาว เพลงยาวเป็นคำประพันธ์ประเภทกลอนที่นิยมกันมาตั้งแต่ปลายอยุธยา และนิยมกันมากยิ่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ การแต่งเพลงยาวนิยมแต่งเป็น ๒ แบบ คือ เพลงยาวสังวาส ได้ตอบระหว่างหญิงชายอย่างหนึ่ง กับ เพลงยาวจดหมายเหต ซึ่งเป็นการบันทึกจดหมายเหตุอีก

อย่างหนึ่ง กลอนนิราศจึงรวมลักษณะของบทสังวาสและการบันทึกเรื่องราวมาใช้พร้อมกับการพรรณนาการเดินทาง น่าสังเกตว่านิราศกาหลงมักจะทำให้ความสำคัญกับการคร่ำครวญน้อยกว่าการบันทึกเรื่องราวการเดินทาง ซึ่งทำให้บทบาทของตัวละครหญิงในนิราศกาหลงลดน้อยลง ไปด้วย

ผู้วิจัยจะกล่าวถึงตัวละครหญิงในนิราศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในหัวข้อต่อไปนี้

- ๓.๒.๑ ลักษณะของตัวละครหญิงในนิราศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
- ๓.๒.๒ ความสำคัญของตัวละครหญิงในนิราศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

๓.๒.๑ ลักษณะของตัวละครหญิงในนิราศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ตัวละครหญิงที่ปรากฏในนิราศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นถูกสร้างขึ้นในลักษณะเดียวกับตัวละครหญิงในนิราศสมัยอยุธยา กล่าวคือ ผู้หญิงในนิราศอาจเป็นบุคคลจริงในชีวิตของกวีหรืออาจเป็นบุคคลในจินตนาการของกวี แต่ไม่ว่าจะเป็นแบบใด ผู้แต่งได้แสดงลักษณะตัวละครหญิงของเขาไว้ใหม่แง่มุมต่าง ๆ ดังนี้

- ก. ความงาม
- ข. ความสัมพันธ์ลึกซึ้ง
- ค. การปรนนิบัติ
- ง. ความรู้

ก. ความงาม

ผู้หญิงในนิราศตามจินตนาการของกวีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจะมีความงามอย่างยิ่งเช่นเดียวกับตัวละครหญิงในนิราศสมัยอยุธยา กวีใช้วิธีการพรรณนาความงามของนางทั้งในแบบการพรรณนาความงามแต่ละส่วน และกล่าวการเปรียบเทียบนางกับสิ่งทั้งามตามอุดมคติ เช่น ดวงจันทร์ ดวงดาว เทพอัสน์ เป็นต้น บทเปรียบเทียบความงามของอวัยวะในส่วนต่าง ๆ ของร่างกายมักเป็นไปตาม "ขนบ" ที่นิยมมาตั้งแต่สมัยอยุธยา คือ

เปรียบเทียบกับความงามของธรรมชาติ อย่างไรก็ตามจะพบว่ากวีสมัยรัตนโกสินทร์บางคน ได้สร้างสรรค์จินตนาการของตนได้แปลกไปกว่าชนเดิม อย่างเช่น พระยาตรังกริบาล แต่งชมความงามส่วนต่าง ๆ ของนางในลักษณะของจินตภาพใหม่ที่ไม่พบในนิราศอยุธยา ได้แก่ ชมว่าพื้นเป็นเงางามดั่งนิล ดวงตายาวรีเหมือนผลแดง ต้นระริกมีชีวิตชีวาเหมือนน้ำที่ กระเพื่อมเพราะกึ่งเต็น และผมที่สอยไว้เรียงเส้นเป็นระเบียบ นางทำปีก จับเขม่ากันไร ไว้สวยงาม บทโคลงต่าง ๆ มีดังนี้

อ้อไอ้ชรูรอร้อพร้อง	พรายแสง ทนต์แม่
เลิศลบนิลวารี	รุ่มรุ่ม
วาววชิรผลแดง	เต็มหนุ่ม เนตรฤา
คดงน้ำกึ่งเต็น	ต้นแห

ถึงท่ากระทุ่มท่ง	ทอดตน ลงเอย
ดวงสมาลีแล	ลิวลิว
เรียงเรียบรเบียบกล	เกษนาฏ กนา
เหมือนเมกรัดนิ้วน่อง	เงืองสอย

อวลอบสอาดเกล้า	เกล้าใจ พี่แม่
เซนช่านปีกเปิดลอย	เล่หับน
เจิมจับกระเขม่าไร	รอรอบ
กลมประเห็นจันนล้า	ลวดทอง

ส่วนกรมพระยาเดชาดิศร ชมความงามของนางโดยกล่าวเป็นส่วน ๆ ไว้ในโคลงบทเดียวอย่างไพเราะดังนี้

อรองค์อ้อมเอ็นชวน	สมสง ทรงแม่
เกศดั่งกำหางยง	เหยียดช้อย
ดาวเคาะเด่นคำตรง	ตรเนตร กเฮย
ควรพิโยคเยาวน้อย	หนึ่งได้จันใด

กรมหลวงวงษาธิราชสนิทก็พรรณานางงามส่วนต่าง ๆ ของตัวละครหญิงใน
นิราศพระประธม ไว้ด้วยโคลงบทเดียวกัน

งามพักตร์งามพิศน้อง	งามผิว
โคมเม่งงามคจปลิว	จากฟ้า
งามนวลทนต์จวมทรว	เรียวรรค นามแม่
งามโอษฐ์เมื่ออรอา	ออกเออนสารเสนอ

โดยมากก็มักจะชมว่านางมีผิวสวยและเหลืองนวลราวกับแสงจันทร์บ้าง ราวกับ
ทาบมนบาง หรืองามเหมือนดอกไม้ทมิฬเหลือง เช่น จาปา กวีสมัยรัตนโกสินทร์ให้คุณค่า
กับนางอย่างสูงโดยเปรียบกับทองคำเปลว ดังที่พระเทพโมลี (กลิ่น) กล่าวไว้ในนิราศตลาด
เกรียบ ดังนี้

ค่าเปลวแผ่แผ่นไว้	วางขาย
แผ่นมาศกัศตร์เหมือนหมาย	แม่ม
ส่งสารสดเสียดาย	ผิวผ่อง พี่เฮย
ผิวพิมลงามบม	แปดน้ำค่าเปลว

"ขนบ" ในการพรรณานางงามที่นิยมใช้กันสืบต่อมาจากสมัยอยุธยา คือ กวีมัก
เปรียบเทียบความงามของนางกับดวงจันทร์ ดังเช่นใน นิราศพระพิพิธสาส์ กล่าวว่่า

ดวงเดี่ยว โคมแม่เม้น	ดวงเดือน
เดือนค่าเพงพิมเหมือน	หนุ่มหน้า
ราไฟแก่นกามเดือน	ใจตื่น หลับแม่
เจียรจากจาเราเกล้า	พี่เกล้าใครโลม

ค้ำนึ่งนรลักษณแก้ว	กับตน
คุดจศร์ทกาลกล	แมกฟ้า
วรภาคย์มิ่งมณฑล	ทิพย์รูป พี่แม่

จันทร์แจ่มขจรจบหล้า

อยู่เพียง เจา โฉม

ส่วนกรมหลวงสุเรนทร์นรินทร์ฤทธิ์ ชมความงามของตัวละครหญิงในนิราศจะเด็จ
เทรา ว่านางเด่นกว่าดาวทงบวงบนท้องฟ้า

ดาวคนองดาวฤกษ์น

เนาคาม นฤ

โคบ้เด่นดวงงาม

แจ่มฟ้า

อ่านช่่างนงทราวม

เสาวภาค พี่เอย

โฉมแม่เด่นดินฟ้า

ผ่องพันพันดาว

นิราศคากลอนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีบทชมความงามของตัวละครหญิงท่านอง
เดียวกัน อย่างเช่น ในนิราศเมืองแกลง สุนทรภู่เปรียบผู้หญิงกับดวงจันทร์และแสงความ
หมายถึงหญิงคนรักชื่อ จัน ด้วย

ไอ้เดือนเหมือนดวงสุดาแม่

กระต่ายแลเหมือนจันคิดพิสมัย

เห็นแสงจันทร์อันกระจ่างคอยสร้างใจ

เดือนครรโลลับตาแล้วอวอร์ด

ในนิราศพระประธมกล่าวไว้ท่านองเดียวกันว่า

ไอ้เดือนเหมือนไต้ลวิมลพัคตร์

ไม่ลี้มรักรบงามทราวมสงวน

กระจ่างแจ่มแสงจันทร์ยังรัฐจวน

คะนึ่งหวนนิ่งนอนอ่อนก้าลัง

สมัยนี้มีกวีพรรณานาว่า เป็นดวงจันทร์แล้วนึกถึงนางผู้อยู่ไกล "เห็นดวงเดือน
เหมือนลักษณักคินี ยพินพ้อยู่ไกลนัยนา" และยังกล่าวว่าเห็นดวงดาวก็นึกถึง
ดวงตาของนาง

ควาบวิบเวהל้วนดาเรศ

เหมือนดวงเนตรนชนางสาวางโฉม

ครุระพรมริมแดงดั่งแสงโคม

ลอยโผยมล้อมจันทร์พรธราย

นายรินทรธิเบศร กล่าวชมความงามของใบหน้าต่างจาก "ชนบ" ที่เคยใช้กันมา คือชมว่านางงามกว่าพระจันทร์ เพราะพระจันทร์มีเงาค่าเป็นตาหนี แต่ใบหน้าของนางงามไม่มีที่ติเลย

ชมแบคคิดใช้หน้า	นวลนาง
เดือนตาทนึ่งกลาง	ต่ายแต่้ม
พิมพ์ักตร์แม่เพ็ญปราง	จักเปรียบ ใดเลย
ข้ากว่าแซโขนแยม	ยังยอมอัสสร

เมื่อนางมีความงามมาก เช่นนี้ ก็จึงมักจะกล่าวว่าเทพเป็นผู้สร้างนางขึ้น อย่างนิราศกรมพระยาเดชาดิศร กล่าวว่าพระวิศณุกรมเป็นผู้สร้าง นางจึงงดงามยิ่งกว่านางฟ้า

ถันถึงอวาสไว้	นามดลิต สวรรค์เฮ
เพียงพิมานนฤมิตร	เทอดแท้
คณิง โฉมแม่คือวิศ	ศกรรมาด
สาวดลิตส์แพ้	พายไ้อ้ายงาม

นิราศพระประธมของกรมหลวงวงศาธิราชสนิทก็แสดงจินตนาการที่นองเดียวกัน

อ้ออร เจิมจิตต์หล้า	เล็งฉงน
ฤอัสสรสวรรค์บน	แบ่งหน้า
เทพพิศวงกรมกล	กอบรบ มาฤ
ครุตระเดียมแดร้า	เร่งเร้ารนเห็น

เช่นเดียวกับที่นายรินทรธิเบศรกล่าวชมความงามของนางในนิราศของเขาว่านางงามเหมือนเทพเป็นผู้ปั้นแต่ง

ชญาเยาวยอด้ช้	โฉมสวรรค์ พี่เอย
รอยว่าอินทร์พรหมสรร	เสกเสร้าง

เลือกกลิ่นละอันบน
มอบมิ่งสมรมาแกลัง

เป็นรบ นชฤา
พิกลนใจตาย

นอกจากชมความงามส่วนต่าง ๆ ของร่างกายแล้ว สิ่งทีวกวีมักจะกล่าวถึงเสมอ คือนางมีกลิ่นกายหอม รวมทั้งกลิ่นปาก กลิ่นผม กลิ่นผ้านุ่งผ้าห่ม ก็อบอวลจรุงใจ ตัวละครหญิงในนิราศสะท้อนภาพของผู้หญิงไทยสมัยโบราณที่وبر่างกายและเสื้อผ้าด้วยพรรณไม้สมุนไพรรชนิดต่าง ๆ อันเป็นน้ำอบน้ำหอมของคนสมัยโบราณ ดังนั้น เมื่อผู้แต่งนิราศพบเห็นดอกไม้หอมหรือชื่อดาบไล้ระหว่างเดินทางอันไกลไปถึงตัวนาง เขาจึงมักพรรณนาด้วยความระลึกถึง อย่างเช่น กรมหลวงวงษาธิราชสนิท กล่าวถึงกลิ่นหอมยามแนบนอนอยู่กับนางไว้ในนิราศพระประธมาว่า

วัดเกษนิกเกษน่อง
หอมยั้งหอมบหงา
ยามแนบนชนทรา
กลิ่นตระหลบอบมิ่ง

นงพงา พี่เอย
ตระหลบพั้ง
รมยริน รวยแม่
ท่อนสั่นกลิ่นหอม

โดยมากแล้ว กวีมักจะกล่าวถึงกลิ่นกายของนางควบคู่ไปกับกล่าวถึงกลิ่นหอมของดอกไม้ นับเป็นการกล่าวชมธรรมชาติและสรรเสริญผู้หญิงควบคู่กันไปได้อย่างกลมกลืน เช่น พระยาตรังกล่าวว่ากลิ่นกายนางหอมเหมือนดอกไม้ ดังปรากฏในนิราศพระยาตรัง

มาลลีมาลค้ำว
อวลกลิ่นคั่นธวงดวง
โถมหอมแม่หอมหวง
มาลดีทรวงไว้

ดลทรวง
ดอกไม้
เหมสวาดี พี่นา
เฟื่องพั้งแทนนาง

พระพิพิธสาส์พรรณนาถึงกลิ่นกายนางพร้อมกับพรรณนาดอกไม้หอมชนิดต่าง ๆ ดังนี้

ลาควนดอกดาชไธ
กรายกลิ่นนชแนบนวล

อบอวล
แนบขี้

กรรมภาพลวง

ช่วยชน

หอมขจรศรี

กลิ่นแก้มาแกม

ส่วนโคลงนิราศไพบ้าน้ำน้อย ของ "ศิษย์ศรีปราชญ์" เปรียบเทียบความงามของ
ดวงจันทร์กับใบหน้าवलงามของนาง และยังเปรียบเทียบ ไปถึงกลิ่นกระแจะจันทร์ที่อบระยิบ
กายของนางด้วย

แสงจันทร์จรัสฟ้า

เรียมครวญ

ไฉนว่านวลจันทร์นวล

แจ่มหน้า

กาจรรศจันทร์อ่อน

อบกลิ่น

กลิ่นกระแจะกลอยกล่า

กล่อมเนื่อนวลจันทร์

โคลงบทเมือทอพลต่อกรมพระยาเดชาดิศร ทรงนิพนธ์โคลงบทหนึ่งในนิราศของ
พระองค์ โดยใช้ถ้อยคำและเนื่อความแทบจะไม่ผิดเพี้ยนกันเลย ดังนี้

แสงจันทร์แจ่มฟ้าเร้ง

เรียมครวญ

คณิงว่านวลจันทร์นวล

แจ่มหน้า

รวयरศจันทร์อ่อน

อบตืด มาแม่

รินรินรสกลผา

หมเนื่อนวลจันทร์

สุนทรภู่ซึ่งมักไม่กล่าวชมนางในนิราศเลย ก็ยังครวญหากลิ่นน้ำอบจากกายนาง
ไว้ในนิราศสุพรรณเช่นกันว่า

รินรินชื่นชื่นน้ำ

อบหอม

หวานจิตคิดเคยสนอม

แนบน้อง

เจ้าจรรกลั่นกลิ่นหอม

รวयरริน ชื่นเออย

เคยชื่นรินรสตอง

ตกไร้ไกลสมร

ส่วนใน นิราศเมืองแกลง สุนทรภู่กล่าวไว้ว่า

ถึงอารามนามชื่อวัดดอกไม้	คิดถึง ไปแนบทรงดวงสมร
หอมสนธูปนกายขายจร	ไฉ่ยามนอนห่างนางระคางกาย
ยามพระพายชายเขยราเพยมา	หอมบุปผารินรินชื่นอารมณ์
เหมือนกลิ่นปรางนางบนสนธอรัน	คิดถึงคืนเคียงน้องประคองสม

เมื่อเป็นเช่นนี้ อาจกล่าวได้ว่า ผู้แต่งนิราศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังคงให้ความสำคัญกับความงามของตัวละครหญิงในนิราศเช่นเดียวกับนิราศในสมัยอยุธยา โดยส่วนใหญ่จะเป็นการกล่าวรวม ๆ ถึงความงามในแบบอุดมคติว่านางงามยิ่งกว่านางฟ้านางสวรรค์ และงามราวกับดวงจันทร์ การที่กวีคร่ำครวญชื่นชมความงามของนาง เป็นเพราะกวีมักจะถือว่านางเป็นยอดหญิงที่เขาจะหาหญิงงามเช่นนี้ไม่ได้อีกแล้ว นอกจากตัวละครหญิงจะงามด้วยรูปร่างแล้ว ยังเป็นบุรุษจักตักแต่งร่างกายให้งดงามด้วยเสื้อผ้า เครื่องประดับ และหอมหวลไปด้วยน้ำอบ น้ำปรุง ของหอมต่าง ๆ ด้วย นิราศเป็นบทพรรณนาที่เขียนขึ้นเมื่อมีการเดินทางหรือจากกัน กวีไม่ได้เห็นหญิงคนรักด้วยสายตาของเขาอีกแล้ว แต่เขาเห็นนางด้วยใจและด้วยประสาทสัมผัส กวีจึงนึกเห็นภาพนาง ได้ยินเสียง ได้กลิ่น รบสวย กลิ่นหอม และเสียงหวานของนางในนิราศจึงไม่เพียงยืนยันความงามของตัวละครในวรรณคดี แต่ยังแสดงความผูกพันลึกซึ้งระหว่างกันดังจะกล่าวในหัวข้อต่อไป

๒. ความสัมพันธ์ลึกซึ้ง

ตัวละครหญิงในนิราศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีสถานะเช่นเดียวกับตัวละครหญิงในนิราศสมัยอยุธยา คือ มีความสัมพันธ์ลึกซึ้งกับกวี มีเพียงนิราศพระประธม ของกรมหลวงวงษาธิราชสนิทเท่านั้นที่กวีแสดงให้ทราบว่า ตัวละครหญิงนั้นเป็นเพียงคนรัก ดังกล่าวว่า

ถวิลศรีศดาอยู่ว่าง	ไปว่าง ใจนา
ประยูรญาติยังขยกนาง	นุญาตให้
ฉวยใครแซกรักฝากกลาง	ขอสู่ สมรมแม่
เรียมกลับเกลือกเรอศไร	ชี้พรางฤาคง

ความโหยหาอารมณ์ทักวุ่นถึงหญิงคนรักที่ผสมผสานกัน เช่น จึงเป็นความ
 ห่วงหาที่เจ็บปวดความรู้สึกทางอารมณ์มากกว่าความเป็นห่วงในทุกข์สุข และการดำเนิน
 ชีวิตของนางว่าจะเป็นเช่นไรเมื่อเขาจากไป กวีจึงมักบรรยายถึงการสัมผัสเสียสละอย่าง
 ใกล้ชิดยามเมื่อยงอวยด้วยกัน เช่น

คิดเคยแนบขนชฎน้อย	นอนเพล่า ฝ้อเอย
หุดพิ โอบรอบเยาว์	หยิกห้าม
เยอนิยมประยวนเพรา	พลาเงอน งามแม่
เห็นแต่รอยเล็บวาม	วาบไส้เสียวสมร

รอยเล็บเป็นสิ่งเตือนใจให้พระยาตรึงคิดถึงนางผู้เป็นที่รักของเขาเช่นกัน เขา
 จึงครวญว่า เมื่อจากนางมาเขาจึงได้แต่เชยชมผ้าแทนตัวนาง

กาสรรดไทยหีบห้อง	ทรวงอา ดรแม่
เชยแต่ศัพัตรา	เปลี่ยนน้อง
รวรอยแน่นงา	บีดแนว ทรวงเอย
ตอบประจักษ์ร่อยต้อง	ไฟไว้เล็บไค

แต่ประสบการณ์ความรักของสุนทรภู่คงไม่ชื่นใจเหมือนคนอื่น สุนทรภู่ว่าไม่ได้ปลื้ม
 กับรสสัมผัสหยิกหยอกเช่นว่านเลย เมื่อไหว้พระจึงขออธิษฐานว่าชาติหน้าให้ใครครองคักับ
 นางอีก แต่ขออย่าให้นางเป็นหญิงไม่ไต่หึงหวง หยิกข่วนเขาเป็นร้วรอยเหมือนในชาตินี้เลย
 ดังราพันไว้ว่า

อย่ารู้จักผลพลิกทงหยิกข่วน	แขนแต่ลวนรอยเล็บเจ็บทักหนา
ไฟเยมยมพรมพร้อมนอมวณูญา	แล้วก็อย่าขึงตะบึงตะบอน

แต่จากบทตัดพ้อข้างต้นแสดงว่าสุนทรภู่อุทิศความรักกับนางอย่างใกล้ชิด แม้นาง
 ในนิราศของสุนทรภู่ว่าไม่มีคุณสมบัติอย่างนางในอุดมคติ แต่เรากลับริษึกว่านางมีตัวตนจริง

ส่วนในนิราศจะเชิงเทรา กวียังพรรณนาการแสดงความรักต่อกันไว้อย่างชัดเจน

คิดยามเขาวัยเข้า	ยวนทรวง พี่เอย
พท์บอาศน์แอบองค์ดวง	ควบเกล้า
กรโอบกระพืดพวง	พทมาศ แม่เอย
เบิกสะไบบงเต้า	เต่งต่องตาเรียม

แม่เอยยามรำลាក់ก่อนเดินทาง กวีพรรณนาบทรักระหว่างกันอย่างซาบซึ้ง

กรกมโกเมศช้อย	ชเชย
กลั่นสุคนธรเหย	หินพง
นาสาประสังค์เสย	จบสัง หลายคร
ทรวงทบทรวงสดุดสดุด	สควกแล้วลาศรี

ส่วนใน นิราศพะเนียด พรรณนาบทรำล่ำเป็นบทสัจวาสาหรือบทอัครรรยเลยที่เคียว
ดง ไคลงที่ว่า

สังพลางตระหวัดเกยว	เกลียวกลม
เชยชนร์นอารมณ์	ยวเข้า
ประทะประทับสม	สังวาศ
ความรักหักความเศร้า	สร้างได้คราเดียว

เสียวสวาดีบัวมาศแก้ว	สระสนาน
คลายกลับขยับบาน	เบิกศร้อย
อรุเคนทร์ผกพพาน	ไฟแผ่น
ลงแหล่งเล่นสระน้อย	ดั่งดินดำดาด

คงคาฉ่ำชุ่มชื่น	ไหลริน
ซึ่มซาบเอิบอาบดิน	หย่อมหญ้า
แมลงภู่เพียรบิน	เอารศ จมเอย
อُرคฤทธิพิศแรงกล้า	พนักล้มกลับคืน

ความคิดถึงนางจึงเป็นเพียงความคิดถึงความสับสนทางกามรส เหมือนดังที่พระยา
ตรังเปรียบเทียบอาการของเรือที่แหวกสายน้ำไปอย่างไร้ทิศทางว่า เหมือนกับความสอต่อคล้อง
ต่องันระหว่างตัวเขาและนาง

คล้ายคล้ายอรเวศเลี้ยว	เลอชวา
มารุสไบกไบพา	ไลซ่า
ถนัดโถมเสพยาศกา	เมศพี เดียวแม่
เรือกรรหน้า	นาฎรทเตรียม

เคยนอนอิงแอบเจ้า	ในรา ตรีแม่
นาสาสบกlinna	สีก้อง
จูบไอษฐ์แม่รับสลา	ไอษฐ์พี
ฤาพิรางแรมห้อง	ห่างหน้านาง ไกล

ดังนั้น เมื่อก้าวผ่านพบสิ่งใดที่เตือนให้เขาระลึกถึงนาง ก็มักจะมีจิตประวัติไป
ถึงพฤติกรรมความรักที่มตอกัน ดังเช่น เมื่อผ่านไปถึงเกาะนมสาว ก็เกือบทุกคนจะ
พรรณนาโดยการเล่นคำซึ่งเป็นชื่อเกาะกับทรวงอกของนาง ดังที่พระยาตรังกล่าวพรรณนา
ไว้ว่า

นมสาวฤาไปได้	เห็นสาว แม่เนา
เห็นแต่เกาะเรียมหนาว	จิตรไต้
คิดถนนวนามจาว	มลมาศ เรียมเอย
จูบพีเจิมรสไว้	หว่างเต้าทรวงนาง

น่าสังเกตุว่า กวีมักกล่าวถึงอวัยวะบางส่วนของผู้หญิง เฉพาะที่ทำให้คิดถึง การสัมพันธ์เสียตี่ระหว่างกัน การจากนางทำให้ขาดรสสัมพันธ์ไปด้วย นายนรินทร์เบศรจึงพรรณน่ายามเมื่อกอดนางทำให้อบอุ่น แต่เมื่อไม่ได้กอดนางไว้แนบอก จึงทำให้ออกซึ้นเป็นรา และจิตใจชอกช้ำของกวีทำให้ออกกลัดหนอง

เบรมปรางปรงธฟ้า	อรอวล ใจเอย
จบุฎาจางหอมหวาน	ละท้อย
โฌมทิพย์สคนธ์ควร	จากพิ เจียวแม่
ถนอมนิเบาเมื่อน้อย	จิตเจ้าจากไฉน

งอนถนทิพย์ยอดยอัน	ยันทรวง พี่แม่
กอดหนักเยียวอบวาง	พมลน
ถนอมแอบอันคือดวง	ตราติด พิญา
จากอกออกราชน	ซ่มช้ำเป็นหนอง

ตัวละครในนิราศของสุนทรภู่เป็นหญิงจริงในชีวิตของสุนทรภู่ ตัวละครหญิงในนิราศของสุนทรภู่มีหลายคน คนที่ชื่อ จัน เป็นพ่สุนทรภู่กล่าวถึงมากที่สุด ปรากฏชื่อในนิราศเกือบทุกเรื่อง สุนทรภู่พรรณนาความสัมพันธ์ลึกซึ้งกับ จัน ไว้ใน นิราศเมืองเพชร ว่า

ซมลกจันกลั่นกลั่นระรินริน	คิดถึงปีเมือเป็นบ้าเคยมานอน
เห็นห้องหินศิลาหน้าอาวรณ์	จันเที่ยงคืนเบนซ้ายกลายเป็นหมอน
พอจวนรุ่งฝุงนกวิศรื่อง	เคยกล่าวกลอนกล่อมช้ำไอ้ชาตรี
คิดคะนึ่งถึงตัวกลัวต้องตี	เรไรช้องเสียงจิ้งหรีดดังดีดดี
ไ้อ้ยามยากจากบรินทรมาถึนถึอน	ต่อชาปีจึงค่อวยวายพายน้าตา
เดือนสว่างต่างไต้เมือไสยา	ไม่มีเลือนแรมอยู่ในคทา
ยังรินรินกลั่นกลั่นจันทนกระแจะ	แผ่นศิลาต่างพุกกระดกเย็น
เหลือรำลึกนึกหนาน้ำตากระเด็น	เหมือนจะเนะน้าจิตให้คิดเห็น
	ไอ้จ่าเป็นเป็นจ่าจิ้งจ่าไกล

เป็นที่น่าสังเกตุว่า นิราศคำโคลงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีบทพรรณนาคร่ำครวญถึงความสัมพันธ์ลึกซึ้ง และบทร่ำระหว่างกวีกับหญิงคนรักอย่างเปิดเผย ตรงไปตรงมา มากกว่าในนิราศกาลอน นิราศเรื่องต่าง ๆ ของสุนทรภู่มักจะระบข้อหญิงในชีวิตจริงของตนอย่างชัดเจนหลายคน ได้แก่ จันทร ังว ม่วง นิม แก้ว เป็นต้น แต่สุนทรภู่เพียงแต่เอ่ยถึง โดยไม่กล่าวชัดเจนกว่ามีความสัมพันธ์กันลึกซึ้งมากน้อยแค่ไหน เราเพียงแต่ทราบว่าหญิงเหล่านั้นต่างเลิกราร้างไมตรีกันไป บางคนก็แต่งงานอยู่กับชายอื่นไปแล้ว สภาวะความสัมพันธ์ เช่นนี้ เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้การพรรณนาถึงตัวละครหญิงในนิราศของสุนทรภู่ไม่ลึกซึ้งกินใจเท่ากับนิราศคำโคลง กวีผู้แต่งนิราศคำโคลงมักจะคร่ำครวญด้วยความทุกข์แทบขาดใจ เพราะจากหญิงคนรักที่รักใคร่ผูกพันกันอย่างแนบแน่น ส่วนสุนทรภู่มักจะกล่าวถึงหญิงที่เคยรัก และแม้จะยังรักอยู่ แต่ร้างไมตรีไปแล้ว ดังเช่นบทพรรณนาต่าง ๆ ในนิราศเมืองเพชร ดังนี้

เห็นหน้าน้องทองมีอารีรัก

ครันจะทักเล่าก็กลัวผิวจะเหิง

ที่ไหนไหนไมตรียังดีสิน

เว้นแต่อินวัดเกิดของเชษฐา

ช่างตัดญาติขาดเด็ดไม่เมตตา

พอเห็นหน้าน้องก็เชื่อนไม่เหมือนเคย

แค้นแต่ขากรรมอะไร ใจน้อง

เฝ้าห้องห้องทุกปีไม่มีเหมือน

ช่างกระไรใจจิตไม่บิดเบือน

จะไปเยื่อนเล่าก็รู้ว่าอยู่ไฟ

แต่ปรางทองน้องหญิงยังจริงจิต

แนบสนิทนับเนื้อว่าเชื้อ ไข

จะแหวะหาสารพิดยังขั้ดใน

ต้องอายใจจาลากกลัว ซ้ำการ

ส่วนใน นิราศวัดเจ้าฟ้า มีตัวละครหญิงหลายตัว สุนทรภู่กล่าวถึงนางเหล่านั้นไว้ต่าง ๆ กัน ดังนี้

เข้าร่วมพระมหาโพธิบนโขดหิน

ระรื่นกลิ่นกลางคืนค่อยขึ้นใจ

เหมือนกลิ่นกลิ่นจันทน์ เจือในเนอหอม

แนบถนอมสนิทจิตพิสมัย

เสมอหอมอ่อนอ่อนละมนละไม

มาจา ไกลกลอยสวาทอนาถนอน

ไฉ่ยามนมได้ช่ยเหมือนเคยชั้น
หอมพิกลจุนใจอาลัยวอน

ทุกคำคืนขาดประทีนกลิ่นอัปสร
พิกลร่อนร่วงหล่นลงบนทรวง

ถึงบ้านง่วงวอนแต่พินหนาม
เมื่อแลพบหลบพิศตรัสซาเลื่อง
มาลัยบวาลหวานให้เห็นไม่งว

ไม่งอกงามเหมือนเม้งที่ผิวเหลือง
ดบลดเปลืองเปล่งปลั่งกำลังโลม
เสียคายผิวพิศตร่ฟ่องจะหมองโคม

เพราะเสียรักหนักหน่วงนำทรวงไทรอม

ใครจะโลมเลียมรสช่วยชคเจือ

นิราศพระประธม เป็นนิราศอีกเรื่องหนึ่งของสุนทรภู่ที่ตัวละครหญิงจำนวนมาก แต่เป็นหญิงที่สุนทรภู่กล่าวไว้แล้วในนิราศเรื่องอื่น ๆ เช่น กล่าวถึง นม ซึ่งเป็นภรรยาคน หนึ่ง ตอนที่สุนทรภู่แต่งนิราศเรื่องนี้ นมเสียชีวิตแล้ว สุนทรภู่จึงครวญถึงนางด้วยความอาลัย

เห็นคลองขวางบางกรวยระทายจิต
เคยร่วมสุขทุกข์ร้อนแต่ก่อนมา

ไม่ลืมคิดนมน้อยละห้อยหา
ไอ้สนอายุเจ้าได้แก่ปี

สุนทรภู่กล่าวถึง ม่วง ภรรยาอีกคนหนึ่งซึ่งมีลูกด้วยกันชื่อนิล

ถึงบางม่วงง่วงจิตคิดถึงม่วง
มะม่วงงอมหอมหวานเหมือนนวลเนื้อ

ต้องจากทรวงเสียใจอาลัยเหลือ
มีรู็ือบางม่วงเหมือนดวงใจ

ตัวละครหญิงในนิราศของสุนทรภู่อีกคนหนึ่งซึ่งสุนทรภู่มักจะเอ่ยถึงบ่อยครั้ง คือ งว ดังนั้นเมื่อผ่านต้นงวคราไร สุนทรภู่จะต้องครวญถึงนาง

ถึงแขวงแควแล้วชองวราย
งามแสงยมเอี่ยมอมเมื่อพรมพิศตร
แสนสภาพกราบกำประณมว

สะอื้นอายบอกความเหมือนงามงว
คนารักเรือนผมก็สมผิว
เหมือนโถมงวามราวกับชาววัง

น้ำค้างพรมลมเฉื่อยเรื่อยเรื่อยรว
เกสรงวปลิวพำมายาใจ

หนาวดอกงว่วงออกดอกไสว
ให้ทราบในทรวงข้าสั๊กลักสิ้น

โอ้จ้หว้าพาหนาวเมื่อคราวยาก
แมงงวเป็นเซ่งงานเมื่อวานซืน

สัดจะผากแผงหน้าไม่ผ่าผืน
จะชู้ช้นช่วยหนาวเมื่อคราวครวญ

ในน้ราศเรื่องเดยวกันเน่ สุนทรภ่พรรณนางถึงผ่องอีกคนหนึ่ง โดยไม่ได้เอ่ยชื่อไว้
เหมือนผ่องคนอื่น แต่สุนทรภ่กล่าวถึงผ่องผ่องอย่างคุ้นเคย มีรายละเอียดของความสัมพันธ์อัน
ดีต่อกัน แต่เลิกรักกันไปแล้ว สุนทรภ่ครวญว่าผ่องถึงนางไวดังนี้

โอ้คึดอันหมั้นแสนไม่แม่นเหมือน
สังัดเสียงเที่ยงคืนเคยช้นเซย
จวนจะหลบกลับผ่องว่าขวญอ่อน
พี่เคยเห็นเช่นเคยเซยจันใด
พ้อพันกายหายรูปให้งบ่วง
ยังมีคนอนจิตไม่บิดเบอน
ยังเหลือแต่แพรสัทพทม
แม่นโงมงามตามมาจะพาจร
โอ้ยามสามยามจากเคยผากรัก
มาสญชาควาสนาน้ำตานอง

ทรวมเรอนร่วมเตยงเคยงเขนบ
เมื่อโรเลยจะคืนมาช้นใจ
แนบจะอ่อนอนจิตพสมัย
จันช้นไฟทริมปากไม่อยากเพื่อน
กาสรดทรวงเสียใจใครจะเหมือน
มาเป็นเพื่อนทกข่ยากเมื่อจากจร
ข้นประธมจะถวายเป็นให้สายสมร
เมื่อขวญอ่อนข้นไปชมประธมทอง
ได้พมพักแผงเผ้าเป็นเจ้าของ
มิได้น้องแนบเซยเหมือนเคยเคยง

ตัวละครหญิงผ่องเป็นคนเดียวกับที่สุนทรภ่ครวญถึงอีกครั้งหนึ่งในคำอธิษฐานต่อพระ
ปฐมเจดีย์ และข้ว่า ได้ถวายแพรสัทพทมข้อมให้เป็นสีเหลือง เพื่อห่มคลุมองค์พระดังที่ตั้ง
ความปรารถนาไว้แต่ต้น พร้อมทงถวายแหวนของนางบูชาพระด้วย

ยังมีผ่องอีกคนหนึ่งที่สุนทรภ่กล่าวถึง หญิงผ่องเป็นคนสงศักดิ์ สุนทรภ่หลงรักข้าง
เดียว สันนิษฐานกันว่าเป็น กรมหมื่นอัสสรสุตาเทพ ซึ่งให้ความอุปการะและเป็นผู้
สุนทรภ่ครวญถึงมาแล้วใน ราชันพิลาป สุนทรภ่กล่าวถึงนางไว้ในน้ราศพระประธม โดยเรียก
นางว่าเป็น ดอกฟ้า

แต่ดอกฟ้าสำหรับเจ้าพี่เอ๋ย
จะกลดกลนสนรสเพราะมดตอม

มิหล่นเลยละให้ห่มแมงกู่สนอม
จันหายหอมแลกลอกเหมือนดอกกลอย

ส่วนในนิราศสุพรรณคำโคลง ของสุนทรภู่ เป็นนิราศอีกเรื่องหนึ่งที่กล่าวถึงตัวละครหญิงหลายคน แต่สุนทรภู่ก็กล่าวว่าได้เลิกร้างจากนางไปนานแล้วทุกคน อย่างเช่น กล่าวถึงจัน สร้อย และม่วง

อาจสรุปได้ว่า นิราศคำโคลงซึ่งแต่งโดยยึดเอานิราศคำโคลงสมัยอยุธยาเป็นต้นแบบ มักจะพรรณนาถึงตัวละครหญิงอย่างละเอียดลึกซึ้ง ผู้อ่านมองเห็นความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างกัน และไม่ว่าตัวละครหญิงนั้นจะเป็นผู้หญิงในชีวิตจริงของกวี หรือเป็นบุคคลที่กวีจินตนาการ โดยได้แบบมาจากผู้หญิงทั้งหลายก็ตาม กวีผู้แต่งกล่าวถึงตัวละครหญิงในฐานะบุคคลคนเดียวกันตลอดทั้งเรื่อง และเป็นบุคคลที่เป็นยอดดวงใจของกวี ส่วนในนิราศของสุนทรภู่ทั้งนิราศโคลงและกลอนซึ่งเป็นต้นแบบของนิราศกลอนทั่วไปในสมัยเดียวกัน ตัวละครหญิงจะมีหลายคนและมีลักษณะเป็นผู้หญิงในชีวิตจริงอย่างชัดเจนมากกว่านิราศคำโคลง แต่ผู้หญิงในนิราศของสุนทรภู่มักจะเป็นอดีตภรรยาที่เลิกร้างกันไปแล้ว บทพรรณนาของกวีจึงมีน้ำหนักของการแสดงความทัก ความอาวรณ์ โหยหาน้อยกว่าบทพรรณนาในนิราศคำโคลง ซึ่งกวีมักจะมีพร่ำพร่ำด้วยความกระวนกระวายใจ หึงหวง ห่วงหาอาลัย และซาบซึ้งใจในความรัก ความใคร่ที่มีต่อกัน

ค. การปรนนิบัติ

ตัวละครหญิงในนิราศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีสถานภาพทั้งเป็นหญิงชาววัง และหญิงชาวบ้าน เพราะผู้แต่งนิราศในสมัยนี้ มีทั้งพระมหากษัตริย์ เจ้านาย ขุนนาง และสามัญชน แต่ไม่ว่าจะมีสถานภาพทางสังคมเช่นไร ตัวละครหญิงในนิราศต่างมีคุณสมบัติของความเปี่ยมแม่บ้านแม่เรือน ได้รับการอบรมตามแบบคำสอนของหญิงไทยโบราณ ซึ่งนอกจากซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อสามีแล้ว ยังต้องสามารถปรนนิบัติสามีให้สบายใจ ทั้งยามกิน ยามนอนตลอดเวลาอีกด้วย ดังนั้น เมื่อสามีหรือคนรักเดินทางจากไป ความยากลำบากของการเดินทางยังทำให้เขาหวงคิดถึงความสะดวกสบาย จากการปรนนิบัติเอาใจของหญิงคนรัก เมื่อกวีพรรณนาถึงนางด้วยความอาลัย กวีจึงมักกล่าวถึงการปรนนิบัติของนางไปพร้อมกันด้วย แม้แต่ในนิราศรบพม่าทำดินแดง พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งมีเนื้อหาส่วนใหญ่เน้นหนักการพรรณนาการเดินทาง ยังมีบทพรรณนาว่าพระองค์เดินทางไปที่พิจิตร ไม่มีผู้คอยถวายการรับใช้เหมือนเมื่อประทับอยู่ในพระนคร

ด้วยเคยทอดักหนา ไม่ร่ารัก
บ้างเผ้าแทนหมอบเมียงเรียงราย

ภริมย์พัคตร์ร้องรำบำเรอถวาย
กรกราย โบกพัดชนีพาน

คิดเคยเมื่อเคยสรงสนาน
อันทวนหอมวอลอบสุมาลัย
เจ้าเคยถวายภาษาสุธาทรง

สุธาธารทิพยรสสดีไส
มาร้างไร้สุคนธกำจร
อันบรรจงทิพยรสเกสร

นายนรินทรธิเบศร์ก็ครวญคิดถึงฝีมือการจัดอาหารการกินให้สวยงามน่ารับประทาน
เพราะเมื่อเขาเดินทางมาทัพเช่นนี้ ต้องใช้ไพร่เพศชายเป็นมัดแลให้แทนนาง

ถับถึงคั่งคดอ้อย
อ้อยแม่เจียนผจงจาง
ของเคียงซ่มสอดพาน
รสังข์อามฤตแล้ว
พิศพานจามแจ่มเจ้า
โหยบเห็นอนงค์
นพนิตแน่นางผจง
จากรักจางรสพร้อม

โอษฐ์หวาน วายแม่
จอกแก้ว
รองร่วม เจ้าฤ
ระลึกสนหวานเอง
เบญจรงค์ รัตนเออย
นึ่งนอม
จัดมอบ มาฤ
ไพร่ใช้ชายเคียง

เมื่อเดินทางถึงบางพล ก็มักจะครวญว่าหาใครเจียนหมากจับพลเหมือนนางไม่ได้
เลย ในนिरาศตลาดเกรียบ และนिरาศพะเนียด กล่าวไว้ทำนองเดียวกัน ดังตัวอย่างใน
นिरาศตลาดเกรียบว่า

บางพลมือแม่ม้วน
ถนัดว่าพลสอดช่อง
เจ็บจัดจากมาหมอง
ใครจะเจียนจับให้

พลทอง
ใส่ไว้
มือแม่ ไกลนา
พแมนฝีมือนาง

นอกจากจับพลแล้ว ผู้หญิงยังต้องมวนบุหรี่ได้ด้วย เหมือนดังที่พระยาตรังกล่าวชม

ฝีมือวานพระของหญิงคนรักของเขา ไว้ในนิราศตามเสด็จทัพล้านน้าย

ยลยามเยาว์เกี่ยวก้าน	แกมใบ	เทศเอย
หลากมลแข่งชอง	สับม้วน	
มือแม่กระไดตัด	ตองปก	ปิดให้
พวกที่ไปรู้ถ้วน	ถั่ง	ถั่ง ๆ

หน้าที่สำคัญของผู้หญิงที่เป็นแม่เรือนคือการดูแลเรื่องอาหารการกิน ผู้หญิงต้องมีความสามารถในเรื่องการประกอบอาหารทั้งคาวและหวาน ถือกันว่าเป็น "เสน่ห์ที่ปลายจวัก" ที่จะผูกใจสามีไว้ให้รักใคร่ เช่นเดียวกับเสน่ห์ด้านอื่น นิราศบางเรื่องจึงกล่าวถึงฝีมือในการทำของคาวหวาน ซึ่งนอกจากอร่อยแล้วยังตกแต่งให้สวยงามมารับประทานด้วย ดังเช่นในนิราศฉะเชิงเทรา เมื่อเดินทางถึงบางปรุง ผู้แต่งกล่าวว่าตัวละครหญิงของเขามีฝีมือในการทำปรังชบแป้ง เมื่อเดินทางถึงบ้านพร้าว ก็พรรณานางมีฝีมือในการทำเมี่ยงมะพร้าว นอกจากนี้ บ้านม่วงเป็นหมู่บ้านที่มักจะอยู่ในเส้นทางของนิราศ กวีจึงมักจะนำชื่อบ้านม่วงมากล่าวสัมพันธ์กับฝีมือในการบอกลม่วงของนาง ดังปรากฏใน นิราศพระพิพิธสาส์ นิราศพระยาตรัง นิราศพระประธม เป็นต้น นอกจากแสดงฝีมือแล้ว เมื่อถึงเวลารับประทานอาหารภรรยาต้องคอยปรนนิบัติ เชื้อเชิญให้ชิมอาหาร คอยพัดวีให้คลายร้อน พระยาตรังจึงคิดถึงนางมากเมื่อต้องรับประทานอยู่เพียงลำพัง ดังกล่าวไว้ในนิราศตามเสด็จทัพล้านน้าย และ นิราศพระยาตรัง ดังนี้

รภกนวลลอยหน้านั่ง	แนบพาน	โกชนแฮ
คอยควีนแลง	ไล่ต้อน	
บ้อยบอกรศอาหาร	หาทัพย	ให้พี่
อร้อยรศรีอ่อนร้อน	รวกเผา	ฯ

ประหวัดประเวศน้อง	ในสน	ทยาแม่
เคยแนบภาชนะผล	จอกจุ่ม	
ยามกินพีเคยหน	หาอร	เจ้านา
จับแต่รศแล้วล้ม	ล้วงแค้น	เคืองทรง

ส่วนนินราศพระประธมกล่าวว่านางเป็นคู่สนทนาที่ดี เพราะ "ยามที่พ่อกับแม่พร้อม
พ่อกับแม่พร้อม" เมื่อไม่มีนางอยู่ด้วย เขาก็เศร้าใจเพราะคุยกับใครไม่สนุก

ด้วยสิ่งทีกล่าวไปแล้ว อาจสรุปได้ว่าตัวละครหญิงในนิราศมีคุณสมบัติเช่นเดียวกับ
ตัวละครหญิงในวรรณคดีคำสอน คือมีความรู้ความสามารถในกิจการบ้านเรือน เพื่อปรนนิบัติ
สามีให้มีความสุข ดังนั้นเมื่อสามีต้องจากบ้านไป เขาก็คิดถึงนางยามต้องดูแลตนเอง เรา
อาจกล่าวได้ว่า การรู้จักปรนนิบัติเอาใจเป็นเสน่ห์อย่างหนึ่งของผู้หญิงที่ทำให้ผู้ชายหย่ารัก
ทอดทิ้งไปได้โดยยาก และเป็นเสน่ห์ที่มนานมากกว่าความงามเสียอีก เหมือนดังที่ผู้แต่ง
นินราศพระประธมกล่าวชมเชยตัวละครหญิงของเขาไว้ดังนี้

ขนนหนามแต่นอกเนื้อ	ในหวาน
แจกเช่นหญิงรูปประมาธ	ห่อนพรง
แต่รู้จักประกอบการ	กิจสัด ตรีนา
ชายฤทธานายเสน่ห์ทั้ง	ทอดน่องนางแหง

ที่น่าสังเกตคือ สนทนาก็ไม่ได้กล่าวถึงการปรนนิบัติของนางในนิราศของเขาเลย

ง. ความรู้

ได้กล่าวไปแล้วว่าคุณสมบัติอย่างหนึ่งของผู้หญิงในนิราศคือ รอบรู้กิจการของ
แม่เรือนตามลักษณะของกลสตรีสมัยก่อน เพื่อนำไปใช้ในการปรนนิบัติสามีหรือคนรัก ความรู้
พื้นฐานที่ตัวละครหญิงในนิราศต้องมีจึงเป็นความรู้เกี่ยวกับหน้าที่ของแม่บ้าน อันได้แก่ การทำ
อาหารคาวหวาน การทำเครื่องหอมของหอมต่าง ๆ อันได้แก่บุหงา น้ำอบ แป้งรำ และ
ร้อยดอกไม้ อย่างในนินราศพระประธมก็กล่าวถึงตัวละครหญิงของเขาว่ามีฝีมือในด้านนี้

หอมพิจุลฉุนกลิ่นฟุ้ง	พารา
แจกกลิ่นบงายหวา	ห่อไห
รินรินกลิ่นมลิลา	หอมตระหลบ ลมเอย
เหมือนกลิ่นน้ำดอกไม้	เทศแบ่งขนิษฐปรง

วัดพุกกลจุนคุดคล้าย	พุกกลมา ไลยเลย
นงนุชสดเสนาหา	พรอย
ถงยาสับใส่บหงา	ผจงส่ง เรียมฤา
จุมชนหันหายลหอย	เส้อมสนเสาวคนธ

นिरาศจะเชิงเทรา กล่าวว่่านางมีความรู้เรื่องร้อยมาลัย

ถึงวัดคอกไม้มิ่ง	หมายมอง หานา
เคยแม่เค็ดควงกรอง	กรัดถอย
ปรุงประสคนธล่อง	อวลอบ อวยพิ
คุดคอกไม้แม่ร้อย	เรียบให้เรียมหม

ความรู้เรื่องการข้อมผ้ามีกล่าวไว้ในนิราศหลายเรื่อง เช่น นิราศพระประธม

หอมบาทันกลิ่นกล่า	กระหลบหวล หอมเฮย
แจกเช่นแพรสีนวล	นุชข้อม
หยับผ้าห่มหอมชวน	พาชน น้อยนา
ใจแม่สดโอบอ้อม	ผากผ้ามาแทน

ส่วน นิราศพระยาตรัง กล่าวท่านองเดียวกันว่า

เกาะครามเขียวเล่ห์ได้	ครามลง
พิศพร่างพักตราองค	นุชข้อม
ถนอมบลิดจากอรองค	มาพิ แม่เนา
ไทรทตทรวงน้อม	แนบผ่านางกระศัลย์

นอกจากนี้แล้ว ตัวละครหญิงในนิราศยังมีความสามารถในการขับร้อง เล่นดนตรี กวีจึงมักกล่าวถึงเสียงร้องและการเล่นดนตรีได้ไพเราะของนาง อย่างเช่น นิราศพระประธมพรรณนาว่า

บาง โสนคิต โสนน้อย	เรือนงาม
เคยประ โคมท่มยาม	ค่าเช่า
มโหรีครึ่ง ค่ำราม	สวาดีฝึก ฝนแม่
เห็นแต่ โสนนอน เสร้า	สด เสร้า เรียมคิ่ง

ตัวละครหญิงในนิราศตามเสด็จทัฬหีพาน้อย ของพระยาตรัง มีความสามารถในการขับร้อง และเล่นดนตรี ดังพรรณนาว่า

นิกน้อรบขับได้	ตอบเพลง เพลียพิ
ศรีประสาธน์ศัพทไค	ดีดดีน
สร้างศรบันเลง	ล่องคัง คัดแม่
รเรอยนวนาวลน	ลวดทอง ๆ

ความรู้ทุกอย่างหนึ่งนอกเหนือไปจากความรู้เรื่องกิจการแม่บ้าน คือความรู้หนังสือ สามารถอ่านออกเขียนได้ เป็นที่น่าสังเกตุว่าตัวละครหญิงในนิราศจะเป็นผู้หญิงหนังสือ อ่านออกเขียนได้ บางคนเชี่ยวชาญอักษรศาสตร์และศิลปการประพันธ์ อย่างเช่น ตัวละครหญิงในนิราศตามเสด็จทัฬหีพาน้อยชอบอ่านกวีนิพนธ์ในยามว่าง

คิดเคยปานนึ่ง	ในหอ เย็นเออย
อิงอ่านกาพย์ ไคลงสอง	สับแก้ว
พลาจเดือนเพื่อนสาวสกอ	กวนพ่าย
ถ่อต่อแต่แม่แย้มเย้า	แยบใน ๆ

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า นิราศเป็นวรรณคดีที่มุ่งสังสาร และผู้รับสารที่แน่นอน นิราศจึงเป็น "สารรัก" ที่กวีตั้งใจเขียนเพื่อให้คนรักของตนอ่าน "ขนบ" ของการแต่งนิราศ เพื่อให้คนอ่านได้สืบทอดต่อมายังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นด้วย นอกจากนี้ วัฒนธรรมด้านอักษรศาสตร์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นวัฒนธรรมของการอ่าน มากกว่าการฟังหรือการดู อยู่แล้ว วรรณคดีในสมัยนี้จึงเน้นการอ่าน กวีผู้แต่งนิราศในสมัยนี้มักจะกล่าวลงท้ายว่า บทประพันธ์ของเขาเป็นสิ่งแทนตัว เขาจึงขอให้นางเก็บรักษาไว้แนบตัว นิราศเป็นเทพประพันธ์

ทสออารมณ์ความรู้สึกเบื้องลึก และเป็นอารมณ์ส่วนตัวมาก ผู้รับจึงต้องสามารถรับ "สาร" ที่สื่อมานี้ได้เสมอกัน กวีหลายท่านในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นบอกกับ "นาง" ของเขาถึงความตั้งใจ เช่น พระยาตรังกล่าวไว้ใน นิราศพระยาตรัง และ นิราศตามเสด็จทัฬหียาน้อยว่า

ร่ำพรอรร่าอาจอ้าง	ออกองค์ อรเอย
เข้ระคนทรวงลง	ร่ำไว้
สารสมดสมรงค์	ค่าน แทนแม่
ยามเมื่อนอนจักได้	กลุ่มข้าแทนนาง
สารนสายสวาสติเจ้า	จงสงวน ไว้แม่
แทนพี่แทนถนอมองค์	แอบพร้อง
ไปควรเมื่อย่าควร	คำพิ เพรงเลย
เข้าคำเพื่อนทองน้อง	ฉศรี

ส่วนนายรินทรธิเบศรก็กล่าวไว้ทำเองเดียวกัน ดังนี้

ร่ำรกร่ำเรื่องร้าง	แรมนวล นาฎฤา
เสนาะสนั่นดินครวญ	ครุ่มฟ้า
สารสั่งพิกาศรวญ	แสนเสน่ที่ นชเอย
ควรแม่ไว้ต่างหน้า	พิพนภายหลัง

๓.๒.๒ ความสำคัญของตัวละครหญิงในนิราศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

เนื่องจากการแต่งนิราศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีความนิยมเป็น ๒ อย่าง คือ นิราศคำโคลง ซึ่งสืบทอดแบบอย่างจากนิราศคำโคลงสมัยอยุธยา และนิราศคำกลอนซึ่งสุนทรภู่แต่งไว้มากที่สุด จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นจุดเด่นของนิราศคำกลอนในสมัยนี้ ดังนั้นเพื่อให้การวิเคราะห์ชัดเจนขึ้น ผู้วิจัยจะกล่าวถึงความสำคัญของตัวละครหญิงในนิราศทั้งสองประเภทนี้แยกจากกันยกเว้น นิราศสรรพนาคำโคลง ของสุนทรภู่ ผู้วิจัยจะกล่าวไว้ใน

เรื่องของนิราศคากลอน เพราะนอกจากฉันทลักษณ์ของคำประพันธ์ที่เป็นโคลงสี่สุภาพแล้ว นิราศเรื่องมีลักษณะการแต่งเช่นเดียวกับนิราศคากลอนเรื่องอื่น ๆ ของสุนทรภู่

ก. นิราศคำโคลง

การแต่งนิราศคำโคลงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นสืบทอดกลวิธีการแต่งจาก นิราศคำโคลงสมัยอยุธยา ดังจะเห็นได้จากพระยาตรังกริบาลนาโคลงคันทาทกฤษ และ โคลงคันทวิวิธมาลีมาแต่งนิราศตามเสด็จทัพพาน้อย เหมือนอย่างกาสรवल โคลงคันท ทวาทศมาส นิราศสมัยอยุธยาที่เป็นโคลงคันท นอกจากนิราศคำโคลงสมัยนั้นเกือบทุกเรื่อง มักจะอ้างถึงนิราศในสมัยอยุธยาทั้งสองเรื่องน้อยเสมอ

ผู้แต่งนิราศคำโคลงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นให้ความสำคัญกับตัวละครหญิง ไม่ยิ่ง หย่อนไปกว่านิราศสมัยอยุธยา ยังเป็นการแต่งเพื่อสืบทอด "ขนบ" ของนิราศแต่เดิม ก็ยังทำให้กวีพยายามเน้นการพรรณนาถึงตัวละครหญิงในนิราศของเขามากที่สุด เพื่อย้ำให้เห็นว่า นางมีความสำคัญต่อชีวิตของเขามากเพียงใด การพลัดพรากจากนางจึงเป็นความทุกข์ ความ บวคร้าว ความกระวนกระวายใจ เพราะเขาทงห้วง ทงหวนนางเป็นอย่างยิ่ง แต่ก็จำเป็นต้องละทิ้งนางไว้เบื้องหลัง

การแสดงให้เห็นว่านางในนิราศมีความสำคัญต่อชีวิตและจิตใจของกวีเป็นอย่างยิ่ง กวีมีกลวิธีการประพันธ์ด้วยการใช้โวหารเปรียบเทียบแบบต่าง ๆ เพื่อสร้างจินตนาการที่เกิน ความจริงและทำให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจคล้ายตามกวี อาจสรุปได้ว่ากวีใช้จินตภาพที่ กล่าวถึงนางในในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

๑. การเปรียบนางกับสิ่งทมิฬ

เมื่อใจเขาจจ่ออยู่กับนาง ยามเดินทาง ไปถึงที่ใด หรือพบเห็นสิ่งใดระหว่าง การเดินทาง เขามักจะหวนคิดถึงความงาม ความสัมพันธ์ กิริยาอาการ และกิจกรรมที่เคย กระทำร่วมกัน ตลอดจนถึงสิ่งที่พบเห็นเข้ากับความรู้สึกของตนเอง กวีมักจะยกย่องว่านาง เป็นผู้มีสำคัญเหนือสิ่งอื่นใด กวีหลายคนเปรียบนางว่าเป็นประจักษ์แก้วตา อย่างเช่น

พระยาตรังและกรมหลวงวงษาศิราชสนธิ กล่าวถึงนางไวคล้าย ๆ กันดังนี้

นกแก้วรักแก้วเซ่น	เรียมรัก
โถมแม่คือแก้วจัก	ชุน
เบญจวรรณแดงวนชก	ชวนชุน
แก้วพี่เอยจกกล	ลับแลแล้วแลสมร

แก้วฟ้าอวาศไว	สมญา วัตถา
แจกช่อแก้วขนิษฐา	พราง
แก้วทิพย์เทียมแก้วตา	ตเพรอส กว่าแฮ
แก้วท้าวฟ้าหล้าอ้าง	เปรียบได้ไปเสมอ

นายรินทรธิเบศร เปรียบว่านางเป็นดวงใจของเขา การจากนางจึงเหมือนถกปลิดดวงใจออกจากร่าง หากว่าหัวใจแบ่งได้ เขาจะแบ่งหัวใจออกเป็น ๒ ส่วน ส่วนหนึ่งติดตัวเขาไป อีกส่วนหนึ่งอยู่ที่นาง

จาใจจากแม่เปลือง	ปลิดอก อรเอย
เยียวว่าแต่เดี่ยวยก	แยกได้
สองซีกแล่งทรวงตก	แตกภาค ออกแม่
ภาคไฟไปหนึ่งไว้	แนบเนื้อนวลถนอม

ยังมีโคลงอีกบทหนึ่งในนิราศเรื่องเดียวกัน นายรินทรธิเบศรย้ำว่ายิ่งเดินทางห่างไปเท่าใด ก็ยิ่งรู้สึกเหมือนใจจะขาด หัวใจถูกเด็ดไปเหมือนเด็ดใบบัว กวีใช้คำว่า "อก" กับ "ใจ" ในความหมายไม่เหมือนกัน เพื่อเล่นคำ อก หมายถึง ส่วนของร่างกายภายนอก แต่ ใจ หมายถึงส่วนที่อยู่ภายใน ดังนั้น เขากล่าวว่า ทรวงอกของเขาจากนางไป แต่หัวใจไม่เคยจากนางเลย เพราะหัวใจของเขาเปลี่ยนจากอยู่กับตัวเขาไปอยู่กับตัวนางเสียแล้ว

ออกจากคลองขุดข้าม	ครรรไล
เรอวังอกหว่าใจ	ขาดขว่า
เต็ดเตดั่งเต็ดใบ	บัวแบ่ง มาแม่
จากแต่อกใจปล้ำ	เปลี่ยนไว้ในนาง

และในที่สุดก็กล่าวว่า นางเป็นทั้งดวงตา ดวงใจของเขา เขาจึงทักซ์เทวษด้วย
ความรักนางอย่างยั้ง จนแม้ว่าตายแล้วเกิดใหม่ หรือสิ้นโลกแล้วก็ไม่อาจลืมนางได้

รอยไฉมนชเปลี่ยนป็น	เป็นทรวง พัก
ฤาแม่เป็นมณีดวง	เนตรด้วย
จับจิตพจดังดวง	เต็มเทวษ รักแม่
คับชีพเกิดใหม่ม้วย	แผ่นหล้าฤาลืม

๒. การเปรียบเทียบความรักและความทักซ์เกินความจริง

เราจะเห็นได้ว่าการเปรียบนางกับอวัยวะส่วนสำคัญของร่างกาย เช่น
ดวงตา หัวใจ เช่นนี้ เป็นการแสดงว่ากวีให้ความสำคัญกับตัวละครหญิงของเขาย่างยั้ง
ดงนน กวีจึงมักจะให้ความสำคัญนาง โดยกล่าวถึงความรักที่มีต่อนางในมิติต่าง ๆ กัน บ้าง
ก็พูดถึงปริมาณ บ้างก็พูดถึงความมั่นคง บ้างก็พูดถึงความยิ่งใหญ่ ดังเช่น นายนรินทร์ธิเบศร
จึงกล่าวว่าความรักที่มีต่อนางนั้นมากมายมหาศาล จนแม้เอาแผ่นดินละลายมหาสมุทรเป็น
หมึก เอาเขาพระสุเมรุเป็นปากกา เขียนจนเต็มแผ่นฟ้าก็ยัง ไม่พอเขียนเนื้อความที่อดแน่น
อยู่ในหัวใจของเขา และเขายังยืนยันว่าไม่เพียงแต่มีความรักมากล้น แต่ความรักของเขา
มั่นคง ยาวนาน จนแม้สิ้นโลกแล้วยังไม่เลิกรัก ดังโคลงบทที่กล่าวว่า

เอียงอกเทออกอ้าง	อวดดองค้ อรเอย
เมรุชบสมุทรดินลง	เลบแต่้ม
อากาศจักรจรผจง	จารึก พอฤา
โฉมแม่หยาดฟ้าแย้ม	อยู่ร้อนฤาเห็น

ตราบนครินทร์	ขาดสลาย แลแม่
รักบ่หายตราบหาย	หกฟ้า
สรีรย์จันทรขาย	จากโลก ไบฤา
ไฟแล่นล้างสีหล้า	หอนล้างอาลัย

ส่วนพระพิพิธสาส์นกล่าวว่า ความรักของเขามากมหาศาลจนไม่อาจกล่าวออกมาเปรียบเทียบกับอะไรได้เลย ถึงมีพันปากก็ไม่อาจพรรณนาได้หมด เพราะนางเป็นหญิงที่หายากยิ่ง ถึงจะมีตาสักพันคู่ช่วยกันเสาะหา ก็หานางเช่นนั้นไม่ได้อีกแล้ว การจากนางจึงทำให้เขาโศกเศร้าหนักหนาสาหัสเป็นแสนเท่า

เรียมรักสุดท้ออ้าง	อุปะมา แม่ฮา
พันไอษฐ์อาจพรรณนา	หอนแล้ว
พันเนตรเลียบเลงหา	หายาก อรเออย
แสนโศกเจียนจากแก้ว	เท่าด้วยใครทัน

โคลงอีกบทหนึ่ง กล่าวทานองเดียวกันว่านางเป็น "หนึ่งในร้อย" ต่อให้มีดวงตาสักพันคู่ช่วยกันหา ก็หาหญิงเช่นนั้นไม่ได้อีกแล้ว กวีจึงอยากกลืนนางไว้ในใจ เพื่อเขาจะได้แน่ใจว่าเป็นเจ้าของนาง โดยไม่มีใครมาแย่งชิงไป

ดวงเดียวโจมนแม่ร้อย	เรียมหา
หาทั่วทิศพันตา	หอนได้
มวยมادمังมาลา	เจลิ้มกลิ่น กุเออย
ครรพ์กลืนสวาดีไว้	แห่งห้องในทรวง

กรมหลวงวงษาราชสนิท กล่าวถึงความรักที่มีให้นางในอีกมิติหนึ่ง ไม่ใช่ที่ปริมาณ แต่เป็นความยิ่งใหญ่ โดยกล่าวว่าความรักของเขายิ่งใหญ่กว่าแผ่นดิน แผ่นน้ำ แผ่นฟ้ารวมกัน

บางใหญ่ใหญ่เท่านี้	โหนบาน
รักที่ใหญ่สุดประมาณ	ใหญ่แท้

คืนฟ้าท่วนที่ธาร	ใหญ่เท่า ไฉนฤ
รักแม่สุดใหญ่แล้ว	ใหญ่ล้ำราพร

เมื่อรักนางมากเช่นนั้น การจากจึงเป็นความเจ็บปวด กวีพรรณารำพันถึงการร้องไห้
คร่ำครวญทานางอยู่ทุกเมื่อเชิ้อวัน หัวใจของเขาอ่อนนุ่มแทบเดือดร้อน รวากับถูกเผาผลาญ
ด้วยเพลิงร้อนจากแสงอาทิตย์สัณห์ดวง อย่างเช่นที่พระยาตรังครวญว่า

พิโยคจากยศแก้ว	กามา กุเอย
เรียมกระสัน โศกหา	แม่วัน
น้ำเนตรที่ดวงตา	ตกพร่า วันแม่
ทรวงยังดาลเดือดเต้น	ตากร้อนพันแสง

เช่นเดียวกับ "ศิษย์ศรีปราชญ์" พรรณานาว่าเขาร้องไห้ตลอดเวลา จนแทบจะวาย
ในน้ำตาได้ น้ำตาของเขาหลัง ไหลเหมือนสายฝนที่พร่างพรอมทั่วทุกแห่งที่เดินทางไป

เยยมาเรียมร่ำไห้	ฤวาย
ว้ายว้ายชลเนตรสาย	ห่อนแล้ว
น้ำตาวังตาพราย	พรมย่าน
ดจท่าฝนพอยแก้ว	สั่งฟ้าไรอริน

พระยาตรังก็กล่าวไว้เช่นกันว่า ถ้ามีเหว บ่อ บึง แล้งน้ำที่อยู่ที่ไหนก็ตาม มารอ
รับน้ำตาของเขา ซึ่งหลัง ไหลไม่รัหยุดหลังจากจากนาง บึง บ่อ เหล่านนั้นจะมีน้ำเพียงเต็ม
ทันที โลกแล้งไร้สายฝนฉ่ำ แต่ตัวเขามิได้แล้งความทุกข์เหวศอาคูเลย

นชเอยแต่พรอง	ครวญคิ่ง ถึงแม่
แม่นว่าเหวบ่อบึง	หุบแห่ง
รมรินลีลพิง	เห็ญเพียบ แล้วแฮ
สายพรมโลกย์แล้ง	ไปแล้งเทวศเรียม

ก็มีมักจะกล่าวว่าตนหมดความอยากในข้าวบลาอาหาร ถึงกินได้ก็ไม่รู้สึก เพราะ น้ำตาคอยรินไหล ยามยกช้อนตักอาหาร ก็ถึงจนถึงต้องทิ้งช้อนปิดหน้าร้องไห้ ดังเช่นใน นิราศพระยาตรัง

ละลืมรสแก่งล้า	โภชา
คอยแต่ชลทศทา	ทาบท้อง
ชช้อนกระยาอา	ครมิ่ง กุเอ๋ย
เทียนระคายเคืองบ้อง	ปิดหน้ากันแสง

นายรินทรธิเบศร พรรณนาไว้ท่านเองเดียวกันว่า

เรียมจากฤจับข้าว	เต็มคำ หนึ่งเลย
รินสชลจวนน้ำ	เนื่องแค่น
หยิบกับกระยาภา	คิดแม่ คอยแม่
เทียนฤหายหอบแห่น	อกค้ำกายคืน

ส่วนพระพิพิธสาส์นกล่าวว่า ความร้อนรุ่มคิดถึงนางรมเร้าอยู่ภายในร่างกายจนกิน ข้าวไม่เป็นคำ ได้แต่กินน้ำตา

เรียมมาเยี่ยอนไส้	ตบไต
กามกระเวนหัวใจ	แยบเย้า
ระลึกแม่อาลัย	ลิวไลด
เข้าบ่เป็นคำเข้า	แต่น้ำตากิน

๓. การพึ่งพาและหวาเคราะห์นางของเทพเจ้า

เมื่อมีความรัก ความห่วงมากเช่นนั้น ก็ย่อมเป็นเหตุให้เกิดความหวง ความหวาเคราะห์ กวีจึงมักรำพันว่าเขาไม่ไว้ใจใครได้ เขาจึงคิดพึ่งพาเทพเจ้า โดยฝากนางไว้กับเทพ แต่แม้คิดจะฝากนางไว้กับเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เขาก็ยังไม่กล้าทำเช่นนั้น

เพราะไม่ไว้ใจ เกรงว่าเทพจะนำนางไปซ่อนไว้ไม่คืนเขา การที่กวีมักจะอ้างถึงผู้ที่นางไปซ่อนว่าเป็นเทพเจ้า ไม่ใช่คนธรรมดา เป็นการยกย่องนางอย่างสูงอีกวิธีหนึ่งว่านางมีความสวยเป็นเลิศ งามกว่านางฟ้านางสวรรค์องค์ใด เทพเจ้าจึงหลงใหลในรูปร่างของนางจนอดกลั้นไว้ไม่ได้ ต้องลักนางไปจากเขา และเท่ากับเป็นการยกย่องว่า นางมีคุณค่ายิ่งกว่าการเป็นสมบัติของมนุษย์คนใด ยกเว้นเสียแต่ตัวเขา กวีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้รับอิทธิพลจากแนวคิดของกวีสมัยอยุธยาและได้แต่งตามกันต่อมา ดังเช่นนายรินทรธิเบศรพรรณาวา

โถมแม่จ๊กผากฟ้า	ฤาดีน ดีฤา
เกรงเทพไทรณินทร์	ลอบกล้า
ผากลมเลื่อนโถมบิน	บนเล่า
ลมจะชายชักซ้ำ	ชอกเนื้อเรียมสงวน

ผากอมาสมรแม่แล้	ลักขมี เล่านา
ทราบสยามภวจกรี	เกลือกใกล้
เรียมคิดจบจนตรี	โลกล่วง แล้วแม่
โถมผากใจแม่ได้	ยิงด้วยใครครอง

พระยาตรังคิดว่าพระติงศะผู้เป็นใหญ่เหนือโลกทั้งสาม เป็นพยานางไปสู่วรรรค์หรือมิฉะนั้นก็ต้องเป็นพระพรหมที่พยานางไปซ่อนไว้ กวีใช้คำว่า "หีบฟ้า" เพื่อให้เกิดภาพพจน์ว่านางถูกกักขังไว้ ไม่ให้ตัวเขาและผู้ใดได้เห็นอีกเลย

ฤาทวยเทเวศไท้	ธาดาท่านนา
ตรีภักตร์เจิมสมรมา	สู่กล้า
ตรีภักตร์พระรักษา	สามโลกย์ ฤาพ่อ
จึงอนงค์นชหน้า	หนึ่งหน้าเอ็นดู

เจองงค์อมเรศท้าว	จักรภักตร์ พ่อฮา
โถมแม่ยังเยาว์นัก	ใหญ่หน้า

เยี้ยววงศ์ราชไตรจักร
ผากแม่ไล่หีบฟ้า

จักเสนต์ นางพ้อ
ซ่อนไว้ทวีปพรหม

ถึงแม้ว่ากวีจะระแวงกลัวเทพหลงเสน่ห์ทางสักเพียงไร แต่เมื่อเขาคอยอยู่ในความเดือดร้อนแสนสาหัสเช่นนี้ เขาก็คิดขอความช่วยเหลือจากเทพเจ้า และ สึงศคคสิทธ์ให้ช่วยนำนางกลับมาหาเขา ความสัมพันธ์ระหว่างกวีและเทพเจ้าจึงเป็นความสัมพันธ์เช่นที่เกิดขึ้นในหม่อมขุนทั่วไป คือ มนุษย์หวังพึ่งพาอำนาจของเทพเจ้าเมื่อตนเองอัปมงคลทางดั่งนั้น การจากนางเป็นสิ่งสวดวิสัยที่กวีจะแก้ไขได้ด้วยตนเอง และการพบนางอีกก็เป็นสิ่งสวดวิสัยที่กวีจะทำได้ เขาจึงขอให้เทพเจ้าช่วย อย่างเช่น พระพิพิธสาส์นกล่าวว่า เขาร้องไห้จนน้ำตาแทบจะเป็นสายเลือดแล้ว ดั่งนั้น เขาจึงขอให้เทพทั้งปวงช่วยให้เขาและนางผู้เป็นที่รักได้ครองรักกันอีก

รักเรียม ๆ ร่ำไห้	โหยหา
น้ำเนตรเป็นเลือดตา	ตักย่อย
สรวงสรรพทั่วเทพา	เชิญช่วย
คืนสสมสวาดิรอย	ชั่วเข้าเย็นชม

ในนิราศเรื่องเดียวกัน ผู้เขียนกล่าวไว้อีกตอนหนึ่งว่า เขาขอให้นางเมขลาซึ่งเป็นนางฟ้าดูแลน่านน้ำพานางมาหาเขา และขอให้พระสมุทรมอบให้เขาพันทนต์ การอ้างถึงนางเมขลาและพระสมุทรมอบเป็นจินตนาการที่สอดคล้องกับบทนิราศเรื่องนี้ที่ผู้แต่งเดินทางไปทางเรือ

อ้าแม่เม้นแมกฟ้า	เมชล กุเอย
มาแม่มาระเวนวน	น่านน้ำ
พระสมุทรมอบมณ	ทลเทพย์ ท่านนา
เชิญช่วยชอกปล้ำ	ปลาศพันอาคร

แต่ไม่ว่าเขาจะร้องเรียกเท่าใด เทพทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นพระอินทร์ พระพรหม พระอิศวร พระวิษณุ ต่างก็ไม่ยอมฟังเขาทั้งสิ้น

เริ่มเรียกทกเทพยไ้	ถายิน
พันนตรทชดิน	โลกแล้ว
พรหมอศรโคระวินทร์	วรเวศ ท่านนา
พิศณอนนาคแผ้ว	พิศได้ฤพัง

เมื่อไม่สามารถพึ่งพาอาณาจักรเพราะกวีระเวงไม่เชื่อใจเทพทั้งปวง กวีจึงแสดงความหวงแหน "นางโนนินราศ" ของเขาโดยสร้างจินตนาการแปลก ๆ เพื่อเก็บรักษานางไว้ให้เป็นสมบัติของเขาแต่เพียงผู้เดียว อย่างเช่น นายนรินทรธิเบศรคิดว่า "แม่วามกิงพโยมย่นหล้า แขนวนขวัญชชุโถม ไว้แม่" คือคิดอยากให้พ้ามกิงพ่ายนออกมา เขาจะได้แขนนางไว้ เพื่อที่ว่าเขาเดินทางไปไหน ก็จะได้เห็นนางได้ตลอดเวลา นอกจากนี้ ยังคิดเอาแผ่นทองห่อหุ้มนางไว้ จะได้ไม่มีใครเห็น "ระลึกโถมแม่แบบาง บัวมาศ กุเอย ควรแผ่แผ่นทองหุ้ม ห่อไว้หวังสงวน" จินตนาการเช่นนี้ยังแฝงความคิดว่านางเป็นสิ่งมีค่าที่เขาต้องการเก็บรักษาไว้อย่างหวงแหน พระพิพิธสาส์ยังกล่าวว่า "ควรแต่ทองเนื้อเก้า หล่อไว้ชมแทน" คือเห็นว่านางมีค่าเทียบเท่าทองคำ เมื่อไม่ได้นางมาด้วยก็อยากจะหล่อทองเป็นรูปนางไว้แทน

๕. การเปรียบเทียบตัวกวีกับผอ้น

การแสดงว่ากวีให้ความสำคัญกับตัวละครหญิงของเขาก่ออย่างหนึ่งก็คือ การที่กวีเปรียบเทียบตนเองกับตัวละครชายในวรรณคดีไทยเรื่องอื่น ๆ กวีก็กล่าวว่าเขารักนางนางยิ่งกว่าตัวละครเหล่านั้น ดังนั้น การจากนางจึงเป็นทุกข์หนักหนาสาหัสกว่าความทุกข์ของตัวละครเหล่านั้น กรมหลวงวงษาธิราชสนิทพรรณนาไว้ในนิราศพระประธมว่า เขาคลังไคล้หลงใหลนาง เช่นเดียวกับพระลอหลงเสน่ห์พระเพื่อนพระแพง

ถวิลพระลอคลั่งไคล้	ไหลหลง
ถึงเพื่อนแพงสององค์	พี่น้อง
เสมอพิคลั่งไคล้พวง	หวังสด สวาดินา
รักฤสมเสน่ห์ข้อง	ขัดค่างขวางเชิง

ส่วนในนิราศจะเชิงเทรา ผู้แต่งอ้างถึงการพลัดพรากระหว่างอิเหนาและบุษบาใน
บทละครเรื่องอิเหนา เพื่อเปรียบเทียบกับความรักของตน

บางหน่อนครศแก้ว	กเร บันเอย
จากนชดาหาเห	ให้จฟ้า
สองร่างเรื่องบรเพ	เพียรพบ กันเฮ
ไอพีเออรำ	ชิดข้างใด

แต่อิเหนายังมีโอกาสพบและครองรักกับบุษบาในบั้นปลายของเรื่อง ฉะนั้น การที่
กวีอ้างถึงตัวละครในวรรณคดีเรื่องนี้ แสดงว่ากวียังมีความหวังว่าจะได้ครองคู่กับคนรักของ
ตนเช่นเดียวกับตัวละครในเรื่องอิเหนา การพรรณนาในลักษณะเช่นนี้ปรากฏในนิราศพระยา
ศรีธัญญา พระยาศรีธัญญาถึงตัวละครในเทพปกรณัมและในวรรณคดีไทยบางเรื่อง ตัวละครที่
อ้างถึงมีเหตุต้องพรากจากกันทั้งสิ้น แต่ในที่สุดก็ลงเอยด้วยการพบกัน กวีอ้างถึงเหตุการณ์
และพฤติกรรมของตัวละครในวรรณคดีไทยซึ่งเป็นเรื่องในอดีต เพื่อจะนำมาเปรียบกับ
เหตุการณ์ของตัวกวีซึ่งเป็นเรื่องปัจจุบัน แสดงให้เห็นว่ากวีห่วงหาเหว่ความทุกข์ที่เกิดกับตัว
ละครเหล่านั้นจบสิ้นลงไปแล้ว แต่ความทุกข์ที่เกิดกับตัวเขายังคงอยู่ ไม่รู้จะสิ้นสุดลงเมื่อใด
และอย่างไร บทครวญคร่ำเหล่านั้นจึง

บาง โฉมราเมศน์าว	ศรทรง
แผลงราย้วยชี้ยล่ง	แหล่งหล้า
เสร์จศึกสิดาดง	คินบาท พระนา
ศึกที่ทรวงเรียมสั	รบแพ้ฤถอย

หนึ่งองค์ทเริ่มร้าง	แรมสมร
โฉมนาฏเมรีจร	จากห้อง
ยังเขตรฝั่งสาคร	คงภักตร นางแม่
ควรอนงคนช้อง	นึ่งให้ครวญหา

สักรรอนยทสน	รณรินทร์
-------------	----------

เสร็จเสด็จบรรทมสิ้น ลักษมีอรุณยพิน รอยว่านชแกลงกลัน	สมทน โดยเสด็จ พระนา กลับให้ชายเชิญ
บางหลานกฤษณาเจ้า ศรีอชาเขาวองค์ พลนคนส์สมทรง เริ่มจะพลนสมสร้อย	จากองค์ แน่น้อย ยพราช แม่แม่ เสพย์เจ้าบางใด

นอกจากจะอ้างถึงวรรณคดีโบราณแล้ว กวีผู้แต่งนิราศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ยังนิยมอ้างถึงกวีผู้แต่งนิราศในสมัยอยุธยา เพื่อเป็นการเน้นน้ำหนักว่า ตนมีความทักขุใจยิ่งกว่ากวีซึ่งมีชื่อเสียงเหล่านั้น การกล่าวเช่นนั้น มีความหมายโดยนัยว่า ตัวละครหญิงในนิราศของเขามีความสำคัญต่อเขาอย่างเหลือล้น และบทพิลาปรักรักที่เขาเขียนขึ้นเพื่อบอกกล่าวความรู้สึก เป็นบทนิราศที่แสดงอารมณ์อลัชยารมณ์ได้ยิ่งกว่าบทนิราศที่ถือกันว่าดีที่สุด ดังเช่นที่พระยาตรังเปรียบเทียบนิราศของตนเองกับนิราศในสมัยอยุธยาดังนี้

ศรีปราชญ์นิราศท้าว รำเรื่องรำรักทก ทวาทศมาศศกค ยังไปปานเรียมร้าง	จฬาลักษณ์ น่านกว้าง สามปราช รังแธ รำให้หาสมร
---	---

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า กวีให้ความสำคัญกับตัวละครหญิงในนิราศอย่างยิ่ง เพราะแก่นเรื่องของนิราศคือการรำพันพิลาปด้วยความรัก อลัชยารมณ์ เพราะต้องจากนาง ตัวละครหญิงจึงเป็นเสมือน "หัวใจ" ของวรรณคดีนิราศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนิราศคำโคลง แต่ทว่าในนิราศกลอนที่นิยมกันมากในสมัยนี้ เช่นกันจะละเลยการคร่ำครวญถึงผู้หญิง แม้วผู้แต่งนิราศกลอนจะค่อนข้างให้ความสำคัญกับการพรรณาส่งที่พบเห็นระหว่างการเดินทาง แต่หากสิ่งใดทำให้กวีเกิดนัยประหวัดไปถึงหญิงที่มีความสัมพันธ์กับเขา กวีก็มักจะกล่าวถึงนางด้วย สิ่งแวดล้อมระหว่างการเดินทางจึงเป็นเครื่องมือในการโยงความคิด จินตนาการของกวี ไปสู่ความอาลัยรักที่มต่อผู้หญิงอย่างแนบเนียน ตัวละครหญิงในนิราศคำกลอนของ

สุนทรภู่ มีลักษณะต่างจากตัวละครหญิงในนิราศเรื่องอื่น เพราะมีจำนวนมาก และมักเป็นผู้หญิงที่เลิกราร้างรักไปนานแล้ว บทพรรณนาถึงนางจึงไม่ลึกซึ้งเท่ากับในนิราศของกวีร่วมสมัยคนอื่น ดังจะได้วิเคราะห์ต่อไป

ข. นิราศคากลอน

สุนทรภู่แต่งนิราศไว้มากที่สุดถึง ๘ เรื่อง ซึ่งเป็นนิราศกลอน ๗ เรื่อง อีกเรื่องหนึ่งเป็นนิราศโคลง การวิเคราะห์นิราศของสุนทรภู่จึงทำให้เห็นภาพรวมของนิราศกลอนในสมัยนี้ ได้พอสมควร

ตัวละครหญิงในนิราศของสุนทรภู่มีหลายคน ทำให้บทพรรณนาถึงผู้หญิงเหล่านั้นไม่ "กินใจ" ผู้อ่านเท่าที่ควร เพราะขาดเอกภาพของความรู้สึก เนื่องจากขาดรักอย่างแท้จริง แต่เนื่องจากสุนทรภู่แต่งนิราศราวกับเป็นจดหมายเหตุ หรือบันทึกการเดินทาง เหตุการณ์ที่ปรากฏในนิราศของสุนทรภู่จึงเป็นเหตุการณ์จริง รวมทั้งตัวละครหญิงในนิราศของสุนทรภู่เป็นผู้หญิงจริงในชีวิตของสุนทรภู่ด้วย จากเนื้อความและบทพรรณนาในนิราศเรื่องต่างๆ จะแสดงว่าสุนทรภู่เป็นคนเจ้าชู้ มีภรรยาและคนรักหลายคน และมีพร้อม ๆ กันด้วย แต่สุนทรภู่มีชีวิตครอบครัวที่ล้มเหลว อาจจะเพราะนิสัยเจ้าชู้ ภรรยาคนแรกของสุนทรภู่ชื่อ จัน เป็นหญิงชาววัง ลอบรักใคร่ได้เสียกันจนความทราบถึงกรมพระราชวังหลัง ถูกจำคุกทั้งสองคน พอพ้นโทษ กรมพระราชวังหลังก็ถึงแก่กรรม สุนทรภู่เดินทางไปหาบิดาที่เมืองแกลง โดยมีได้ร่ำลากัน สุนทรภู่จึงแต่งนิราศเมืองแกลง เป็นเครื่องหมายแห่งความรักที่เข้ามาฝากนางแทนของฝากอย่างอื่น สุนทรภู่แสดงความรู้สึกว่ารักแม่จันมาก ถึงเปรียบให้บทนิราศเรื่องนี้เป็น "ขันทมมาก" สืบขอให้นางแต่งงานด้วย

นิราศเรื่องเมืองแกลงแต่งมาฝาก

เหมือนขันทมมากมิ่งมิตรพิสมัย

อย่าหมางหมองข้องขัตตค้อาลัย

ให้ชื่นใจเหมือนแต่หลังมั่งเกิดเอ๋ย

การอนงค์อันไฉไล เพราะสุนทรภู่ได้อยู่กินกับแม่จันจนมีลูกชื่อ พัด แต่ต่อมาเลิกกันไป แม่จันไปมีสามีใหม่ แม่จันเป็นผู้หญิงที่สุนทรภู่ครวญถึงไว้มากมีชื่อแม่จันอยู่ในนิราศเกือบทุกเรื่อง ในขณะที่สุนทรภู่เป็นคนเจ้าชู้ แม่จันก็เป็นหญิงขี้นาง แต่สุนทรภู่รักแม่จันมาก เขายกย่อง

นางว่างามกว่าหญิงอื่นเป็นหมื่นแสนที่เคยเห็นมาแล้ว ฉะนั้น สุนทรภู่จึงกล่าวว่ารักนางจนวัน
ตาย ซึ่งเมื่อตจากการครวญถึงนางไว้ในนิราศทุกเรื่อง แม่จะเลิกร้างไปแล้ว ก็แสดงว่า
สุนทรภู่รักหญิงคนนั้นจริงจัง

ถึงเจ็บไข้อย่างไรก็ไม่ตาย ไม่คลายรัก	มีแต่ลูกกลอนบิกราลึกถึง
ช่วยยมแยมแซมช่นอย่างมั่นคง	โให้เหือดหึ่งลงเสียบ้างจงฟังคำ
พอมทุกขบทุกขบยามหารณพ	มาหมายพบพุดความกับังามข่า
อย่าบิดเบือน เชื้อนข้าทาระกา	แต่อยู่กร่าครองกายมาหลายเดือน
ได้งามตามทางที่นางอื่น	ก็หลายหมื่นเหยียบแสนไม่แมนเหมือน
ไม่มสศควรระบวนเบือน	เหมือนแม่เพื่อนพี่ชายจนปลายแดน

สุนทรภู่มักจะกล่าวรำพันว่าตสิ่งใดก็ตัดขาดได้ แต่ตั้งใจตัดรักนี้ไม่ขาด ดังกล่าว
ว่า "โอ้คิดมาสารพัดจะตัดขาด ตัดสวาทตครกมัยักโหว" แสดงว่าแม่จะเป็นคนเจ้าชู้
แต่สุนทรภู่ผูกพันรักใคร่ภรรยาของตนทุกคน ถึงจะเลิกร้างไปแล้ว ก็ยังคงมีความรักอาลัยอยู่
ตลอดเวลา แม่นิราศภูเขาทองซึ่งแต่งตอนบวชเป็นพระแล้ว สุนทรภู่ก็ยังครวญถึงความรัก
โดยการเล่นคำว่า "เมาเหล้า" กับ "เมารัก" ไว้อย่างคมคาย

ไม่เมาเหล้าแล้วแต่เรายังเมารัก	สุดจะหักห้ามจิตคิด โฉน
ถึงเมาเหล้าเข้าสายก็หายไป	แต่เมาใจนประจาทูกคำคืน

อย่างไรก็ตาม การครวญถึงหญิงหลายคนทำให้การแสดงอารมณ์สะเทือนใจและ
การแสดงความรักขบเจ็บปวดอันเกิดจากการจากนางในนิราศคำกลอนของสุนทรภู่ ไม่เข้มข้น
เท่ากับนิราศคำโคลงของกวีในสมัยเดียวกัน สุนทรภู่เองก็คิดว่ารักชอบหญิงพร้อมกัน
หลายคน ในนิราศพระบาทเมื่อเดินทางมาถึงเกาะครามซึ่งน้ำทะเลแยกเป็น ๒ ทาง จึง
เปรียบเทียบกับใจคนว่า

โอ้กระแสน้ำเดียวที่เดียวหนอ	มาเกิดก่อเกาะถนัดสัดหน้า
ต้องแยกคลองออกเป็นสองทางคงคา	นี้ฤาคนจะมิน่า เป็นสองใจ

จึงจดหมายรายเรื่องที่เคื่องเข็ญ	ไปเที่ยวเล่นลายแทงแสวงหา
เห็นสิ่งไรในจังหวัดรักษา	ได้จดมาเหมือนหนึ่งมีแผนที่ไว้
ไม่อ่อนหวานขานเพราะเสนาะไสต	ด้วยอายุไอชรัมได้อ้างถึงนางไท
ที่เขามที่จากผากอาลัย	ได้รำไรเรื่องหญิงจิ้งพริ่งเพราะ
นี้กล่าวแก่งแต่งเล่นเพราะเป็นมาย	เที่ยวเร่ขายคอนเรือมะเขือเพราะ
คิดคะเนถึงตัวหน้าหัวเราะ	เกือบกะเทาะหน้าแวงแสนเสียตาย

โดยปกติแล้วตัวละครหญิงที่ก้าวร้าวถึงในนิราศเป็นภรรยาหรือหญิงคนรักที่มีความสัมพันธ์ลึกซึ้ง เมื่อพิจารณาถึงลักษณะของตัวละครหญิงในนิราศของสุนทรภู่ จะเห็นได้ชัดเจนว่ามีลักษณะต่างไป นอกจากตัวละครหญิงในนิราศของสุนทรภู่จะเป็นภรรยาเก่าแล้ว สุนทรภู่ยังครวญถึงผู้หญิงที่ตนแอบหลงรักในท่านอง เกยพาราสิอกด้วย ทำให้คิดว่านิราศคากลอนน่าจะมีพัฒนาการมาจากเพลงยาว ผู้หญิงที่สุนทรภู่กล่าวถึงในเชิงเกยพาราเป็นหญิงสูงศักดิ์ เพราะสุนทรภู่กล่าวเปรียบเทียบกับดอกมณฑาทิพย์ซึ่งเป็นดอกไม้สวย กลิ่นหอม และหาชมได้ยาก บทครวญอยู่ในนิราศวัดเจ้าฟ้า

นารีใดไว้รักอย่าหนักหน่วง	จะโรยร่วงรกลैयाแห่งเหี่ยวหาย
ที่เมตตาก็อยากจะผากกาย	อย่าหม่นช่ายชิตตริกให้ลึกซึ้ง
เหมือนนมรินบินหาซึ่งสาโรช	ถึงร้อยโยชน์เข้มกลั่นคงบินถึง
แต่ดอกไม้ไท่ท้าวในดาวดึงส์	ไม่พ้นซึ่งพวกหม่อมแมลงภู่ชม
เช่นกระต่ายกายสิทธิ์นั้นผิดเพื่อน	บินแต่มีเดือนได้จันฉัตรสนิม
เสนหาอาลัยใจนิยม	จะใคร่ชมเช่นกระต่ายไม่วายตรอม
แต่เกรงเหมือนเดือนแรมไม่แจ่มแจ้ง	สดจะแฝงผากเงาฝ้าถนอม
ขอเดชะจะได้ฟังให้ถึงจอม	ขอให้หม่อมไฉ่สวาทอย่าคลาดคลา
ไม่เคลื่อนไหวคลายหน้าแห่งจะแฝงฝ้า	ให้เหมือนเงาตามติดขนิษฐา
ทุกคำคืนชื่นชุ่มพุ่มผกา	มิให้แก้วแววตาอนาทร
มณฑาทิพย์กลับบานตระการกลิ่น	ภมรินหรือจะร้างห่างเกสร
จงทราบความตามใจอาลัยวอน	เดชะกลอนกล่าวพลอบให้ตอบคำ
จะคอยฟังดังคอยสอยสวาท	แม่นเหมือนมาดหมายจะขมิให้หมิ่นหน้า
ถ้าครั้งนมได้เยอนยังเออนอา	จะต้องคร่ำคร่ำเปล่าแล้วเราเอย

ในนิราศพระประธมเป็นนิราศเรื่องสุดท้าย สุนทรภู่แต่งเมื่ออายุราว ๕๐-๕๓ ปี และสีกจากพระแล้ว สุนทรภู่เดินทาง ไบแมัสการพระบรมเจดีย์ ในนิราศเรื่องสุนทรภู่ครวญถึงผู้หญิงตลอดทั้งเรื่อง ทั้งคนที่เลิกกันไปแล้ว เช่น ม่วง งั่ว ทั้งคนที่เสียชีวิตไปแล้ว เช่น นิ่ม และยังครวญถึงหญิงสูงศักดิ์ที่ไม่ได้เคยชมที่สุนทรภู่เรียกว่า "ดอกฟ้า" ด้วย

แต่ดอกฟ้าสำหรับเจ้าพี่เอ๋ย	มิหลับเลยละให้หม่อมงาม์สนอม
จะกลัดกลืนสนิสรสเพราะมดตอม	จนหายหอมแลกลอกเหมือนดอกกลอย
ถึงวัดสักเหมือนพึงรักที่ศักดิ์สง	สูงกว่าผิงเขาเห็นเห็นเกินสอย
เม้นดอกฟ้าคลาเคลื่อนหล่นเลือนลอย	จะได้คอยเคียงรับประคับประคอง

เมื่อพิจารณาจากนิราศทุกเรื่องของสุนทรภู่ จะเห็นได้ว่าสุนทรภู่กล่าวคร่ำครวญถึงตัวละครหญิงไว้ในนิราศทุกเรื่อง แต่ที่ต่างจากนิราศคำโคลงก็คือ ตัวละครหญิงที่สุนทรภู่กล่าวถึงมีหลายคนและเป็นผู้หญิงที่เคยมีความสัมพันธ์กันในอดีต การครวญถึงด้วยความทักขุใจจึงไม่ลึกซึ้งเท่ากับในนิราศคำโคลง ที่น่าสังเกตคือสุนทรภู่ไม่เคยพรรณนาความสัมพันธ์ทางเพศอย่างลึกซึ้งเหมือนเช่นในนิราศคำโคลงเลย และไม่เคยกล่าวจริงจังว่าตนจะครองชีวิตอยู่ไม่ได้หากขาดนาง ประกอบกับนิราศส่วนใหญ่แต่งในระหว่างบวชเป็นพระ จึงไม่ได้กล่าวถึงสัมพันธ์ภาพลึกซึ้งกับผู้หญิงมากนัก นอกจากนี้เห็นจะเป็นเพราะสุนทรภู่มีรักและรำรักมาหลายครั้งจนเข้าใจธรรมชาติและความจริงของชีวิต การครวญถึงผู้หญิงจึงเป็นการครวญคร่ำด้วยความอาลัย และเสียดาย แต่ไม่หวังจะพบนางอีก เราจะเห็นภาพผู้หญิงในนิราศของสุนทรภู่ว่าเป็นผู้หญิงที่ทอดทิ้งสุนทรภู่ไป สุนทรภู่ยังคงรักใคร่นางไม่เสื่อมคลายแต่ไม่เคยผูกยึดติดต่อกับใคร เพราะพร้อมที่จะครวญถึงผู้หญิงคนใหม่ และไม่เคยครวญว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเทพเจ้าเป็นผู้พรากนางไปจากเขาเหมือนบทครวญของบรรดากวีทั้งหลาย ตัวละครหญิงที่สุนทรภู่กล่าวถึงจึงเป็นกลุ่มคนทมุแท่งกล่าวซ้ำ ๆ กัน ทำให้ตัวละครหญิงในนิราศของสุนทรภู่มีความเป็นตัวตนจริงมากกว่าตัวละครหญิงในนิราศของกวีคนอื่น ๆ ถึงแม้จะไม่ได้ถูกสร้างขนเป็นภาพชัดเจนนัก ทั้งนี้จะเป็นเพราะสุนทรภู่ให้ความสำคัญกับกล่าวถึงการเดินทาง ตลอดจนสภาพแวดล้อมของชีวิตและสังคม มากกว่าการคร่ำครวญถึงภรรยา นอกจากนั้น การเป็นพยานรับความเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่ง ทำให้สุนทรภู่ยอมรับการพลัดพรากจากรักเป็นภาวะหนึ่งของชีวิตปัจจุบัน สุนทรภู่จึงตั้งความปรารถนาที่จะได้ผู้หญิงที่จะครองรักกันจนวันตายในชาติหน้าไว้ในคำอธิษฐานเมื่อ ไบแมัสการสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามทต่าง ๆ อย่าง

เช่น เมื่อไปนมัสการพระบรมเจดีย์ ได้อธิษฐานว่า

แม่นเป็นไม้โพธิ์เป็นนก

แม่นเป็นนารีผลวิมลจันทร์

แม่นเป็นบัวต้วพเป็นเมงก

เป็นวารพห้วงเป็นเมงกร

แม่นเป็นถ้ำน้ำใจใครเป็นหงส์

แม่นเนอเยนเป็นเทพธิดา

ให้ได้กกิ่งไม่อยู่ไพรสณฑ์

ขอให้ฉันเป็นพระยาวิชาธร

ได้ชนชลุ่สมชมเกสร

ได้เขยช้อนชมชะเลทุกเวลา

จะได้ลงสั่งสู้ในคูหา

พขออาศัยเสนาห์เป็นท้าว

ความผิดหวังในตัวผู้หญิงในชีวิตจริง ทำให้นिरาศของสุนทรภู่ไม่มีพลังในการสร้างอารมณ์สะเทือนใจ สุนทรภู่จะฝังใจกับแม่จันทน์จนมากล่าวถึงอย่างสม่ำเสมอ แต่แม่จันทน์ไม่มีพลังดึงดูดความปรารถนา หรือสร้างความหวังให้สุนทรภู่ได้พ้นที่จะได้ครองรักกันอีก การที่สุนทรภู่ตระหนักในสัจธรรมของความเปลี่ยนแปลง ความผกผันของชีวิต ทำให้สุนทรภู่ยอมรับความผกผันในเรื่องของความรักด้วย สุนทรภู่จึงไม่ได้แสดงความบวดร้าวทรนทรใจในการร้างรัก นिरาศของสุนทรภู่จึงมีลักษณะมนุษย์นิยมสูง เพราะสุนทรภู่ยอมรับธรรมชาติความเป็นมนุษย์ การร้างรักเกิดจากข้อบกพร่องของชายและหญิงทั้งสองฝ่าย ภรรยาของสุนทรภู่หลายคนแต่งงานใหม่ เช่นเดียวกับสุนทรภู่ก็มีภรรยาหลายคนในวาระต่าง ๆ กัน สุนทรภู่จึงไม่เคยคร่ำครวญกล่าวโทษเทพหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์

นอกจากนี้ นिरาศกาลอนจะให้ความสำคัญกับการบันทึกประสบการณ์ในการเดินทางด้วย ดังนั้น การคร่ำครวญถึงตัวละครหญิงจึงคลายความเข้มข้นลงมากจนอาจกล่าวได้ว่า เมื่อเทียบกับนिरาศคำโคลงแล้ว ตัวละครหญิงไม่ใช่เนื้อวัสดุสำคัญของการสร้างงานประเพณี และจะค่อยคลายความสำคัญลงจนในที่สุด ไม่มีการกล่าวถึงตัวละครหญิงเลยในนिरาศสมัยหลัง ๆ

สิ่งที่น่าพิจารณาไปพร้อมกันด้วย คือ ตัวละครหญิง ไม่เพียงแต่จะมีความสำคัญต่อกวีผู้คร่ำครวญเท่านั้น แต่ยังมีมีความสำคัญต่อวรรณคดีประเภทนिरาศอย่างยิ่ง การกล่าวถึงลักษณะของนिरาศว่าเป็นบทประพันธ์ทมิฬแก่น เรื่องคือการพิลาปนคร่ำครวญเพราะร้างรัก อันที่จริงก็คือการบ่งชี้ว่าวรรณคดีประเภทนिरาศตัวละครหญิง เป็นองค์ประกอบสำคัญของการพรรณนา

นิราศเป็นวรรณคดีที่ไม่มีโครงเรื่อง ไม่มีตัวละครที่แสดงพฤติกรรม เหมือนอย่างวรรณคดีที่เป็นบทละคร หรือนิทานนยาย มีแต่บทพิลาปคร่ำครวญซึ่งเชื่อมโยงสิ่งที่เป็นอดีตที่ผ่านไป แลวกับสิ่งที่กำลังเผชิญหน้าอยู่ โดยมีตัวละครหญิงเป็นศูนย์กลางของการดำเนินเรื่อง การคร่ำครวญในนิราศมุ่งแสดงความรู้สึกอย่างจริงจังมากกว่ามุ่งเสนอข้อเท็จจริง ดังนั้น การพลัดพรากจากผู้หญิงจริงหรือไม่ จึงไม่ใช่สิ่งสำคัญเท่ากับการสร้างอารมณ์สะท้อนใจให้รู้สึกถึงพลังยิ่งใหญ่ของการพลัดพรากที่มีอำนาจเหนือตัวกวีและเหนือสภาวะทางธรรมชาติ การคร่ำครวญจึงกลายเป็น "ขบข" ของการแต่งนิราศที่สืบทอดจากนิราศอยุธยาสู่นิราศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แม้เราจะรู้สึกว่าบทคร่ำครวญในนิราศสมัยหลังมีลักษณะของการ "ปรุปรุส" มากขึ้น เพราะกวีพยายามสร้างจินตภาพใหม่ ๆ เพื่อหลีกหนีและแข่งขันกับจินตภาพที่เคยใช้กันมา แต่เรายังต้องกล่าวว่า ตัวละครหญิงที่ดูเหมือนว่าไม่มีอยู่ในนิราศ แท้จริงแล้วกลับเป็นแนววัสดุสำคัญที่ขาดเสียมิได้ของการแต่งวรรณคดีประเภทนี้ เพื่อให้กวีแสดงพลังยิ่งใหญ่ของความทุกข์ ซึ่งก็คือพลังยิ่งใหญ่ของความรักของกวีนั่นเอง ตัวละครหญิงจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญในการสร้างรสวรรณคดีที่ทิวไร้วรรณคดีคมคำซ่มซมกับนิราศตลอดมาหลายยุคหลายสมัย

๓.๓ ความสัมพันธ์ของตัวละครหญิงกับแก่นเรื่องของนิราศ

นิราศเป็นวรรณคดีที่ไม่มีโครงเรื่องและพฤติกรรมของตัวละคร เหมือนอย่างนิทานและบทละคร แต่นิราศมีแก่นเรื่องที่ชัดเจน แก่นเรื่องของนิราศคือ การแสดงความทุกข์อันเกิดจากการพลัดพรากจากผู้เป็นที่รัก จะโดยสมมติหรือโดยความจริงก็ตาม กวีจึงต้องอาศัยจินตนาการ เป็นองค์ประกอบสำคัญของเรื่อง เพื่อที่จะถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกอันเกิดจากการร้างรัก เราอาจกล่าวได้ว่านิราศในสมัยแรก ๆ เป็นวรรณคดีที่แสดงอารมณ์ความรู้สึกล้วน ๆ นิราศคำโคลงจึงเน้นน้ำหนักของการพรรณนาความรู้สึกส่วนตัวมากกว่าการบันทึกข้อเท็จจริงของการเดินทางดังที่ปรากฏในนิราศสมัยหลัง ดังนั้น ความสำเร็จของนิราศจึงไม่ได้อยู่ที่ความแยบยลของการวางโครงเรื่อง ลักษณะพิเศษของตัวละคร หรือแง่คิดอันทำให้ตระหนักรู้ความจริงบางอย่างของชีวิต แต่ความสำเร็จของนิราศอยู่ที่การสร้างอารมณ์สะเทือนอารมณ์อย่างสง่างามแก่ผู้อ่าน จนทำให้ผู้อ่านเกิดความหวนไหวคล้ายตาม ร่วมรู้อารมณ์ของกวี ความสำเร็จเหล่านั้นจะเกิดขึ้นได้ จึงอยู่ที่การสร้างสรรคจินตนาการ

เพื่อถ่ายทอดความรู้สึกและอารมณ์ของผู้แต่งอย่างมีพลังรุนแรงและจริงจัง กวีจึงต้องทำในสิ่งที่อาจเรียกว่านำเอาสิ่งที่เป็นามธรรมมาสร้างให้เป็นรูปธรรม กวีจะต้องบอกเล่าให้เห็นว่าความทุกข์อันมีเหตุจากการพรากจากผู้ที่รักนั้น มีผลกระทบต่อความรู้สึกเพียงใด ความรู้สึกรุนแรงของกวีต่อประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจะมีพลังในการสร้างอารมณ์สะท้อนใจต่อผู้อ่านอีกทอดหนึ่ง เนื่องจากนิราศเป็นวรรณคดีที่มีเนื้อหาพรรณนาการเดินทางซึ่งทำให้มีการเปลี่ยนสิ่งแวดล้อม แม้นิราศบางเรื่องจะไม่มีการเดินทาง เช่น ทวาทศมาส นิราศเดือน นิราศเสด็จประพาสธารโศก แต่การเปลี่ยนแปลงของเวลาก็ทำให้สภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่นกัน ดังนั้น จินตนาการในนิราศจึงสัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคม กวีจึงนำสิ่งเหล่านี้มาเป็นเครื่องมือในการขยายความในใจของกวีที่มีต่อหญิงคนรักของเขาในลักษณะและระดับความซับซ้อนทางอารมณ์ต่าง ๆ กัน

นิราศมีแก่นเรื่องหลักคือความทุกข์จากการร้างรัก และแก่นเรื่องรองคือความเป็นไปของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคม ดังนั้น ตัวละครหญิงหรือ "นางในนิราศ" ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งของนิราศจะมีส่วนสัมพันธ์กับแก่นเรื่องทั้งสองอย่างนี้ ดังจะพิจารณารายละเอียดต่อไปนี้

๓.๓.๑ ความสัมพันธ์ของตัวละครหญิงกับแก่นเรื่องหลัก

๓.๓.๒ ความสัมพันธ์ของตัวละครหญิงกับแก่นเรื่องรอง

๓.๓.๑ ความสัมพันธ์ของตัวละครหญิงกับแก่นเรื่องหลัก

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า แก่นเรื่องหลักของนิราศคือความทุกข์อันเกิดจากการร้างรัก การเดินทางเป็นเพียงเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการพลัดพราก กวีจึงมักไม่ให้ความสำคัญกับสาเหตุของการเดินทางเท่ากับการกล่าวว่าการเดินทางทำให้เขาต้องพรากจากนาง นิราศบางเรื่องที่แต่งโดยไม่มีการเดินทางของผู้คร่ำครวญยังเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าแก่นสำคัญของนิราศคือการพลัดพรากจากคนรัก ไม่ว่าจะเกิดในลักษณะใดก็ตาม ผลแห่งการพรากรักทำให้เขาเกิดความทุกข์ ความทุกข์จึงเกิดจากการพรากจาก "นางในนิราศ" มิใช่การจากบ้านเกิดเมืองนอนหรือบุคคลอื่น บทคร่ำครวญของนิราศจึงเป็นบทคร่ำครวญถึงตัวละครหญิงซึ่งมีสัมพันธ์ภาพแนบแน่นในฐานะเป็นภรรยา

ปัญหาอย่างหนึ่งในการพิจารณาตัวละครหญิงในนิราศคือ นางในนิราศมีตัวตนจริงหรือไม่ การวิเคราะห์ในด้านประวัติผู้แต่งหรือประวัติวรรณคดีอาจจะมีส่วนให้คำตอบในเรื่องนี้ได้บ้าง แต่คำตอบนี้ไม่ได้ครอบคลุมตัวละครหญิงในนิราศได้ทุกเรื่อง เพราะไม่มีใครยืนยันได้ว่า "บาศรีจุฬาลักษณ์" ใน นิราศศรีสุทนต์ และ กาสรวลโคลงคั่น เป็นใคร มีตัวตนจริงหรือไม่ ท่านองเดียวกับที่ไม่มีใครทราบว่าพระมหากษัตริย์ "ศรีสุนทร" ที่โปรดปราณอย่างยิ่งเหมือนอย่างที่พรรณนาไว้ใน ลิลิตตะเลงพ่าย หรือไม่ เมื่อผู้อ่านนึกถึงตัวละครหญิงในนิราศ ผู้อ่านมักจะไม่ได้คิดว่านางเป็นบุคคลจริง สิ่งที่ผู้อ่านให้ความสนใจคือบทพรรณนาที่จับใจ ทำให้เกิดความเห็นอกเห็นใจตัวละครที่ต้องพรากจากคนรักไปอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ บทพรรณนากล่าวถึงนางในนิราศอย่างจริงจังในฐานะผู้ก่อให้เกิดความทุกข์ ทรมานใจ นิราศบางเรื่องมีบทพรรณนาที่จับใจคนอ่าน แต่กวีผู้แต่งกลับพลิกความรู้สึกของคนอ่านด้วยการกล่าวในตอนท้ายว่า นางในนิราศที่เขาพรรณนาคือความเสนาหาไม่มีตัวตนจริง เช่น เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร กล่าวว่า "แต่งตามประเพณี ใช้เมียรักจกจากจริง" หรือสุนทรภู่กล่าวว่า การแต่งนิราศต้องพรรณนาถึงผู้หญิงนั้นเป็นเหมือนกับเครื่องขลุ่ยให้วรรณคดีจับใจผู้อ่าน จึงกล่าวไว้ใน นิราศภูเขาทอง ว่า

ไซ้จะมีที่รักสมครมาด	แรมนิราศร้างมิตรพิสมัย
อันครวญคร่ำทำทพรพิไร	ตามนีสัยกาพย์กลอนแต่ก่อนมา
เหมือนแม่ครัวคว่ำแกงแพนงผัด	สารพัดเพียรชั่งเครื่องมังสา
อันพริกไทยใบผักชีเหมือนสีกา	ได้โรยหน้าเสียสักหน่อยอร่อยใจ

ความคิดว่านางในนิราศเป็นเครื่องขลุ่ยวรรณคดีเช่นนั้น มีกล่าวไว้ในนิราศชั้นหลังคือ นิราศกรุงเก่า ของหลวงจักรขำณี (ฤกษ์) แต่งในราวสมัยรัชกาลที่ ๕ ว่าแต่งนิราศไม่มีครวญก็เหมือนกับกินข้าวไม่มีกับ

ซึ่งพิไรร้าง	รักสนธ นนฤ
เป็นนีสัยนกกกลอน	กล่าวแก้ง
ผับกล่าวเกลากกลอน	เท็จโทษ เสียฤ
คจกระยาหารแล้ง	กับกล้วยลั่นใจ

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า นิราศเป็นวรรณคดีแห่งความรัก ความสำเร็จของนิราศ
จึงอยู่ที่ฝีมือของกวีในการจำลองความรักไทยหาอาวรณ์ อาลัยรัก ได้อย่างสมจริง แม้จะไม่
ใช้ความจริง ผู้หญิงในนิราศจึงอาจมีจริงหรือเป็นเพียงสิ่งสมมติ แต่นางเป็นตัวละครที่ผู้แต่ง
สร้างขึ้นเพื่อตรงอารมณ์คนอ่านให้ร่วมเดินทางไปกับกระแสความรู้สึกนึกคิดของกวี และเป็น
การแสดงออกซึ่งศิลปะของวรรณคดี เหมือนดังที่สุนทรภู่ได้กล่าวไว้ในนิราศสุพรรณ ว่า
"ใครทมิษฐ์ช่วยค้ำค้ำโคลง" ลักษณะของตัวละครหญิงในนิราศตามที่กวีบางท่านกล่าวไว้ใน
ทำให้กรมหมื่นพิทยาลงกรณทรงให้ข้อสรุปเรื่องนางในนิราศไว้ โดยทรงอธิบายไว้ดังนี้

เมื่อกกล่าวถึงในนิราศไม่จำเป็นต้องมีตัวตน เป็นแต่เพียงความคิด เป็นเครื่องนึกขึ้น
สำหรับช่วยให้แต่ง โคลงไพเราะเท่านั้น เมียจริง ๆ อาจเป็นคนเก๋หรือเป็นหญิงปราศ
จากความงาม ซึ่งถ้านึกถึงก็ไม่เป็นเครื่องน่ายุญาให้โคลงไพเราะเกิดขึ้นได้ ผู้แต่ง
นิราศบางคน เมื่อจากบ้านนั้นเมียไปด้วย หรือแต่งนิราศเมื่อกลับถึงบ้านแล้ว ที่นำมา
กล่าวนี้เพื่อแสดงว่าเมียในนิราศเป็นความคิดเท่านั้น ไม่ใช่คนเลย ๑๑

และ น.ม.ส. ยังทรงสรุปศิลปะของการแต่งนิราศไว้ด้วยโคลงอีกบทหนึ่ง ดังนี้

นิราศอาจแต่งได้	โดยนัย
บ่นดั่งข่าว่าไกล	กลัดกลุ้ม
กรสอดคอคอดทรมวย	ไว้น้ำ
ใครแต่งสร้างว่าคลุ้ม	คลังร้างห่างสมร

เมื่อเป็นเช่นนั้น อาจกล่าวได้ว่าข้อเท็จจริงเกี่ยวกับตัวละครหญิงในนิราศไม่มีผล
กระทบต่อแก่นเรื่องของนิราศเลย

นิราศเป็นวรรณคดีที่แต่งขึ้นเพื่อแสดงอารมณ์ในกามกิเลส เพราะความรักใคร่

๑๑ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ, "ภาคผนวก", สามกรุง, (พระนคร : คลังวิทยา,
๒๕๑๑), หน้า ๓๐๘.

ผูกพันต่อหญิงคนรัก ทำให้กวีกระวนกระวายใจ ไร้ความสุข ความอารมณ์ ห่วงหา และ
 หวงแทนเกิดขึ้นเพราะกวีผูกพันอยู่กับภรรยา การครวญถึงนางจึงเป็นการระลึกถึงความสุข
 ที่ผ่านไปแล้ว และปรารถนาจะได้มีความสุขเช่นนั้นอีก การแสดงความรู้สึกของกวีที่ทรมอง
 นางจึงเป็นความรู้สึกและอารมณ์ผ่านอายตนะทาง ๖ ของร่างกาย คือ ตา ห จมก ลิ้น กาย
 ใจ การรับรู้และเสพส่วยโลก ๑๑ นปรากฏในอาการต่าง ๆ ที่เรียกว่า อารมณ์ ๖ นั้นคือ
 ได้เห็นภาพ ได้ยินเสียง ได้กลิ่น ได้ลิ้มรส ได้โยกৃতัพพะ (สิ่งต้องกาย) และได้ธรรมารมณ์
 (สิ่งต้องใจ) ดังเช่น ในนิราศธารโศก เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงพรรณนารูปโฉมของนาง
 ที่ละส่วน คือกล่าวถึงพันที่มองเห็นเป็นระเบียบงดงาม และลิ้นซึ่งข้างเจรจาให้ได้ยิน ไคลง
 บทนี้จึงกล่าวถึงความพึงพอใจที่เกิดจากประสาทสัมผัสสองอย่าง คือ ทางตา และทางหู ดังนี้

พศพนรันเรียงเรียบ	เป็นระเบียบเปรียบแสงนิล
พาพิไดยน	ลิ้นกระด้างข้างเจรจา
ชมทันตรนเรียงรว	เรียบถวิล
ระเบียบเรียบแสงนิล	ผ่องย่อย
พาพิพยณ	พจนาดถ
ลิ้นเล่ห์เสนาะเพราะถ้อย	กล่าวเกลี้ยงเสียงใส

ในกาสรวไลลงต้น มีโคลงที่กล่าวถึงความงามของตัวละครหญิงที่รับรู้ด้วยตา
 เช่นกัน แม้จะเป็นภาพที่เห็นในความฝัน ดังนี้

แก้มเกลี้ยงขจรทพฟ้า	ช่วยจ้ แม่ฮา
ถันค้อยไฉนนเลอย	ไปแล้ว
รูกคนนหลับนวล	นากิศ นางเม
ถันคมเมอคล้ายแคล้ว	แก้ตา ๆ

๑๑พระเทพเวที (ประยูรธ ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๕, (พระนคร:
 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๓๓.

ส่วนนายรินทร์ธิเบศรพรรณนาการ ได้รับความสุขจากหญิงคนรักของเขาทั้ง ได้กลิ่น
ไทรส และ ได้สัมผัส ดังนี้

อำฝัการเกิดเกลี้ยง	เกลานวล แน่งเอย
เรียมกระโดเชยชวน	ชิตเกล้า
อำอรกลนเกศทวน	หอมหน กเอย
คิทธิรมย์รสเกล้า	กลิ่นเกล้า ไกลจม

ประสาทมผัสทั้ง ๕ ซึ่งทำให้เกิดรสป รส กลิ่น เสียง สัมผัส นี้ นำไปสู่การรับรู้
ทางใจ เพราะการได้เห็น ได้ยินเสียง ได้กลิ่น ได้สัมผัส ได้เสพรสแห่งความรักแล้วเช่นนั้น
ทำให้บังเกิดความรู้สึกเป็นสุข ความพึงพอใจ ดังนี้ ยามที่จากนาง ความบิตยินตอันเป็นกาม
สุขได้สูญหายไป ก็จึงเกิดอารมณ์สะเทือนใจอย่างยิ่งจนพรรณนว่าการจากนางเป็นความ
ทุกข์ยิ่งกว่าความทุกข์ใด ๆ ที่มนุษย์ได้ประสบ นิราศจึงเป็นวรรณคดีที่มีรสแห่งความสะเทือน
อารมณ์สูง เพราะผู้อ่านจะรู้สึกวาทพิลาปคร่ำครวญตลอดทั้งเรื่องจะตรึงผู้อ่านให้อยู่ในห่วง
ทุกข์เช่นเดียวกับกวี

ความทุกข์ท่วมท้นเช่นนี้ทำให้กวีมักจะแสดงออกโดยใช้ภาพพจน์ที่เกินจริงเพื่อเน้น
ให้เกิดความสะเทือนอารมณ์ อย่างเช่นบทโคลงในกาสรวาล โคลงต้นที่กล่าวว่า

จากมาแก้วพื้อม	หิวใจ แลแม่
ครั้นนกล่าวโทษนอก	สุฟ้า
ตนดยวแบ่งตบไต	สองภาคย
รลอกจนน้ำเจ้า	หน่วงหลงงา

การที่กวีใช้คำว่า "หิวใจ" แสดงว่านางที่เขาครวญถึงเป็นสิ่งขาดความต้องการ
ทางใจของกวี การจากนางยิ่งทำให้เขาเพิ่มความบารณาในตนนางจนราวกับเป็นสิ่งที่เขา
ไม่ได้ ความบารณาน่าจะสิ้นสุดก็เมื่อได้พบนางอีก แต่เมื่อไม่อาจจะเป็นเช่นนั้นได้ เขา
จึงกล่าววิงวอนต่อเทพเจ้าบนสรวงสวรรค์ ให้ร่างกายแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน เพราะในขณะที่
ที่เดินทางไปข้างหน้า นางเปรียบเหมือนพลังที่ตั้งตุงเขาให้ถอยหลังไปอยู่ตลอดเวลา กวี

เลือกใช้ภาพพจน์เกินความเป็นจริง เช่นนี้เพื่อเราใจให้ผู้อ่านหัวเราะตามกวี กล่าวกันจริงๆ แล้ว "นางในนินราศ" ซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับ "สารรัก" นี้ ก็เป็นผู้อ่านคนหนึ่ง กวีจึงมุ่งแสดงอารมณ์ในใจตนอย่างที่สุดเพื่อให้อ่านเข้าใจและรับรู้ว่กวีเป็นทุกข์แสนสาหัสอย่างไรที่พรากจากนาง

เมื่อเรากล่าวว่าแก่นเรื่องของนินราศคือ ความทุกข์ของกวีที่เกิดจากการร้างรัก กวีใช้จินตนาการความนึกถึงระดับต้นและระดับลึก เพื่อให้อ่านเข้าใจว่าความทุกข์นั้นเป็นอย่างไร หากจะวิเคราะห์ความทุกข์ของกวี เราจะพบว่าทศวรรษในนินราศแยกแยะความรู้สึกเป็นทุกข์ของกวีหลายลักษณะ และหลายระดับ ได้แก่ ความร้อนรน ความแห้งเหี่ยว ความเจ็บปวด และความระแวง เป็นต้น

โคลงบทหนึ่งในนินราศหรือกฤษณกฤษณ์พจนานุกรมถึง โฟป้าที่เผาต้นไม้มซึ่งมีใบเขียวสดจนไหม้เกรียม กวีก็รำพันว่าการจากนางทำให้ในหัวอกของเขาก็เหมือนเกิดแสงสว่างวาวราวป่าเพลิงนั้น เขาเกิดความร้อนรุ่มในใจราวกับถูกไฟลนเช่นกัน กวีใช้คำว่า "พลิบ" และ "เร้งร้อน" เป็นคำแสดงความเคลื่อนไหวว่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วมาก

พฤษกลางต้นงอก	เงยโงะ
เขียวเคลิบเคล้ยพันโพละ	พลิบไม้
บนชะสดสว่างรวมโระ	อกพี เพานอ
นินราศเลียงร้อนไร่	เร้งร้อนโพลน

ในขณะที่โคลงนินราศหรือกฤษณ์กฤษณ์กล่าวถึง โฟป้าซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ทว่าทศมาสกล่าวถึงสภาวะที่เป็นปรากฏการณ์พิเศษ คือ โฟบรลย์กัลป์ ซึ่งจะเกิดขึ้นในวันสิ้นโลก กวีใช้บทโคลงหลายบทพรรณนาความร้อนรนแรงในฤดูร้อน เพราะสันนิษฐานว่าความร้อนมหาศาลในวันสิ้นโลกจะทำให้บังเกิดรังสีความร้อนจากดวงอาทิตย์นับพันแสงซึ่งมีอำนาจแผดเผาทุกสิ่งสามให้กลายเป็นจุณ แต่ความร้อนรนแรงที่กล่าวมานี้ยังไม่มีความร้อนที่แผดเผาใจเขา เพราะนางจากไป

สหสสุรเยศเรื่อง	รงสี
ผลาญแผ่นไตรภพสรรพ	เชกโหม้
กาเดากาดาศตรี	ภพนาศ
ร้อนไปบาน้องไท้	จากจร ๆ

กวีสรวล โคลงคณมี โคลงบทหนึ่งพรรณนาว่า

เยยมาเยยจากเจ้า	กเจีบ
เจีบรหนไทยหา	จใจ้
เยยมาเยยหนามเหน็บ	อกออยู่
อกออยู่เพราะน้องไท้	ตาคตน ๆ

กวีผู้แต่งกล่าวว่าการจากนางทำให้เจีบปวด ความเจีบปวดคนแม่จะไม่สาหัสจนทำให้ถึงแก่ความตาย แต่เป็นความเจีบระบมที่เตือนให้รู้สึกอยู่ตลอดเวลาเหมือนหนามที่ขยอกอยู่ทำให้รู้สึกแปลบปลาบใจ ความรู้สึกเจีบขยอกใจนี้เกิดขึ้นเพราะรู้ว่านางจะร้องไห้อาลัยรักเขาเพียงลำพัง ความคิดถึงห่วงใยนางจึงทำให้เขากังวลใจอยู่ตลอดเวลา

กวีผู้แต่งยังครวญถึงความเจีบปวดไว้ในโคลงอีกบทหนึ่ง โดยเปรียบบอกเขากับอกเรือที่เคลื่อนไปในสายน้ำอย่างรวดเร็ว ดังนี้

เจบจากเจบอ้อม	อกเรือ
เจบจากสาวสาคร	เคลื่อนคน
เจบจากพเจบเหลือ	อกอ่อน พนมแม่
อกอ่อนอกฟ้าปลน	เปล่าใจ ๆ

กวีกล่าวถึงอกเรือซึ่งเป็นของแข็งแหวกหน้สายน้ำซึ่งเป็นของนิ่มเหลว แต่การเคลื่อนที่เป็นไปอย่างยากลำบาก ดังที่กวีใช้คำว่า "เคลื่อนคน" เมื่อเคลื่อนไปได้อย่างยากลำบากเช่นนั้น ย่อมทำให้คิดว่าน่าจะเกิดความเจีบปวด กวีจึงเปรียบเทียบความเจีบปวดของอกเรือกับความเจีบปวดของอกเขาซึ่งเป็นเนื้ออ่อน ๆ ว่าจะยิ่งเจีบกว่าสักเพียงไหน อกอ่อน ๆ

นหากจะปล้นออกมาจะพบว่าว่างเปล่าเสียอีกด้วย เพราะเอาดวงใจไปฝากไว้กับนางเสียแล้ว การที่กวีใช้ทั้งคำว่า ออก และ ใจ เช่นนี้ ทำให้คิดว่าความเจ็บปวดของกวีเป็นความเจ็บทั้งภายนอกและภายใน

นอกจากความร้อร่น ความเจ็บปวด ที่กล่าวมาแล้ว กวียังแสดงความทุกข์ของตนในลักษณะของความแห้งเหี่ยวในจิตใจ ดังเช่นบทโคลงในทวาทศมาส

วรรณไมลิตแล้ง	แดงเดียว
ออกกระอุเกรียมไกรย	กระด้าง
อัมพรอทรเขียว	ครางคร่า
พ่นพ่นไทยให้ข้าง	เขียวสินธุ์ ๆ

โคลงบทนี้กล่าวถึงแผ่นดินที่แห้งแล้งจนมองเห็นแต่เนื้อดินสีแดง เพราะไม่มีพืชใดมีชีวิตอยู่ได้ ออกแผ่นดินซึ่งระอุความร้อนกรอบเกรียมและแข็งกระด้าง เช่นเดียวกับหัวใจของเขาคือแห้งผากด้วยความทุกข์จนเหมือนกับว่าใจนั้น "กระด้าง" คือไม่อ่อนนุ่มด้วยเลือดเนื้อและความมีชีวิตอีกต่อไป เนื้อความใน ๒ บาทแรกตรงกันข้ามกับสองบาทหลังที่กล่าวถึงท้องฟ้าที่เขียวคลุ้มด้วยเมฆฝน พร้อมกับส่งเสียงร้องแสดงอาการว่ากำลังจะหลั่งลงมาเป็นสายฝน ความตัดกันระหว่างความแห้งแล้งของแผ่นดินกับความชุ่มฉ่ำของท้องฟ้า เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าความทุกข์ยังคงดำรงอยู่ในใจของกวี ไม่ว่าสภาวะของสิ่งแวดล้อมภายนอกจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรก็ตาม

นอกจากนี้ความทุกข์เกิดจากความหวาดระแวง หวง ห่วงว่าเมื่อนางอยู่ตามลำพังโดยไม่มีเขาค้ำครองดูแล อาจจะมีพม่อ่านาจอเห็นตัวเขานางไป ความคิดเช่นนี้ทำให้เขายิ่งโศกเศร้าเป็นทุกข์ เพราะรู้ตัวดีว่าไม่อาจต้านทานอ่านาจอเห็นธรรมชาตินั้นได้ เช่น

เจ็บจางายแก้วพราว	พลัดแด ีนา
ฤเทพไพสพลวง	แม่ผ้าย
ไตรฤทธิบ่เล็งแล	ไตรโลก นฤ
จาพร้อร่นห้วย	โศกศัลย์ ๆ

จะเห็นได้ว่า กวีกล่าวถึงความทุกข์หลายลักษณะ ความทุกข์เหล่านี้ล้วนมีเหตุ จากความรักอาลัยที่มอด "นางโนนินราศ" ทั้งสิ้น ตัวละครหญิงโนนินราศจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ เสริมแก่นเรื่องหลักของนิราศให้เข้มข้น

จินตภาพที่แสดงความทุกข์ทรมานทราญของกวีอาจปรากฏด้วยภาพพจน์แสดงเสียงและ ความเคลื่อนไหว ดังเช่น บทโคลงในนิราศนรินทร์ที่บทหนึ่งความว่า

ส่วนเสียงพระสมุทรคลื่น	ครวญคะนอง
คลื่นกคลคลาฟอง	เฟื่องพ่น
คาลทรวงป่วนกามกอง	กลอยสมุทร ตายแม่
ออกไอสรู้ออกไอยสะออน	อ่าวอลเวง

บทแรกของโคลงกล่าวถึงมหาสมุทรที่ส่งเสียงดังอึงอล เสียงของน้ำทะเลเกิด จากคลื่นที่ซัดสาดเป็นระลอกกระทบกระทั่งกัน ความเคลื่อนไหวทำให้เกิดเสียงและฟอง คลื่น ความในบทที่ ๒ จึงรับกับบทที่ ๓ ที่กล่าวถึงสภาวะในใจของกวีที่ปั่นป่วนด้วยพิช ความรัก ไม่ผิดไปจากมหาสมุทรที่เคลื่อนไหวไม่หยุดนิ่ง ส่วนบทที่ ๑ รับกับบทที่ ๔ ที่ กล่าวว่กวีส่งเสียงร้องไห้อีกสะออน เช่นเดียวกับมหาสมุทรที่ส่งเสียงอ้ออึงตลอดเวลา จะเห็นได้ว่า กวีได้ประสานความรู้สึกของเขาเข้ากับสภาวะการเดินทางทางเรือได้อย่าง มีเอกภาพ

นอกจากการกล่าวถึงความรู้สึกของตนแล้ว กวียังกล่าวถึงความรู้สึกของนางใน นิราศว่านางก็เจ็บปวด ไส้เสรำไม่แพ้เขา เหมือนดังนายนรินทร์ที่เคยถามว่านางกำลัง เจ็บไข้หรือรำไห้หาเขาอยู่หนอ

แล้วนชทรมาน	หมองสิ่ง ไคแม่
ขกโรคหรือจกร้อง	รำไห้หาเรียม

กวีพรรณนาถึงน้ำตาที่ทำให้เขานึกถึงการอาบน้ำร่วมกับนาง แต่เมื่อจากมา บ่าน นางคงอาบน้ำตาแทน

ผาเผยหน้าเพียง	ผอยผน
คือสหายโรยชล	ช่วยร้อน
สาครร่วมสรองสนธ	ไกลพี แล้วแม่
อ้าแม่เอยจักอ่อน	อาบน้าตาแทน

กรมหลวงวงษาธิราชสนิทก็กล่าวว่านางต้องกินน้ำตาต่างข้าว

เอ็นดูเขาวอยู่ห้อง	โทยหล
ภักตร์พองผวนวล	จักคล้า
รันทวลรทศครวญ	ใครบลอบ เปลืองแม่
เสวยสขลต่างน้ำ	เนตรน้าองเขนย

นอกจากนี้ "ศิษย์ศรีปราชญ์" ยังพรรณานางจะร้องไห้จนร่างกายช้ำซีดหมดงาม เพราะเอาแต่ร้องไห้จนไม่สนใจจะแต่งเนื้อตัวด้วยเครื่องหอม ของสวยงาม

จักเอ็นสมรเยียบเย้า	ย้ายาม
ยามเม่นอนเดี้ยวหวม	ทวนไล่
จักโคกชบทรวงกาม	โรยร่วง แลแม่
จันทรกระแจระศไล้	จักร้างแรมองงค์

เสนาะศรีสาโรชสร้อย	ศรีสมร
เยยอยู่ภายหลังนอน	นั่งให้
อ้าองค์ผอลอร	รวรรูป
โถมแม่จักหมองไหม้	หม่นเศร้าโรยรา

บทพรรณานี้เนื้อหาวางเดียวกับบทโคลงในนิราศนรินทร์ ซึ่งกล่าวว่านางจะไม่แต่งตัวด้วยของหอม ไม่สระล้างเกล้าผมให้งดงาม เพราะความตรอมใจที่เขาจากนางไป

เคยปร่งประทุ่นแบ่ง	บนละออง อบเออย
สร่งสว่างใจสอง	ครุ่นคร่ง
จอกจันทน์จากจรงหมอง	ราแม่
พานใส่เสาวคนธ์ตง	แต่งให้ใครทา
คนฉายคนจ้องน้อย	เสนีย์คนาง พี่เออย
จากจะลี้มเสียสาง	สระเฝ้า
โศกเสียสิ่งสาอาง	อายไอ้ ฤาแม่
พัครจะผัดผจงเกล้า	เยี่ยมเมียมแกลคอย

การให้ภาพของผู้หญิงที่ทนทุกข์เวทนาเพราะคนรักจากไป چنین ปรากฏในวรรณคดี
อินเดียที่แต่งในลักษณะเดียวกับนิราศของไทย ได้แก่เรื่อง เมฆมาด ของกาลิทาส กาลิทาส
พรรณนาภาพของภรรยาผู้ว่านางจะปล่อยขลุ่ยละละเลย ไม่เอาใจใส่ดูแลร่างกายให้สวยงาม
นางจะปล่อยเลี้ยวเพราะไม่ได้ตัด ใบน้ำจะมีรารอยเพราะความเหนื่อยอ่อน และไม่ได้
ประดับประดาผมที่สวยงามด้วยดอกไม้และไข่มุกเหมือนเช่นเดิม ดังคำประพันธ์ภาษาอังกฤษ
จากการแปลของ H.H. Wilson ดังนี้

And, with neglected nails, her finger chase,
Fatigued, the tresses wandering o'er her face.
Firm winds the fillet, as it first was wove,
When fate relentless forced me from my love ;
And never flowery wreaths, nor costly pearls,
Must hope to decorate the fettered curls ; ๑๘

การให้ภาพของตัวละครหญิงที่ระทมเศร้าในนิราศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นบางเรื่อง

---

๑๘ H.H. Wilson, *Meghaduta of Kalidasa* < Varanasi: Chowkhomb
Publication, 1961 >, p.84.

เช่น เป็นอภิวินาทีแสดงว่า กวีมีความเชื่อว่าผู้หญิงคนรักจะซื่อสัตย์ จงรักภักดีต่อเขา เมื่อเขาจากนาง ไบนางจึงเศร้าเสียใจจนไม่เป็นอันทำอะไร ภาพของผู้หญิงที่ทักขุทรมาน ละเลยเครื่องหอม ของสวยงาม ซึ่งโดยปกติแล้วเป็นความชอบของผู้หญิง เป็นสิ่งแสดงแนวคิดเรื่องผู้หญิงในอุดมคติเช่นที่เคยกล่าวมาแล้ว คือผู้หญิงที่ซื่อสัตย์ รักเดียวใจเดียว และในขณะที่เดียวกันกวีวิธในการพรรณนาภาพของตัวละครหญิง เช่นนี้ เป็นการแสดงว่ากวีมีความเชื่อมั่นในตนเองว่าสามารถผูกใจนางไว้ได้

อาจกล่าวได้ว่าการพรรณนาความทุกข์ในลักษณะของความร้อนรน ความเจ็บปวด ความหวาดระแวง และความกระวนกระวายใจดังที่กล่าวมานี้ มีลักษณะสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องความทุกข์ในพุทธศาสนา ดังที่พระพุทธเจ้าจะว่า "การพลัดพรากจากสิ่งที่ยึดเป็นทุกข์ การประจวบกับสิ่งที่ไม่รักเป็นทุกข์" อันเป็นการยืนยันว่าที่ใดมีรักที่นั่นมีทุกข์ กวีไทยได้ตระหนักถึงความจริงนี้เป็นอย่างดี และนำมากล่าวไว้ในวรรณคดีไทยทั้ง โดยทางตรงและทางอ้อม การที่นราศเป็นวรรณคดีที่แก่น เรื่องคือการครวญถึงผู้หญิงคนรักที่ทักขุจากมาด้วยความระทมใจ นีราศจึงเป็นวรรณคดีที่แสดงสัจจะว่าความรักคือความทุกข์ได้อย่างชัดเจนที่สุด

นราศของสุนทรภู่มีการพิลาปราพันถึงความทุกข์ตาม "ขนบ" นีราศแต่เดิม แต่การราพันถึงความทุกข์ที่เกิดจากการจากนางลดน้อยลงเมื่อเทียบกับนราศคำโคลงที่แต่งตามแบบนราศสมัยอยุธยา นีราศของสุนทรภู่มีจุดเด่นในการแสดงทัศนคติต่อโลก ชีวิต และสภาพแวดล้อมทางสังคม สุนทรภู่มองโลกอย่างผู้เข้าใจและยอมรับความเปลี่ยนแปลง พร้อมทั้งปลงสังเวชกับความทุกข์ยากของชีวิต อย่างเช่น ข้อความที่กล่าวไว้ใน นีราศกุเขาทอง ว่า

ไอ้เจตย์ที่สร้างยังร้างรัก   เสียคายนันก็นาน้ำตากระเด็น
กระหนหรือซ้อเสียงเกียรติยศ   จะมีหมคล่วงหน้าทันตาเห็น
เป็นผดุมมากแล้วยากเย็น   คิคักเป็นอนิจจัง เสียขงน

สุนทรภู่นำทัศนคติมาใช้กับอารมณ์เศร้าอันเกิดจากการร้างรักของตนเอง ผู้ที่อ่านนราศของสุนทรภู่จะทราบว่า สุนทรภู่มีภรรยาหลายคน ทุกคนล้วนเลิกร้างจากกันไปแล้ว แต่ความรักความอาลัยยังคงค้างใจอยู่ตามประสาคนที่เคยมีความสัมพันธ์ลึกซึ้งต่อกัน การพลัดพรากจากรักที่ เกิดขึ้นหลายครั้งคงจะเป็นบทเรียนชีวิตให้สุนทรภู่ เข้าใจความเป็นอนิจจัง และ

ไม่ยัดมันถมมันกับผู้หญิงคนใด ดังที่กล่าวไว้ใน นิราศภูเขาทอง ว่า

ไอสามัญผเนแปร ไม่แท้เที่ยง	เหมือนอย่างแยงชายหญิงทงวิสัย
นี้หรือจิตคิดหมายเป็นหลายใจ	ที่จิตใครจะเป็นหนึ่งอย่าพึงคิด

อย่างไรก็ตามสุนทรภู่ยอมรับว่าความรักมีอิทธิพลต่อจิตใจของมนุษย์ เมื่อเกิดขึ้นแล้วยอมสลัดตัดไปได้ยากยิ่ง สุนทรภู่จึงกล่าวถึงความจริงนี้ไว้ในนิราศอิเหนาว่า

จะหักอินขันทักก็จักได้	หักอาลัยนี้ไม่หลดสุดจะหัก
สารพัดตัดขาดประหลาดนัก	แต่ตัดรักนี้ไม่ขาดประหลาดใจ

ดังนั้นถึงแม้ว่าผู้หญิงในนิราศของสุนทรภู่จะเป็นอดีตภรรยา หรืออดีตชู้รัก แต่เมื่อสุนทรภู่ยอมรับว่าตัดรักไม่ขาดเช่นนี้ สุนทรภู่จึงครวญถึงนางเหล่านั้นอยู่เสมอ ทำให้นิราศของสุนทรภู่ยังคงรักษาแก่นเรื่องของการครวญถึงผู้หญิงไว้ได้ตาม "ขนบ" ของวรรณคดีประเภทนี้ อย่างเช่น สุนทรภู่ครวญถึงจันทร์รายาคนแรกที่ยกทางไปแล้วไว้ในนิราศพระบาทว่าดังนี้

ระกำป่ากาหลงกะลิงจับ	ระกำกับเราระกำก็จำเหมือน
เห็นไม่จันทน์พียงพินอารมณ์เพื่อน	เหมือนจันทร์เตือนใจตัวให้ตรอมใจ
ไอนามไม้หรือมาตองกับน้องพี่	ขณะนั้นกาน้ำตาไหล
เจ้าอยู่เรือนช่อ เชื้อเฒ่าอยู่ไพร	เหมือนเตือนใจให้พุกขู่ทุกอย่างเดิน

อย่างไรก็ตาม บทครวญในนิราศของสุนทรภู่ต่างไปจากนิราศคำโคลงโดยทั่วไป ตรงที่สุนทรภู่จะไม่แสดงความหวังว่าจะพบและครองรักกับหญิงที่เขาครวญถึงอีก สุนทรภู่มักจะแสดงความปรารถนาที่จะพบนางในชาติหน้า เช่น ในนิราศเมืองแกลง สุนทรภู่กล่าวถึงแม่จันซึ่งเป็นภรรยาคนแรกและรักผูกพันไม่เสื่อมคลายว่า

ถึงชาติใหม่ ได้สมอารมณ์คิด	ด้วยองค์ศรารักษ์จะหักหาญ
ขอให้น้องครองสัจซึ่งปฏิญาณ	ได้พบพานภายในเหมือนอารมณ์

จึงเป็นที่น่าสังเกตว่า การรำลึกของสุนทรภู่เกิดขึ้นก่อนการเดินทางไปยังสถานที่แห่งใดแห่งหนึ่งตามที่กล่าวไว้ในนิราศ แต่สุนทรภู่ก็ยังครวญถึงภรรยาเก่าในฐานะเป็นนางในนิราศที่ทำให้ทนนิราศมีรสแห่งอารมณ์สะเทือนใจ

การครวญถึงตัวละครหญิงในนิราศจึงเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้แก่นเรื่องหลักคือการแสดงความทุกข์ของกวีเพราะรำลึกชัดเจนขึ้น พ. ๗ ประมวลumarค จึงกล่าวไว้ว่า "นิราศต้องมีครวญ มิฉะนั้นก็ไม่นิราศ" ๑๕ การครวญถึงนางในนิราศจึงเป็นหัวใจของวรรณคดีประเภทนี้ และเป็นการแสดงออกเพื่อผลในการสร้างอารมณ์สะเทือนใจ

๓.๓.๒ ความสัมพันธ์ของตัวละครหญิงกับแก่นเรื่องรอง

แก่นเรื่องรองของนิราศคือการพรรณนาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เป็นเพราะบทนิราศโดยส่วนใหญ่เขียนขึ้นเนื่องจากการเดินทาง สิ่งที่กวีพบเห็นระหว่างการเดินทาง ได้แก่ ธรรมชาติ ผู้คน ตลอดจนสิ่งแวดล้อมที่แปรเปลี่ยนไปจึงเป็นเนื้อหาส่วนหนึ่งที่กวีนำมากล่าวถึงเสมอ ขณะเดียวกัน ความวิตกกังวล ความคิดถึงห่วงใยหญิงคนรักที่รุมใจอยู่ตลอดเวลา ทำให้กวีประสานอารมณ์ของตนเองเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับประสบการณ์ระหว่างการเดินทาง ด้วยเหตุนี้ตัวละครหญิงซึ่งแทรกอยู่ในความนึกคิดของกวีจึงสัมพันธ์กับการกล่าวถึงธรรมชาติซึ่งเป็นแก่นเรื่องรอง และมีความสัมพันธ์กันในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

ก. ธรรมชาติมีส่วนร่วมกับความเศร้าที่จากนาง

ความทุกข์ของกวีซึ่งเกิดจากความรักร้อลัยในตัวนาง ทำให้กวีแสดงออกด้วย

---

๑๕ พ. ๗ ประมวลumarค, แต่งโคลงตำรับประมวลumarค, (พระนคร : แพร์พิทยา, ๒๕๐๐), หน้า ๑๙๔.

ความสะเทือนใจอย่างยิ่ง การแสดงออกอย่างรุนแรงและจริงจังนี้มีพลังทำให้ธรรมชาติ
เกิดความหวั่นไหว ไปด้วย บทพรรณนาบางส่วนในนิราศจึงแสดงออกประหนึ่งว่ากวีมีพลังเหนือ
ธรรมชาติ กวีจึงคิดเห็นว่าธรรมชาติรับรู้และร่วมทุกข์กับกวี ธรรมชาติที่กล่าวถึงมีทั้ง
ธรรมชาติที่มีชีวิต เช่น ต้นไม้ สัตว์ ฯลฯ ธรรมชาติที่ไม่มีชีวิต เช่น แผ่นดิน สายน้ำ ฯลฯ
ธรรมชาติที่เป็นปรากฏการณ์ปกติ เช่น คลื่น ลม ฝน ฯลฯ และรวมทั้งธรรมชาติที่เป็น
ปรากฏการณ์พิเศษอันเกิดจากจินตนาการที่สั่งสมจากความรู้ เรื่องปรัมปราคติทางวรรณคดี เช่น
นรกสวรรค์ การสิ้นโลก เทพประจำสิ่งต่าง ๆ เป็นต้น กวีสรวยโคลงตั้งต้นกล่าวว่าเทพแห่ง
ห้วงสมุทรร้องให้คร่ำครวญร่วมทุกข์กับกวี เสียงของเทพก็คือเสียงคลื่นในท้องทะเลที่ไม่เคย
เงียบนั่นเอง โคลงบทนี้กล่าวว่า

เยี่ยมาเทพสาคร	ครวญสวาดิ
สงยสาครร้องไห้	ส่งสงยสดสงย

กวีมักจะพรรณนาธรรมชาติในลักษณะการใช้ภาพพจน์ที่เรียกว่า บุคลาธิษฐาน คือ
พรรณนาให้เห็นว่าธรรมชาติมีความรู้สึก ไสกสลดร่วมไปกับความทุกข์ร้อนของกวี อย่างเช่น
โคลงใน ทวาทศมาส พรรณนาถึงความร้อนแห้งแล้งที่ทำให้แผ่นดินและอากาศร้อนแล้ง ใบไม้
ดอกไม้เหี่ยวแห้งและร่วงหล่นสู่ดินนับแสน ๆ ใบ สภาพของธรรมชาติที่เป็นเช่นนี้ กวีพรรณนา
ว่าเพราะธรรมชาติร่วมเป็นทุกข์กับความตรอมใจของกวี

ธรรณิศแล้ง	เลอหาว
ใบบัดพฤกษาดวง	เหี่ยวแห้ง
ลดากระหวัดราว	รกขมาศ
วัลย์เวียไม้ไหลแล้ง	ช่วยตรอม ๆ

แสนพฤษ์เหลืองหล่นล้วน	แลงใบ
บังสมาลัยแมนมวล	แมกไม้
พฤกษาศิขรไซร	ไซรมซีพ
ไอ้ทาสกาลกลไหม้	ช่วยเรียม ๆ

ในยามที่สายฝนโปรยปรายชุ่มฉ่ำ กวีก็ครวญว่าการที่เขาจากนางไปไกลเช่นนี้ แม้แต่ฟ้ายังช่วยเขาร้องไห้ สวรรค์ยังร้อนเพราะร่วมความระทมตรอมใจไปกับเขา ตัวละครหญิงในนิราศเรื่องนี้จึงนับว่ามีอิทธิพลสำคัญที่ทำให้ธรรมชาติเห็นใจเขา รวากับธรรมชาตินั้นเมื่จิตใจ มีความรู้สึก

แต่เรียนนิราศแก้ว	ไกลนาน
ฟ้าเพื่องครรชิตหมอง	หม่นเศร้า
ราเพยราพาธาร	ไหลหลัง
สวรรค์อนันต์ร้อนเร้า	ช่วยตรอม ๆ

นอกจากนี้แล้วกวียังใช้กลวิธีการพรรณนาแบบใช้ภาพพจน์เกินจริง < Hypobole > เพื่อให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจอย่างสูงว่าธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมมีความทุกข์ร่วมกับกวีอย่างยิ่ง จนราวกับจะเกิดสิ่งมหัศจรรย์อันไม่อาจเป็นไปได้ ดังเช่นที่แต่งทวาทศมาสกล่าว่าราวกับมีพระอาทิตย์ขึ้นพันดวง ความทุกข์ของเขารวกับไฟไหม้เขาพระสุเมรุสักแสนแห่ง ขุนเขาทั้งแสนลูกม้วนตัวลงแหลกลาญพร้อมกัน ปรากฏการณ์คือวันโลกาวินาศนั่นเอง กวีใช้จำนวนมหาศาล คือ "แสน" เมื่อกล่าวถึงสัตว์และสายน้ำที่รวมเป็นทุกข์กับความเศร้าของเขา การกล่าวซ้ำ ๆ เช่นนี้ เป็นการสร้างลีลาจังหวะของเสียง และย้ำความหมายว่าความทุกข์ของกวีที่จากนางรุนแรงหนักหนานับเป็นแสนเท่าเมื่อเทียบกับความทุกข์ที่ยิ่งใหญ่ของโลก กลวิธีเช่นนี้ทำให้เพิ่มน้ำหนักความเข้มข้นทางอารมณ์และย้ำความสำคัญของตัวละครหญิง เพราะความทุกข์ท่วมท้นใจกวีนี้เกิดจากการจากนางนั่นเอง กวีพรรณนาไว้ดังนี้

เวทาดผ่าวเพียง	พันแสง ส่องแฉ
เรียมรณจวนใจจอม	จุ่มหล้า
อาครตระแสงแสง	แสนโศก
แสนสุเมรุไหม้ฟ้า	ไปบาน ๆ
แสนสัตว์น้ำเนกถ้วน	แสนสินธุ์
ทุกข์บนศาลไฟพอน	ช่วยเศร้า
วันเจียรสุดาพิณฑ์	พักตรศ
แสนสุเมรุม้วนเข้า	ดังลาญ ๆ

ข้อความอีกตอนหนึ่งในนิราศเรื่องเดียวกัน กวียังกล่าวถึงทะเล ๓ แห่งตามความเชื่อเรื่องจักรวาลวิทยา คือทะเลสีทันดร ๓ แห่งที่คนระหว่างภเวณี ๓ ลก ซึ่งเรียกรวมกันว่าสัตตบริภัณฑ์ ล้อมเขาพระสุเมรุอยู่ ทะเลทั้ง ๓ แห่งนี้จะร้อนลุกเป็นไฟจนเกิดเป็นไฟบรรลัยกัลป์ไหม้โลก กวีเปรียบว่าความร้อนระอุและความเหี่ยวแห้งในใจเพราะเขาจากนางเป็นความรู้สึกที่หนักหนาสาหัส ยิ่งกว่าความร้อนแห้งแล้งของธรรมชาติในวันสิ้นโลกสักร้อยเท่า นอกจากนี้ในวันสิ้นโลก แผ่นดินจะปั่นป่วนสะเทือนสะท้าน ความปั่นป่วนนั้นเหมือนใจของเขา เขาจึงครวญว่าเมื่อสิ้นสุดโลกแล้วเช่นนั้น เหตุใดเขาจึงยังมีชีวิตอยู่ และเพราะเขายังคงมีชีวิต เขาจึงยังเจ็บปวดเช่นนี้อยู่ตลอดเวลา กลวิธีการพรรณนาเช่นนี้ทำให้ผู้อ่านรู้สึกว่ามีสิ่งหนึ่งที่กวีครวญถึงความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะเธอทำให้เขารู้สึกว่าตายเสียดีกว่ามีชีวิตอยู่

เจ็ดสีนธ์สาครเรศร้อน	รนอก
แสนที่ธารเทียร	หาดแห้ง
อาคารกระออก	เรียมราศ
สมรจากเจียรร้อยแล้ง	ไปบ้าน ๆ
บรรดิพิโยคพัน	ทรวงธร
ณธราธารดล	ปั่นด้วย
เจ็บเจียรจากอวลอร	สมรมิ่ง กุเอย
ไอ้อกคินพ้าม้วย	ไปว้าย ๆ

นอกจากฝั่งนกที่เคยส่งเสียงอ้ออึงกลับส่งบเงียบ นกนับแสน ๆ ตัวต่างช่วยเขาร้องให้รำห่านางผู้จากไปไกล รวมทั้งในห้วยหนองคลองบึงนับแสนแห่งก็ปั่นป่วนเพราะบรรดาสัตว์ในน้ำที่ระส่ำระสายตื้นตื้นระหนก ต่างว้ายแหวกตื้นน้ำกระจายไม่หยุดนิ่ง ดังบทโคลงที่ว่า

บั๊กชีเสาวเลขล้วน	ภาคัพท์
สวนบ่ภาเลยเกรียม	กำก้าง
ไอ้แก้วนิราล็บ	ลิวลี แล้วเอย
แสนพิทศให้ช้าง	ช่วยชิง ๆ

แสนบางบึงห้วยแห้ง	เหมมทก
พาสกรัไตรตรงษ์	บั้นห้วย
มังกรกรารก	รักเรข
ตีสกนธ์แล้วผ่าย	ผาดจร ๗

นิตราศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนำเอากลวิธีทางวรรณศิลป์เช่นนำมาใช้ในการพรรณนาความรู้สึกอ่อนรนในใจของกวี การใช้ภาพพจน์แบบคลาสสิกฐานคือ การพรรณนาว่าธรรมชาติร่วมเป็นทุกข์กับความเดือดร้อนใจของกวี เป็นกลวิธีที่พบโดยทั่วไป อย่างเช่น นายนรินทร์ธิเบศรพรรณนาว่าฝูงสัตว์ล้มล่าอาหาร ต้นไม้ก็เงียบสงบ กวีใช้จำนวน "แสน" บอกปริมาณเพื่อบ่งชี้หนักเบาเดียวกับนิตราศสมัยอยุธยา ดังบทโคลงต่อไปนี้

เนอบือนาเนกล้ำ	หลายพรรณ
ล่าแหล่งลมเกรียงวัน	แหวะเว้น
ไพรพฤกษ์เงียบเขียบคล้าย	โศกแม่
แสนสัตว์ชบเขาเร้น	ช่วยร้อนเรียมตรอม

เนื้อความพรรณนาในบทคล้ายคลึงกับโคลงในทวาทศมาสบทหนึ่ง ซึ่งพรรณนาว่า

ทุกพรรณมฤคทอง	บรรพต
เสี้ยส่าฤทธิอาหาร	แหล่งเหล้น
โนนามพาลาศ	คล้ายเสพ
เสี้ยภิรมยแหล่งเตน	ช่วยครวญ ๗

แม้ธรรมชาติที่ดำรงอยู่ตามปกติ กวีก็ยังคิดว่าความเป็นไปของธรรมชาติมีความสัมพันธ์กับอารมณ์ของกวีด้วย อย่างเช่นนิตราศพระพิพิธสาส์นกล่าวว่าท้องทะเลปั่นป่วนเป็นคลื่นและลมพัดแรงทำให้เกิดเสียงกึกก้องราวท้องทะเลบ้า อากาการเช่นนั้นเป็นประจักษ์อาการที่เขาว่าร้องไห้หานาง

เซลลาลกรอย	รางวัด
ปักป่วนเป็นพองพัด	อ่าวอ้าง
สาครลนลมพัด	เลื่อนละลอก
เสียงสมุทรตอกบ้าง	เพ้อควยเรียมครวญ

จินตนาการที่ตนเองเดี๋ยวนี้จะอ่านได้จากบทโคลงในนिरาจะเชิงเทรา ผู้แต่งกล่าวว่า ฟาร้องครืน และฝนตกหนัก เหมือนหัวใจของเขาที่เต้นระทึกและน้ำตาที่หลังไหลเมื่อครวญถึงนาง

ฟ้าเครงครวญครำครน	กระฮิม ฮิมนา
เมฆหลังเมลดพม	พินน้ำ
อกเรียมร่ำรันตม	ตอก โอยแม่
สายสูลงน้ำซำ	ไศกรอแรงครวญ

โคลงบทนี้คล้ายคลึงกับบทพรรณานองนายรินทรธิเบศร์ที่กล่าวว่า

สวนเสียงพระสมุทรครน	ครวญคะนอง
คลื่นกคลคลาพอง	เฟื่องพิน
ดลทรวงป่วนกามกอง	กลอยสมุทร ตายแม่
ออกโอษฐ์ออกโอยสะอน	อ่าวออลเวง

การพรรณานี้ในลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นว่า กวีรู้สึกว่าเขาเองมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ จนบางครั้งรู้สึกเหมือนเป็นอันหนึ่งเดียวกัน ธรรมชาติมีอารมณ์ความรู้สึกคล้ายคลึงตามกวี เมื่อกวีทบทวน เจ็บปวด ธรรมชาติก็ร่วมร่ำและแสดงความทุกข์นั้นด้วย อารมณ์สะท้อนใจและความทุกข์ทเวศของกวีจึงมีอำนาจยิ่งใหญ่ทำให้ธรรมชาติพลอยหวนไหวไปด้วย แต่ในขณะที่เดียวกัน ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติก็เป็นสิ่งที่สามารถปลุกเร้า ผลักดันให้กวีเกิดอารมณ์ฉ่ำล้น อารมณ์อย่างยิ่งยวด ดังเช่นที่กวีเห็นฝนตก ฟาร้องอันเป็นปรากฏการณ์ปกติของธรรมชาติ กวีก็ครวญพวนพอนางด้วยออกใจเต้นระทึก ไม่ยิ่งหย่อนกว่าธรรมชาติไปด้วย

เนื่องจากกวีคิดว่าตนเองมีพรหมชาติ เพราะธรรมชาติแปรเปลี่ยนจากสภาพที่เป็นไปตามปกติ เกิดเป็นปรากฏการณ์พิเศษขึ้นมา เพื่อช่วยกวีคร่ำครวญด้วยความทุกข์ถึงคนรัก ดังนั้น กวีจึงเห็นว่าธรรมชาติอาจรับใช้ตนเพื่อให้พ้นทุกข์ด้วย กวีจึงใช้ธรรมชาติเป็นพาหนะนำความรักผูกพันของเขาไปให้ถึงคนรัก เราจะเห็นว่ากวีผู้แต่งนิราศมักจะวิงวอน ลม เมฆ นก ฯลฯ ให้ช่วยนำความรัก ความหวังใยของเขาไปแจ้งแก่หญิงคนรัก หรือนำข่าวจากหญิงคนรักมาบอกเขาเพื่อให้คลายใจ อย่างเช่น กวีผู้แต่ง *โคลงนิราศหริภุชเวศม์* ขอให้กนกนางชู้สาวไปบอกนางดังนี้

นกเปล้าจับปล่าเข้า	เรเรน
ขวานเขวกเขาบินบน	ร่าร้อง
เรียมวานไผ่แตก	โดยที่ ปลันรา
บินบอกนงเงื่อนง	พร้อมเพื่อทิวาคล

ส่วน *ทิวาทศมาส* ผู้แต่งจะฝากข่าวถึงนาง ไปกับลมและว่าว ดังนี้

ลมพัดเผยข่าวด้วย	ลมเฮ้อย
ลมเล่นรอบขวัญบิน	บ้าไล่
เรียมรักร้ายยังเลย	ลาญสวาดิ
สารสั่งว่าวานให้	แม่มา ๆ

ข. ธรรมชาติเป็นพาหนะนำข่าวไปจากกวี

การพราจากคนรักซึ่งกวียกย่องอย่างสูง โดยกวีไม่อาจหลีกเลี่ยงได้เลย เช่นนี้ ทำให้กวีคิดว่าผู้ที่เป็นคนเหตุแห่งการพลัดพราจากต้องเป็นสิ่งที่มีอำนาจเหนือกวี กวีจึงมักครวญว่าเทพเจ้า สัตว์ศักดิ์สิทธิ์ หรือ ธรรมชาติอันยิ่งใหญ่ นำเอาตัวนางไป หรือซ่อนนางไว้เสียจากเขา การตัดพ้อต่อว่าเทพเช่นนี้จะพบในนิราศสมัยอยุธยา เช่น *นิราศหริภุชเวศม์*

แม่เมื่อห้องพากฟ้า	ไต่ที่ พันญา
ฤาษณ์บัรฐี	พิพอม
ชนเขาอมาศรี	ไทแม่ เออาญา
จำพองนแล้วม่อม	มาดม่อมอาลัย

ทิพญา โจมทอบอ้ม	เออาวร อ่อนญา
ฤาษณ์มาสสงวน	เพื่อนข้อย
บเห็นลับบวน	บรมเศ เมินเฮ
ซ่อมช้อตาแห่งห้อย	หากแล้งเลงตาย

ใน ทวาทศมาส กวีพรรณนาคด้วยความข้งใจว่าเทพโฬสพ ช่งเป็นเทพ
แห่งการกลักรรมเป็นหน้านางไปจากเขา ค้งนี้

เจ็บจำายแก้วพราก	พลัดเด พินา
ฤาเทพโฬสพลวง	แม่ผ่าย
ไตรฤทธิ์บเล้งแล	ไตรโลก ินญา
จำพร่อนรณห้วย	โสภคัลย์ ่า

นอกจากนี้ กวีครวญยังว่าฟ้าดินลอบเอานางไปช่อนไว้ ความคิดนี้ทำให้กวีตระหนัก
ในอำนาจของธรรมชาติว่ามีเหนือตัวเขา เขาจึงวิงวอนขอให้ธรรมชาติปล่อยนางคืนมา

ฟ้าดินเสียมลอบกล้า	กลืนช แดญา
ช่งช่อนไกลใจบอง	ขาดขว่า
แดนใดลอบเลงบชบ	บัวมาศ กุเฮย
เรียมบับวงบนกำ	กำสมร ่า

แนวคิดในเรื่องอำนาจของธรรมชาติที่ลักลอบนำนางไปช่อนไว้ยังแสดงออกไว้ใน
ทวนองเดียวกันในโคลงอีกบทหนึ่ง กวีขอให้พระจันทร์ส่องทางให้แก่นางซึ่งถูกพระอาทิตย์
บังนางไว้ไม่ให้ใครเห็น

เดือนคลงกลนคีนอง	นุชนิทร อยูฎา
ฤหาคพันกรกลาย	แกลไว
พระสุริยทานรังฤทธิ	รอยเบียด บังฤา
ขอศคินลาญให	แหงนองเห็นคีน

นิราศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นพรรณนาในลักษณะทาทองเดียวกันนี้ อย่างเช่น พระยาตรังกลาวไว้ในนิราศพระยาตรังกว่า "ฤาสริยบังกาย แม่ไว" ส่วนในนิราศตลาดเกรียบ กวีพรรณนาไว้ว่า

คีนง โฉมโฉมแม่อ้าง	อัปสร
ฤาสเรนทรเศกสมร	สฬล้า

ค. ธรรมชาติกระตุ้นให้กวีคิดถึงนาง

กวีมักจะกล่าวชมความงามของตัวละครหญิง โดยเปรียบเทียบกับธรรมชาติเสมอ กวีมักจะนำเอาคุณลักษณะและคุณสมบัติบางอย่างของธรรมชาติ เช่น ความบอบบางของกลีบดอกไม้ สีสรรที่สวยงามของดอกไม้ กลิ่นหอม เสียงไพเราะของนก ความนวลสว่างของดวงจันทร์ ฯลฯ มากล่าวถึงเพื่อเปรียบเทียบกับคุณลักษณะของตัวละครหญิงในนิราศของเขา ดังเช่นในทิวาทศมาส กวีนำดอกอัญชันมาเปรียบกับตานางเพราะดอกอัญชันนี้มีสีม่วงเข้ม เหมือนกับสีของดวงตา กวีเรียกดอกอัญชันว่าเป็น ตาไฟร คือเป็นดวงตาของบ่า เพราะสีและวงในกลีบดอกของดอกอัญชันทำให้มองดูว่าเป็นเช่นนั้น นอกจากนี้ยังเปรียบผิวนางกับแสงจันทร์ เปรียบดวงหน้าของนางกับดวงจันทร์ เปรียบแสงอาทิตย์ที่สาดส่องกับยามที่นางเดินซึ่งย้วยวนใจเขา แสงอาทิตย์หมายถึงชีวิตเพราะเป็นสิ่งสำคัญที่สุดต่อการดำรงชีวิตอยู่ของมนุษย์ การเปรียบแสงอาทิตย์ที่สาดส่องกับการเดินของผู้หญิงคนรัก เป็นความต้องการที่จะบอกว่าคุณมีความสำคัญต่อชีวิตเขาอย่างยิ่ง นอกจากนี้แล้วกวียังเปรียบกลีบดอกไม้กับความงามของนาง ซึ่งแสดงว่ากวีรู้สึกว่าคุณผู้หญิงของเขาเป็นสิ่งบอบบาง น่าทะนุถนอม บทเปรียบเทียบต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้ว ปรากฏในบทโคลงต่าง ๆ ดังนี้

อัฒจันทร์ร่มแฉ่ม	ตาไพร
เพราะเพร็ดนัยนชเทียม	แต่งแฉ่ม
บัวงามจรัสโร	รัตนเรข
ชมช่อไม้เหมือนแฉ่ม	โกศเกล้า ฯ

วรรณาวรรณศเพียง	แขไข แข่งถา
ใช้ว่ากรรกับกร	คจันน
แสงจันทร์ทากอาไพ	เรื่องรุ่ง ไช้ณา
เรียงจิ้งคิดหนน	ประเหล ฯ

สรียแสงส่งสร้อยส่อง	สมามาลัย
คือศศสรียเคตร	ผาดผาย
ถวิลทพิยสุคาคาล	เสด็จยาตร มาแม่
ในสธาราคาลัย	เร่งยวนใจยวน ฯ

ส่วนในนิราศธารโศก ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร มักจะพรรณนาดันไม้ ดอกไม้เปรียบเทียบกับความงามของนางในลักษณะของการเล่นคำ เช่น เปรียบไม้เกิดกับผมนาง เพราะ "เกิด" กับ "เกศ" เป็นคำพ้องเสียง กวีจึงพรรณนาต่อไปว่านางสยายผมมาสว่างด้วยหัวเสียด และยังกล่าวถึงกลิ่นผมนางที่ทำให้ร่มร้อนใจ ดังนี้

ไม้เกิดคิดเกศเจ้า	สดสลวย
ถือเสียดสำอางผมวย	เกศแก้
กลิ่นรินชันทอมรวย	ดีหลาก
ว่ากลิ่นเจ้าเปล่าแท้	ร่มร้อนใจหาย

นอกจากจะพรรณนาความงามของธรรมชาติเปรียบเทียบกับความงามส่วนต่าง ๆ ของตัวละครหญิงแล้ว เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรทรงเป็นกวีเพียงคนเดียวที่ใช้กาพย์ห่อโคลงอีก ๑๖ บทติดต่อกัน พรรณนาดันไม้ ดอกไม้ นก แมลง เพื่อเปรียบเทียบกับผ้าไหมชนิดต่าง ๆ ที่เป็นเครื่องแต่งกายของนางในนิราศ อย่างเช่น

เริ่มเห็นดวงอัศ	ถวิลผ้าสีควันเพลิงสมร
ขาวเหลืองห่มอรชร	เห็นรกร่อนอย่างໄໝชาย
หง ไทชนควันคั่นกลม	อัศ
ผ้าห่มควันไฟสี	สวาทข้า
มีขลิบหีบทรงลี	ลาเลื่อน
เห็นรกร่อนอ่อนหน้า	ย่างเืองໄໝชาย
เห็นเมฆเบื่องบฟ้า	เริ่มคิดผ้าโกหร่านาง
ขลิบทองย่องยงบาง	เจ้าสับช้ายกรี้ดกรายงาม
เห็นเมฆลว่องฟ้า	ชมพกลาง
นิกฟ้าโกหร่านาง	ร่างน้อย
ขลิบทองย่องยงบาง	ลคเลื่อน แววนา
เจ้าสับช้ายฟ้าช้อย	กรี้ดกรายโฉม

นิราศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นสืบทอดขนบของการเปรียบเทียบความงามของธรรมชาติกับความงามของตัวละครหญิง อย่างเช่น นายนรินทร์เบศรนำคุณลักษณะและชื่อของตน ไม้ดอกไม้ชนิดต่าง ๆ มาพรรณนาเปรียบเทียบกับความงามส่วนต่าง ๆ ของผู้ที่เขาครวญถึง และมักใช้แนวเทียบแบบอุคมคติ เช่น เปรียบขนางกับปลีกล้วย เปรียบดอกเล็บมือนางกับเล็บของนาง ดังนี้

ขนางนงภาคแพ	พิมพ์เพลานุชนา
กลกล่อมสองปลีเยาว์	ยาตรเือง
เล็บนางเล็บนชเบา	บอกคังพิญา
หลังบัคเล็บนางเปลือง	ปลาบเนื้อเริ่มขนาง

การสร้างภาพพจน์ความงามของตัวละครหญิง โดยเปรียบกับความสวยของดอกไม้ เช่นนี้เป็น "ขนบ" ในวรรณคดีไทยที่นิยมกันสืบมาจึงปรากฏในวรรณคดีไทยประเภทอื่น ๆ ด้วย ลิลิตตะเลงพ่ายมีบทนิราศที่ยกย่องกันว่าไพเราะที่สุดแทรกอยู่ในตอนพระมหาอุปราชาคืนทัพ กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีฯ ไนรัส ๆ ทรงพรรณนาชื่อต้นไม้เปรียบเทียบกับความงาม

ของนาง บทชมความงามนเป็นการพรรณนาในแบบอคมคคัแบบหนึ่ง

ขานางคคคค	ขาสมร
พลางฟ้โอบเอวอร	แอบเคล้า
กระท่มดั่งท่มกร	ตอก เรียมฤา
เกชว่าเกชนชเกลา	กลนกลวเสาวคนธ

เล็บมือนางนท่ง	นขา นางฤา
ตองดงตองบชบา	นมหนอง
ชงโคคคชงชา	นชนาฏ เหมือนฤา
เรียมรเมียรเตอปลอง	ดงปลองสอสมร

ธรรมชาติอย่างหนึ่งที่กวีมักจะนำมาเปรียบเทียบกับความงามของผู้หญิงในนิราศ อยู่เสมอ คือ ดวงจันทร์ กวีมักจะเปรียบดวงจันทร์กับใบหน้าของนาง แต่บางครั้งกวีกล่าวถึง ดวงจันทร์แทนตัวนาง ดวงจันทร์จึงไม่ได้หมายถึงความงามของใบหน้าเท่านั้น แต่เป็นความ งามทั้งตัว ความเปรียบเช่นนี้ เรียกในภาษาอังกฤษว่า Synecdoche คือภาพพจน์ที่ใช้ ส่วนย่อยหมายถึงส่วนเต็ม ความเปรียบอย่างนี้ปรากฏในนิราศหลายเรื่อง ดังเช่นในนิราศ พระพิทิสาลี กวีพรรณาน่ากยงและกระต่ายต่างชอบชมจันทร์ จะลึงโลดใจเมื่อได้เห็น มีความหมายโดยนัยว่าเรามีได้ต่างไปจากนกยงและกระต่าย ดังนั้นเมื่อนางจากไป เขาจึง รู้สึกเหมือนจะสิ้นชีวิต กวีพรรณนาเป็นบทโคลงไว้ว่า

ดวงโงงแกงถาดเงอม	เมรุ อรเอย
ยงย้อมชมเงาช	ชันหน้า
เดือนดวงต่ายตามค	ลึงโลด ใจนา
โงมแม่สคสายฟ้า	ลับแล้วลาฤสมร

ความข้างต้นมีความหมายทำนองเดียวกับบทพรรณนาของสุนทรภู่ที่ว่า "ไ้คเคือน เหมือนดวงสคาแม่ กระต่ายแล เหมือนฉันคคพิสมัย"

และเหมือนที่ "เสมียนณี" พรรณนาไว้ในนิราศเดือนว่า

แต่ตัวผม ไคมนาทชน
ครวญคะนงถึงมิตรที่ตดพัน

ทกวันคืนเฝ้าวิโยคด้วย โสเภศลย์
พชมจันทร์ต่างเจ้าเขาวมาลัย

ความงามและลักษณะของธรรมชาติยังเป็นสิ่งที่ช่วยให้วีระลึกรถึงความสุขและรายละเอียดในการแสดงความรัก ความเอื้ออาทรต่อกันในระหว่างที่กวีอยู่กับนาง อย่างเช่น เมื่อผู้แต่งกวีสรวลโคลงฉันพรรณนาว่า เมื่อได้กลิ่นหอมของดอกไม้ เขานึกถึงน้ำอบน้ำปรุง และกลิ่นกระแจะจันทร์ที่นางทาให้ เขายังรู้สึกถึงรอยมือที่นางลูบไล้หน้าหอมให้เขา

ลนลงสองฟากฝั่ง	ผกาสลา
ไตรลอบอบตาง	กลิ่นเกล้า
รอยมือแม่ธารทา	หอมหิน ยงงเลอย
จันทนกระแจะรสเรา	รวจขจร ๆ

ผู้แต่งนิราศหรือกวีขียนพรรณนาว่า เห็นดอกจำปาเหลืองหล่นเต็ม เขานึกไปถึงบนที่ป่วยพลกึ่งกับหมาก ซึ่งเขาและนางต่างเปลี่ยนบ่อนให้แก่นัก

จำปาบนเบ่งสร้อย	สภารงา
เหลืองหล่นเต็มส่ายา	คู่เคา
บนเค็ดคักกับสลา	ลายแลก อวรแฮ
สีเสียดเส้นข้าเหล่า	เปลี่ยนบ่อนบันฉลา

เมื่อเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรเห็นดอกจำปา พระองค์กลับนึกถึงมาลัยที่นางร้อยและนึกถึงยามที่นางนอนแนบอยู่ข้างกาย เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรยังทรงแต่งกายพู่ห่อโคลง ๔ บท ติดต่อกัน มีเนื้อความชมดอกไม้ชนิดต่าง ๆ ซึ่งนางเคยใช้ร้อยพวงมาลัยถวาย

นอกจากนี้ยังมีโคลงอีกหลายบทติดต่อกัน พรรณนาชื่อพรรณไม้ต่าง ๆ ที่ทำให้ทรงคิดถึงอาภักดิ์ของหญิงผู้เป็นที่รักเมื่อยามที่อยู่ด้วยกัน อย่างเช่น เห็นดอกจิงจ้อทำให้นึก

เปรียบเทียบกับการช่างพูด หัวร่อต่อกระซิกกัน เห็นไม้เรอกันถึงยามที่นางหัวเราะ มีความ
สขรินรมย์ใจด้วยกัน

จิ้งจ้อคราวพูดจ้อ	ย้อมทรุกร่อต่อเข้ายวน
ไม้เรอเหมือนเรอสรवल	หัวร่อรันชั้นชมศรี

จิ้งจ้อคราวพูดจ้อ	เรียมกวน
ทรุกร่อก่อยี้วน	ย้วยม
ไม้เรออย่างเรอสรवल	พलगพลอด
หัวร่อรันชั้นพรม	ต่อตองตาสมร

เมื่อเห็นต้นปริก ทรงพรรณนาเทียบ โยง ไปถึงตลับปริกประดับพลอย ซึ่งนางใส่แป้ง
ไว้ผัดหน้าทาตัวหลังอาบน้ำ สิ่งนี้เป็นรายละเอียดส่วนตัวของผู้หญิงที่กวีให้ความเอาใจใส่ไปถึง

ต้นปริกคิดปริกตลับ	เจ้าประดับพลอยแหวนราย
หีบฟ้าแต่งก่องกาย	อาบน้ำผัดผัดเป็นนวล

ปริกคิดปริกตลับเจ้า	โฉมฉาย
นางประดับพลอยแหวนราย	รุ่งรุ่ง
หีบแป้งแต่งสกรณ์กาย	แลเลิศ
ทาแป้งผัดกลิ่นฟุ้ง	ผ่องหน้านวลงาม

นิราศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมักจะใช้วิธีการพรรณนาธรรมชาติเพื่อเชื่อมโยง
ไปสู่การแสดงความรู้สึกผูกพันใกล้ชิดระหว่างกวีกับผู้หญิงที่กวีรักจนถึง วิธีการเช่นนี้สร้างเอกภาพ
ของเนื้อหาในนิราศ เพราะนิราศส่วนมากเป็นบทคร่ำครวญระหว่างการเดินทาง การ
พรรณนาธรรมชาติจึงให้บรรยากาศของการจากบ้าน เดินทางไปตามท้องดินต่าง ๆ และ
แสดงให้เห็นว่ากวีมีจิตใจมั่นคงอยู่กับนาง เมื่อพบเห็นสิ่งใดระหว่างการเดินทางจะนึกถึงนาง
เสมอ โดยมากแล้วกวีจะใช้บท "ชมนกชมไม้" เพื่อพรรณนาความรักผูกพันนี้ ในที่นี้กวีจะ
ยกตัวอย่าง การพรรณนาเปรียบเทียบนานาชนิดกับพฤติกรรมของกวีกับนางจากนิราศ

หลาย ๆ เรื่อง จากนราศรณทร ดงน

นางนวลจับแมกไม้	นางนวล
นวลนชเนบเรียมควร	ค้แคล้ว
เบญจวรรณจับวิลพวน	พันโอบ ไม้แม่
แลว่าวิลกรแก้ว	กอดอ้อมเอววิล

โนรีสีชาดย่อม	ระยับแดง
นกบะมันชมพูแสง	เสดผ้า
บนแปลงนีกนางแปลง	สไบเปลี่ยน
เย็นห่มเสดสีฟ้า	ฝ้ายเข้าเคยชม

เสนาะเสียงสโนกร่อง	ระงมวัน
สลิกาม่าบัน	เหยื่อป้อน
นางนกระสรวลสันต์	สมเสพ
คือนชเนบโอษฐ์อ่อน	แอบให้เรียมโลม

ในนราศไบบ้านน้อย ของ "ศษย์ศรีปราชญ์" กวีพรรณนาฝูงนกชนิดต่าง ๆ เช่น นกยง นกเขา นกกระทา ซึ่งแสดงอาการคลอคู่กัน หรือขบขานโต้ตอบกัน เขาจึงนึกถึงยามยามที่คลอเคลียกับนาง ดังตัวอย่างเช่น

มลักเห็นเมยเรศพ่อน	พายทาง
มยุรคณานนาง	ลาคล่อม
ชมฝงนกราง	ปีกบก กันนา
กลพชมชนม	เส้นท่อนงย้วน

บทพรรณานกที่กล่าวมานี้คล้ายกับ นราศจะเชิงเทรา ดงน

นกขมมองหลากล้ำ	เหลืองเอง
----------------	-----------

โถมแม่เทียมทองละเลง
คลึง ไคลง เกาะกึ่งเขลง
ตั้งพิคลอเค้นไคล

เลียนไล
คลอค
คเคล้ำคลึงเคล็ย

นกเขาเคียงคาบป้อน
คลอคคคารม
คณกคคณชคม
ไอชรูปจคอรจ้อง

ปากผลม
เรียงร้อง
เคียงค เรียมเอย
จักป้อนค้ำสลา

สุนทรภู่พรรณนาอากัปกิริยาของนก แล้วนำมาเปรียบกับความสัมพันธ์ระหว่างเขากับนางเช่นเดียวกัน เมื่อเห็นนกเขาที่คลอคก้นอยู่ สุนทรภู่กล่าวว่าตนเองรังคเพราะจากนาง เมื่อเห็นนกเกาะกึ่งระก้าอยู่เพียงตัวเดียว สุนทรภู่ครวญว่าหากเป็นนกตัวผู้คกหัวอกเดียวกับเขาคือทขใจเพราะขาดนาง หากเป็นนกตัวเมียคคจะ เป็นเช่นกับนางทครวญละห้อยคอยเขาอยู่ข้างหลัง

ข้อยมะขามตามทางสร้างเรียง
ไอ้นกคคหน้าจะผาสก
เห็นนกหนึ่งจับนึ่งกึ่งระก้า
ถ่านผคคเหมือนหัวอกพิ
นิจจา! อยถาเป็นอกนกตัวเมีย
พิเห็นนกแล้ววตถถึงน่องน้อย
ไม่เห็นพิคจะโทยอยู่โดยเดียว

นกเขาเคียงคคประสาณค
พินทขเพราะจากเจ้างามข
ไอ้นกน้อยเห็นจะจาจากตัวเมีย
แสนทวิเวทนาประคคเสีย
จะละเหยหาพิวอยตัวเดียว
จะครวญคอยนวันกระสันเสียว
พิคเปลี่ยวเปล่ากายขังตายมา

นอกจากนดอกไม้มักจะเป็นสิ่งที่เตือนกวีให้คิดถึงนาง แมกกลิ่นหอมของดอกไม้เป็นสิ่งที่เตือนใจให้กวีคิดถึงกลิ่นกาย กลิ่นนม กลิ่นเสื้อผ้าที่อบร่าหอมจรุงใจของนาง ดังเช่นใน นิราศพระพิพิธสาลี พรรณนาไว้ด้วยบทโคลงถึง ๕ บทติดต่อกัน

ก่าจรกระแจะกลิ่นแก้ว
ดวงตระบอกบขพิใคร

โกลม แม่ถา
ธบต้อง

อ้ออรพอล โอน	องค์อ่อน แม่เอย
แก้มแม่ฤมาข้อง	คำไม้หอมทวล
มาลีพิลาศล้ำ	มาลี
มาลุลีลัมพา	รวดเร้า
รวยรวยสุคนธา	ธารกลิ่น
การเกชหอมกลเกล้า	เกษน่องนางสยาย
ราควนดอกดาชไอ้	อบอวล
กลายกลิ่นนชแนบววล	แนบชู้
กรรณิกภาพิลกวน	ช่วยชั้น
หอมขจรศรี	กลิ่นแก้มมาแกม
จำปีปริเยศแย้ม	ยมโดย
สาวหยุดหยดหาไทย	กลิ่นน่อง
จันจาวโรโรย	รศรวง
นางคลคลคลาข้อง	ชั้นช้องนางคิ่ง
กาลากาลอดแก้ว	กาหลง
พุดจิบจำปาแดง	ดอกค่อม
พยอมพิโยคประยง	ยวรกลิ่น
ศจกลิ่นศรีไสบย้อม	ร่าให้เรียมหา

ตั้งที่ได้กล่าวมาแล้วว่า การพรรณนาถึงนางในนิราศมักจะสัมพันธ์กับการบรรยายธรรมชาติ ธรรมชาติในนิราศจึงทำให้ "ภาพ" และ "บทบาท" ของตัวละครหญิงในนิราศเด่นชัดขึ้นแม้จะเป็นตัวละครที่ไม่มีพฤติกรรม กวีมักจะพรรณนาธรรมชาติในลักษณะของการกล่าวเกินจริง การเล่นคำ สลักอักษร และบุคลาธิษฐาน เพื่อให้เกิดความสะเทือนใจและมีความหมายกว้างขวางลึกซึ้ง เป็นที่ทราบกันเป็นอย่างดีว่าสุนทรภู่มักจะแสดงทัศนะต่อสิ่งที่พบเห็นระหว่างการเดินทางในนิราศของตน เขามักจะ "บอกกล่าว" เล่าเรื่องชีวิตผู้คน

ธรรมชาติ ให้ผู้อ่านได้รับรู้ โดยกล่าวถึงสภาพแท้จริงของสิ่งที่ตนพบเห็น พร้อมกับแสดงทัศนะส่วนตัวไปด้วย สนทรภู่เป็นกวีที่ให้ความสนใจต่อชีวิต ทัศนะที่สนทรภู่เสนอในงานประพันธ์ของเขาเป็นทัศนะต่อชีวิตโดยส่วนรวม มิใช่ชีวิตของใครคนใดคนหนึ่ง สนทรภู่จึงให้ความสนใจกับธรรมชาติเพราะในธรรมชาติมีชีวิต สนทรภู่จะกล่าวถึงธรรมชาติตามที่เห็นจริง มิใช่พรรณนาธรรมชาติตามที่จินตนาการให้เป็น ผู้อ่านจึงมักยกย่องว่าสนทรภู่ให้ความรู้ทางธรรมชาติวิทยาแก่ผู้อ่าน แต่สิ่งที่เหนือกว่าความรู้ทางธรรมชาติวิทยาคือ สนทรภู่ยังทำให้เราเข้าใจธรรมชาติชีวิต เพราะสนทรภู่มักจะนำความจริงจากธรรมชาติมาเปรียบเทียบกับธรรมชาติของมนุษย์อีกทีหนึ่ง

เมื่อแก่นเรื่องของนิราศคือการครวญถึงคนรัก แม้สนทรภู่จะไม่ได้โหยหา ครวญคร่ำอย่างคลั่งคล้ำเท่ากับนิราศสมัยอยุธยาหรือนิราศร่วมสมัยบางเรื่องก็ตาม แต่สนทรภู่ได้นำเอาธรรมชาติของสัตว์บางชนิดมากล่าวโยงถึงผู้หญิงคนรักของเขา ดังเช่นบรรยายธรรมชาติของแมงดาทะเลว่า ตัวเมียจะให้ตัวผู้เกาะหลังพาไปหาอาหาร เมื่อตัวเมียตาย ตัวผู้จะตายตามไปด้วย สนทรภู่จึงนำมาเปรียบกับตนเองว่า หากเขาสั้นนาง เขาก็ไม่อาจมีชีวิตอยู่ได้เช่นกัน

ไอ้คิดเห็นเอ็นคหฺมแมงดา
เขาจับตัวผู้ทงไว้กลางน้ำ
พอเมียตายฝ่ายผู้ภรรยา
เมื่อนองตายพจะวายชีวิตด้วย

ตัวเมียพาผู้ลอยเที่ยวเล็มโคล
ระลอกซ้าสาดซัดให้ตดัชย
ไอ้เหมือนใจทพรภักคน
เป็นเพื่อนมายมิ่งแม่ไปเมืองผี

สนทรภู่ยังเล่าเรื่องแมงดาไว้อีกครั้งในนิราศเมืองเพชร แต่กลับนำพฤติกรรมของแมงดาตัวเมียที่เลี้ยงตัวผู้ มาเปรียบกับผู้หญิง โดยกล่าวว่าอยากไหม้ผู้หญิงที่ไม่ทิ้งสามีอย่างแมงดาตัวเมียบ้าง ถึงไม่สวยตนก็จะรักมาก และยังคงกล่าวโทษผู้หญิงทั้งหมดว่าหาหญิงดีเช่นนั้นไม่ได้ ดังกล่าวว่า

เม้นเดี่ยวผู้หญิงไม่ทิ้งผู้
ไอ้อาลัยใจอย่างนางแมงดา

ถึงรูปชั่วฉันทจะรักไหนกหนา
แต่คหน้าในมนุษย์เห็นสุดแล

สุนทรภู่จะแฝงความโกรธขึงผู้หญิงทั้งสามไว้ในนราศของเขายู่เสมอ สุนทรภู่จึง
มกพรรณาธรรมชาติสัตว์ตัวเมียประเภทนี้เป็นพิเศษ นอกจากแมงดาแล้ว ยังกล่าวถึงปัว
เมียที่มักจะจับตัวผกน เวลาที่ตัวผลอกคราบ ดังพรรณนาไว้ในนราศเมืองเพชรว่าดังนี้

ไอเอนคปไม่มขงศรชะ	เทาระกะก้อมโก่งไม่คงขัน
ไม่มีเลือดเชือดจะปะแต่มัน	เป็นเพศพันธุ์ไรผิวเพราะมีวเมา
มันเมื่อยออกลอกคราบไปคาบเหยื่อ	เอามาเผื่อภรรยาเมตตาเขา
ระวังค้อยประจาทูก่าเข้า	อดล่าที่เฝ้าพมพิกเพราะรักเมีย
ถึงที่ผิวตัวลอกเพราะออกคราบ	เมียมันคาบคืบเนอเป็นเหยื่อเสีย
จึงเกิดไขไร้วทวยวยเยย	ยังแต่เมียเคลอนคล้อยบนล้อยแพ

การกล่าวถึงสัตว์ประเภทที่ตัวเมียใจร้ายกับตัวผู้เช่น ปู และกล่าวถึงแมงดาตัว
ผู้ที่ตายเพราะเขาจับเอาแมงดาตัวเมียไปนี้ เป็นการเลือกกล่าวโดยตั้งใจ เพราะสุนทรภู่มัก
จะแสดงความไม่พอใจผู้หญิงที่ไม่ซื่อสัตย์ต่อสามี ดังกล่าวไว้ในคำอธิบายต่อพระปฐมเจดีย์
ว่าอย่าให้ตนเจอผู้หญิงประเภทนอกเลย ดังกล่าวว่า

อนึ่งหญิงทงสัตย์เรตคขาด	ถึงเนื่อน้ำธรรมชาติไม่ปรารถนา
ข้างนอกนวลส่วนข้างในใจสุดา	เหมือนปลาร้าร้ายกาจจุกจุกจริง

การพรรณาธรรมชาติในลักษณะสมจริง เช่น สอดคล้องกับลีลาการแต่งนราศของ
สุนทรภู่ที่จะพรรณาเหตุการณ์ ความรู้สึก และความคิดเห็น ตามที่เป็นจริงมากกว่าการปรุง
แต่งจินตนาการเพื่อให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจสูง เมื่อกล่าวถึงผู้หญิง สุนทรภู่ไม่ได้ปรุงแต่ง
อารมณ์ แต่กลับพรรณาถึงตามประสบการณ์จริง บางครั้งไม่พอใจ เคียดแค้นก็แสดงความ
รู้สึกเช่นนตรง ๆ อีกทั้งสุนทรภู่ยังกล่าวถึงผู้หญิงหลายคน ผอานจึงรู้สึกตัวละครหญิงใน
นราศของสุนทรภู่ล้วนแต่เป็นผู้หญิงจริงในชีวิตของสุนทรภู่ทั้งสิ้น

ในบางครั้ง กวีไม่ได้มุ่งกล่าวถึงสภาพหรืออาการของธรรมชาติโดยตรง แต่จะ
โยงข้อซึ่งอาจจะมีเสียงพ้องกัน หรือความหมายคล้ายคลึงกันกับความงามของผู้หญิง หรือ
ความรู้สึกของตน กวีวิธีเช่นนี้ว่าเป็นการเล่นกับภาษามากกว่าจะเป็นการแสดงความ

เป็นจริงของธรรมชาติ แต่ก็แสดงให้เห็นว่าธรรมชาติเป็นสิ่งที่ทำให้กวีนึกถึงคนรักได้ทั้งสิ้น
 อย่างเช่นโคลงชมปลาในนิราศกรมพระยาเดชาดิศร และโคลงชมปลาในนิราศสุพรรณ ของ
 สุนทรภู่ ดังนี้

ปลาเคาคิดเค้ามอง	หมายเหมือน
ปลาทกถวิลคางเบือน	บัสร้อย
นวลจันทร์แจ่มเจียนเดือน	ดวงพัศตร์ แม่ฤ
กรายว่ากรายกริดก้อย	แน่นวนางกราย
เน้ออ่อนหอนชเน้อ	น้องหญิง
อ่อนแอบแนบอกริ่ง	อันล้ำ
นวลจันนนวนจริง	แต่ช่อ ภาเอย
นวลทพกลนกล้า	กลั่นเน้อเหลือนวล

"จาก" และ "ระกำ" ซึ่งเป็นชื่อต้นไม้ ถกนำมาเล่นคำกับ "การจาก" และ
 "ความระกำ" ซึ่งเป็นเรื่องของความรู้สึก ในผลงานของกวีหลายคน เช่น นิราศกรมพระยา
 เดชาดิศร นิราศไผ่แก่น้ำน้อย และนิราศนรินทร์ ดังนี้

เห็นรกำแกมจากไอ	อัศจรรย์
เหมือนจะบอกสำคัญ	ข่าวซ้ำ
จากแจ้งเจ็บจบัล	บาราศ
รกว่าหนามเห็นขี้	ยอกร้อยรมทรวง
	(นิราศกรมพระยาเดชาดิศร)
เห็นจากจากแจกก้าน	แกมระกำ
ถนักระกำกรมจำ	จากซ้ำ
บาบใดที่โททำ	แทนเท่า ทันแม่
จากแต่คาบนหนา	พี่น้องคงถนอม
	(นิราศนรินทร์)

เหินจากเจบจากเจ้า	จาไกล ออกนา
จากอยู่จากจันใด	บ่เศร้า
เจบอกเท่าเรียมใจ	จักขาด
ถามเพื่อนจากจากเจ้า	เมื่อแลจักคืน

เหนระการกาออกไ้อ์	อ็ชรรย
รการะกะกอกัน	เนื้องน้ำ
แสนสวาดิเจบจาบัลย	บวมบ่ง หนองนา
คจรกาหนามซ่า	เสียบร้อยรมทรวง (นิราศ ไบแม่บ้านน้อย)

นิราศบางเรื่องเปลี่ยนไปเล่นคำว่า "รัก" กับ "จาก" กับ "ต้นรัก" และ "ต้นจาก" ด้วยจุดประสงค์ทำนองเดียวกัน เช่นบทโคลงในนิราศพระประธม

เห็นรักกับจากขัน	เคียงกัน
ถวิลเช่นจากรักรัน	ทดแท้
รักจากพรากทรวงคลีย์	แสนทวศ
จากรักหนักอกแก้	กอบให้เบาไจน

โคลงนิราศพะเนียด พรรณนาความรู้สึก ระกา รัก โศก สละ กับชื่อต้นไม้ทั้ง

๔ ชนิด

กอรก้าก้าศรคสู	กลืนรกา
สละสละสละจา	จากไร่
รักน้ำรักน้ำคา	วรสัง ฟ็เอย
โศกยังแสนโศกไหม้	สดกลืนทรวงดรอ

ลักษณะการพรรณนาเช่นนี้เป็นทำนองเดียวกับที่สุนทรภู่เล่นคำว่า โศก ระกา รัก สวาท ไว้ใน นิราศภูเขาทอง ดังนี้

เห็น โศกใหญ่ ไกลนี้ระกำแผง
เหมือน โศกพิระกำก็เข้าเจือ

ทั้งรักแข่งแถมสวาทประหลาดเหลือ
เพราะรักเรือแรมสวาทมาคลาดคลาย

นอกจากนี้เนื่องจากผู้หญิงที่สุนทรภู่รักมาก ชื่อจัน สุนทรภู่จึงนำเอาชื่อลูกจันทน์และ
ดอกกรัก มาเล่นคำกับชื่อของนางและความรักที่เขามีให้นางอย่างไม่มีเสื่อมคลาย รวมทั้ง
แมลงภู่ ซึ่งเป็นคำพ้องเสียงกับชื่อของเขาค้วย ดังความในนิราศพระบาทว่า

เห็นจันทร์สกุลงกลกเหลืองตลบกลัน

พฤษชาพ้องต้องนามกานาคาดวง

แมลงภู่เซยเหมือนพี่เคยประคองชิด

เห็นรักกร่วงผลผลิตสลัดใบ

พี่เวียนเตือนเหมือนอย่างน้ำค้างย่อย

ไอรักต้นถมาพ้องกับสองเรา

แมงภู่บินร่อนร้องประคองหวง

พี่ยลพวงผลจันทรให้หวั่นใจ

นั่งพินิจนิกน่าน้ำตาไหล

เหมือนรักใจขวัญเมืองที่เคืองเรา

ให้แซมช้อยขึ้นช่อเช่นกอแก้ว

จึงใจเจ้าโกรธไปไม่ได้นาน

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าธรรมชาติเป็นสิ่งที่ทำให้กวีทวนคิดถึงหญิงคนรัก ในขณะที่
เดียวกันเป็นวัสดุที่กวีใช้เพื่อแสดง โวหารและฝีมือในการเล่นกับเสียงและความหมายของภาษา

ง. การใช้ธรรมชาติเพื่อพรรณนาบทศักรรย์

เป็นที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่านิราศเป็นวรรณคดีที่แต่งเพื่อพรรณนาความรักแบบ
แนบแนมต่อนางผู้เป็นที่รัก เมื่อจากนางความรักอันแรงจึงกลายเป็นเพลิงเผาใจกวีจนแทบ
สิ้นใจ บทครวญในนิราศได้แสดงให้เห็นว่า กวีมิได้เพียงแสดงความรักผูกพันเท่านั้น
แต่ยังแสดงความใคร่ ความปรารถนาทางเพศด้วย ธรรมชาติระหว่างการเดินทางหรือ
ระหว่างที่กวีพลัดพรากจากนาง จึงเป็นสิ่งสำคัญที่ปลุกเร้าให้เขาเกิดจิตประหวัดถึงความ
เย้ายวนทางเพศของนาง กวีแสดงความปรารถนาทางเพศทั้งโดยการพรรณนาตรงไปตรง
มา และทั้งการใช้จินตนาการลึกซึ้ง กลวิธีสร้างจินตนาการลึกซึ้งกว้างขวางที่กวีใช้มาก
คือ การใช้สัญลักษณ์ ดอกไม้และแมลงเป็นสัญลักษณ์ตายตัวที่กลายเป็น "ขนบ" ในการกล่าว
แทนบทสมพาสของหญิงและชาย ทวาทศมาสเป็นตัวอย่างของนิราศที่ใช้ภาพพจน์แบบนี้

คิดคลังบัวมาศเพียง	สระศรี
ผลคอกบขบวไบ	แบ่งไว้
คิดขมมั่งมาลี	โลยเลิศ
เบะพกาเกลียงไต้	ตำเมรุ ๆ

คิดสร้อยสาโรชแก้ว	บัวบัง กชเฮย
บั๊ดแบ่งใบย่ำยาม	กลั่นเกล้ง
ภัพรรณตฤพรสสรง	สระมาศ
สรงสคนธธารแสร์ง	สอศสม ๆ

เราจะพบสัญลักษณ์เช่นเดียวกันนี้ในนิราศสมัยรัตนโกสินทร์หลายเรื่อง อย่างเช่น
ในโคลงนิราศของกรมพระยาเดชาดิศร ซึ่งพรรณนาไว้ว่า

หนองบัวบกชแก้ว	กานดา ณีญา
กลั่นบโกลคนธา	เท่หนอง
บัวบราบรับนาสา	สมสนิท
บัวแนบบัวทรวงชร้อง	เบียดสร้อยบัวศรี

บ่วยกล่าวร้อยสระแก้ว	โกสมภ กิติ
เพณพกากันหม	ออนออ
ไปเปรียบบริดีประทม	ทิพสระ พิแม่
วันละวันร้อยมือ	ภูเกล้าฤคลา

นายรินทรธิเบศร พรรณนาไว้โดยใช้สัญลักษณ์อย่างเดียวกัน และน่าสังเกตว่ามี
การใช้คำคล้ายคลึงกับโคลงในทวาทศมาสบทที่กล่าวไปแล้วมาก

คิดคลังสาโรชสร้อย	เสาวมาลัย แม่นา
ภูชเคนทรสาราญ	แหล่งเหล้น

สระสวรรค์นักษณาน
สร่งเกษมสมรเพ็ญ

ไฉนนาฏ เรียมเอย
ยิ่งฟ้าผันถึง

สนทราภิเษกใช้สัญลักษณ์ของ "ดอกไม้กับแมลง" เช่นเดียวกับกวีอื่น ๆ อย่างเช่น
กล่าวเกี่ยวหญิงสูงศักดิ์ไว้ในนิราศวัดเจ้าฟ้าว่า

เหมือนนภมรินทร์ินหาซึ่งสาโรช
แต่ดอกไม้โทท้าวในดาวดึงส์

ถึงร้อยโยชน์แน่มกลั่นคงบินถึง
ไม่พ่นซึ่งพวกหม่อมแมลงกุ่ม

นอกจากการใช้ธรรมชาติเป็นสัญลักษณ์แล้ว กวียังใช้ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ
เป็นอุปมาอุปไมยเปรียบเทียบกับอาการแสดงความรักของตน อย่างเช่น พระยาตรังใช้
อาการสมพาสของสัตว์น้ำเป็นอุปมาเปรียบเทียบกับความรักที่เขาแสดงความรักกับนาง

มังกรกระหัดเกี้ยว
แลประหลาดสัตว์พรรณ
อกเรียมเร่งกระสัน
ถนัดตั้งกอดเอวอย่า

กายกัน
พวกน้ำ
เสี้ยวไศก แม่แม่
นชย้ายเรียมตาม

ในนิราศเรื่องเดียวกัน กวีพรรณนาอาการที่เรือแล่นไปตามน้ำ น้ำก็อมเรือไว้
ส่วนเรือก็ต้องรอร่องน้ำเพื่อจะได้แล่นไปในท้องน้ำได้อย่างรวดเร็ว อาการเช่นนี้จึงนำมา
เปรียบเทียบกับการเสพลมของเขา

คล้ายคล้ายอรเวศเลียว
มารสู่ไบกไบพา
ถนัดโถมเสพยूरศกา
เรือกรทหน้า

เลอชวา
ไล่ซ่า
เมศพิ เดียวแม่
นาฏรทเรียม

นายนิรินทรธิเบศร์ใช้ภาพพจน์ของสัตว์สมพาสกันเพื่อเปรียบเทียบกับตัวเขา เป็น
ตัวอย่างบทหนึ่งที่แสดงว่ากวีเปรียบตนเองเป็นหนึ่งในสัตว์โลกด้วย แต่ในขณะที่สัตว์อื่น ๆ

ดำเนินชีวิตไปตามธรรมชาติปกติ ตัวเขากลับต้องว่างเว้นจากการแสดงความรักกับนาง เพราะเขาต้องจากนางมา

บนพาหิพยัคฆ์เกล้า	พยัคฆ์
สารสี่สาวคชลี	ลบเหล็น
บวงสรวงเพรียกไพโรศรี	สังวาส
สังเวชสมรมาเว้น	พิเว้นวายชม

ความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติและตัวละครหญิงหรือนางในนิราศแสดงถึงความผูกพันระหว่างธรรมชาติและมนุษย์อันเป็นลักษณะสากล วรรณคดีของชาติต่าง ๆ มักมีบทพรรณนาธรรมชาติสอดประสานกับการแสดงความรู้สึกของกวี นิราศเป็นวรรณคดีที่ให้ความสำคัญกับธรรมชาติมากกว่าวรรณคดีประเภทอื่น ๆ ทั้งโดยการพรรณนาให้เห็นภาพความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ พรรณนาธรรมชาติสัมพันธ์กับอารมณ์กวี และพรรณนาธรรมชาติในลักษณะการแสดงฝีมือทางวรรณศิลป์ นิราศเป็นภาพยกลอนแห่งความรู้สึกและอารมณ์ ซึ่งแต่งขึ้นเมื่อมีเหตุต้องพลัดพรากจากไป กวีจึงกล่าวถึงธรรมชาติกลมกลืนไปกับความรู้สึกเป็นทุกข์และอารมณ์โหยหาอารมณ์ได้อย่างมีเอกภาพ การพรรณนาธรรมชาติและการพรรณนาอารมณ์ต่างคำขลุ่ยเสริมซึ่งกันและกัน ทำให้นิราศที่แต่งมีฝีมือทางวรรณศิลป์สามารถเร้าใจผู้อ่านให้เกิดอารมณ์หวนไหวตามไปด้วย การกล่าวถึงความสัมพันธ์ของตัวละครหญิงกับธรรมชาติซึ่งเป็นแก่นเรื่องรองจึงมีส่วนสนับสนุนแก่นเรื่องหลักของนิราศไปพร้อมกันด้วย ทำให้การแสดงแก่นเรื่องชัดเจน ตัวละครหญิงในนิราศจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในนิราศ เพราะเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ประสานความนึก และอารมณ์กวีให้ต่อเนื่องและเป็นเหตุเป็นผลกัน นั่นคือเพราะจากนางจึงเป็นทุกข์ ธรรมชาติที่พบเห็นระหว่างทางเตือนใจให้คิดถึงนางอยู่ตลอดเวลา การคิดถึงนางระหว่างที่เดินทางจากไปไม่ได้ทำให้ความทุกข์คลายลง ตรงกันข้ามกลับยิ่งเพิ่มความกระวนกระวายใจ เป็นทุกข์มากขึ้นทุกทีจนราวกับว่า ไม่มีสิ่งใดจะดับความรู้สึกเป็นทุกข์และอารมณ์ว่าวนหลงได้ นอกจากการได้พบนางอีก การร้างรักมิได้เป็นแก่นเรื่องของนิราศประเภทเดียว เราจะพบว่าการร้างรักเป็นแก่นเรื่องของวรรณคดีไทยทั่วไปด้วย ดังนั้น กวีแต่งนิราศจึงมักอ้างถึงตัวละครในวรรณคดีไทยเรื่องอื่น ๆ ที่มีแก่นเรื่องทำนองเดียวกันเพื่อย้ำความรู้สึกของตน นอกจากนี้ เรายังพบการพรรณนาในลักษณะของนิราศแทรกในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ในตอนพรรณนาการเดินทางของตัวละครด้วย

เช่นในลิลิตพระลอ ลิลิตตะเลงพ่าย ฯลฯ บทนิราศที่แทรกในวรรณคดีทั้งสองเรื่องเป็นสิ่งสนับสนุนว่าตัวละครหญิงในนิราศเป็นสิ่งสำคัญต่อการแต่งนิราศ เพราะกวีต้องการสร้างรสแห่งความสะเทือนอารมณ์มากกว่าข้อเท็จจริง ในลิลิตพระลอ พระลอกำลังเดินทางไปหาพระเพื่อนพระแพง ความรู้สึกเป็นสุขที่จะได้พบคนรักที่ทรงไหยหาไม่น่าจะทำให้ทรงครวญถึงพระนางลักษณาวดีได้อีก แต่การกล่าวถึงการเดินทางซึ่งต้องใช้ระยะเวลาอันพอสมควรทำให้เหมาะแก่การแสดงความขัดแย้งในใจตัวละครและความอาลัยรักผู้พระองค์ทิ้งไว้ข้างหลัง ส่วนในลิลิตตะเลงพ่าย เราไม่รู้ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับพระมเหสีของพระมหากษัตริย์ "ศรีสุนทร" ที่ปรากฏในบทครวญจึงเป็นตัวละครสมมติจากความนึกของกวีเพื่อทำให้การครวญร่ำแห่งความสะเทือนใจ ดังมีผู้ชมบทนิราศในลิลิตเรื่องนี้ไว้ดังนี้

กลับไปกล่าวถึงตะเลงพ่าย แต่ถ้าจะกล่าวแยกเนื้อความออกเป็นตอน ๆ ไซ้ร้ ตอนสาวสนมคือตอนนิราศเป็นตอนที่ยาวที่สุด มีโคลงสี่ถึง ๒๕ เพอร์เซนต์แห่งโคลงสี่ทั้งหมด มีโคลงสองกับโคลงสาม ๒๕ เพอร์เซนต์เหมือนกัน เราทำที่จำตะเลงพ่ายได้ คงจะจำตอนนิราศได้เป็นส่วนมาก ตอนอื่น ๆ ที่จำได้ก็คงจะน้อยมากกว่าตอนนิราศร้างนี้ ถ้าไม่มีสาวสนมแลนิราศไซ้ร้ หากตะเลงพ่ายจะเป็นกวีจะอย่างเอกละเอียดขนาดแห่งหนังสือก็จะลดลง ท่านแลเข้าพเจ้าก็จะจำตะเลงพ่ายได้ขิ้นใจน้อยกว่าที่จำได้ ๑๖

นักวรรณคดีอีกท่านหนึ่ง มีความเห็นเกี่ยวกับบทนิราศในลิลิตตะเลงพ่ายว่า

เป็นที่ทราบกันดีในหมู่คนที่ยังมีรอยกรองว่า ฝัพระโอษฐ์ของผู้ประพันธ์ตะเลงพ่ายนั้น จะหาที่ใดที่จะดีว่าไม่เพราะนั่นยาก แต่ว่าไม่เด่นออกมาในทางอำนาจเร้าอารมณ์เท่าใดนัก เป็นการแสดงฝีมือเชิงประพันธ์โคลงเสียมากกว่า ๑๗

๑๖ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, "ภาคผนวก," สามกรุง , หน้า ๓๐๘.

๑๗ ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, วิเคราะห์สุวรรณ์คดีไทย (พระนคร: โครงการตำราฯ สมาคมสังคมศาสตร์ฯ, ๒๕๑๓), หน้า ๕๘.

จากข้อคิดเห็นเชิงวิจารณ์ของนักวรรณคดีทั้งสองท่าน เราจะตระหนักได้ว่า คุณค่าของนิราศนั้นพิจารณาจากทันที "สาร" คือ อารมณ์สะท้อนใจ ที่แต่งส่งมายังผู้อ่านว่าทำได้อัจฉริยะเพียงใด ความทุกข์ ความพลัดพรากจากกันทั้งรัก เป็นอารมณ์ร่วมของมนุษย์ ดังนั้นมนุษย์สามารถจะเข้าถึงอารมณ์ได้เป็นอย่างดี การดำรงคงอยู่ของนิราศจึงอยู่ที่การสร้างรสแห่งความสะท้อนอารมณ์ได้อย่างรุนแรงและสมจริง อารมณ์ดังกล่าวนี้คงไม่อาจเกิดขึ้นได้หากปราศจากตัวละครหญิงที่ก่อสร้างขึ้นเพื่อเป็นเป้าหมายแห่งการคร่ำครวญ

หลังจากที่ได้วิเคราะห์ตัวละครหญิงในวรรณคดีประเภทนิราศมาแล้ว อาจสรุปได้ว่า ในวรรณคดีประเภทนี้ ตัวละครหญิงไม่มีพฤติกรรมในตัวเรื่อง อย่างน้อยที่สุดพฤติกรรมของนางที่กล่าวถึงเป็นพฤติกรรมที่เกิดขึ้นต่างมิติเวลากับเหตุการณ์ในนิราศ เมื่อภวีเดินทางไปก็วันถึงความสุขเมื่อครั้งยังอยู่กับนาง พฤติกรรมของนางที่กล่าวถึงจึงเป็นสิ่งที่เกิดมาแล้ว แต่ตัวละครหญิงในนิราศกลับมีบทบาทสำคัญต่อภวีในขณะที่พลาพรำพันเป็นบทนิราศ เพราะนางเป็นพลังที่ก่อให้เกิดอารมณ์สะท้อนใจ ภวีจึงต้องพยายามใช้กลวิธีต่าง ๆ เพื่อ "ดึง" คุณลักษณะเด่นของนางมากล่าวถึง ได้แก่ ความงาม ความมีเสน่ห์ทางเพศ คุณสมบัติของแม่บ้านแม่เรือน ฯลฯ เพื่อให้สอดคล้องกับการครวญถึงนางอย่างทันท่วงที และแสดงอย่างชัดเจนว่านางเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในชีวิตของเขา ดังที่ภวีหลายคนมักจะกล่าวเปรียบเทียบว่าการสูญเสียโลกยังไม่สร้างความเป็นปวด ร้าวรานใจเท่ากับการสูญเสียนาง นอกจากนี้นิราศมีจุดเด่นที่ต่างจากวรรณคดีประเภทอื่น ๆ คือนิราศโดยทั่วไปมีการพรรณนาการเดินทาง ภวีจึงสามารถนำเอาสภาพแวดล้อมและธรรมชาติรอบตัวมาพรรณนาคร่ำครวญเปรียบเทียบกับความรู้สึกของตนได้สอดคล้องกลมกลืนกับแก่นเรื่องที่เป็นการร่ำรัก

อาจกล่าวได้ว่า แม้ว่าตัวละครหญิงในนิราศจะเป็นตัวละครในโนสันทิพย์ของภวีซึ่งภวีอาจจะสร้างขึ้นจากผู้หญิงในชีวิตจริง หรือสร้างขึ้นจากผู้หญิงในจินตนาการก็ตาม แต่ผู้แต่งได้ทำให้ตัวละครหญิงของเขามีเลือดเนื้อ มีชีวิตชีวา และมีความเป็นมนุษย์โดยที่ไม่จำเป็นต้องมีพฤติกรรม เมื่อเปรียบเทียบกับตัวละครหญิงในวรรณคดีคำสอนที่กล่าวมาแล้วในบทที่ ๒ จะเห็นว่าตัวละครหญิงในนิราศยังสะท้อนแนวคิดเกี่ยวกับผู้หญิง ในอุดมคติของสังคมไทยชัดเจนและเป็นรูปธรรมมากขึ้น

๓.๔ การสร้างตัวละครหญิงในนิราศ

สิ่งที่ได้วิเคราะห์มาแล้วว่า ลักษณะสำคัญของตัวละครหญิงในนิราศสมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือ มีเสน่ห์ทางเพศ นางจึงเป็นแรงบันดาลใจอย่างสำคัญที่ทำให้กวีคร่ำครวญถึงอยู่ตลอดเวลาที่จากนางไป กวีผู้แต่งจะใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์หลายวิธี เพื่อสร้างสรรค์ให้นางในนิราศมีบทบาทเป็นตัวละครสำคัญทั้ง ๆ ที่นางไม่มีพฤติกรรมในเรื่อง บทบาทของนางในนิราศคือเป็นต้นเหตุของการพิลาปรัพันรักซึ่งเป็นแก่นเรื่องของนิราศ ตัวละครหญิงจึงมีบทบาทสำคัญต่อการสร้างจินตนาการ การใช้คำ และการใช้กวีโวหาร ภาพพจน์แบบต่าง ๆ เมื่อพิจารณานิราศทั้งสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จะพบว่าผู้แต่งนิราศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นใช้กลวิธีในการสร้างตัวละครหญิงทำนองเดียวกับนิราศสมัยอยุธยาหลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในนิราศคำโคลงซึ่งมีลักษณะของการสืบทอดขนบการแต่งนิราศสมัยอยุธยามากกว่านิราศคำกลอน แต่อย่างไรก็ตาม กวีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมิได้ลอกเลียนขนบจากนิราศสมัยอยุธยาแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่ได้เลือกเฟ้น นำมาปรับเปลี่ยน หรือสร้างขึ้นใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับเนื้อหา และแนวคิดของตนอย่างเหมาะสม กวีบางท่านถึงกับแสดงเจตนาชัดเจกว่า "ไปลักเทียมคำโบราณ อื่นอ้าง" ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่ากวีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นพยายามแสดงอัจฉริยะทางวรรณศิลป์ของตนเองด้วยกลวิธีการสร้างตัวละครหญิงในนิราศดังต่อไปนี้

๓.๔.๑ การใช้คำเรียกตัวละครหญิง

เนื่องจากการพิลาปรัพันรักเป็นแก่นเรื่องของนิราศ ดังนั้น ตัวละครหญิงจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญของนิราศ กวีต้องการแสดงให้เห็นประจักษ์ว่าผู้ที่เขาคร่ำครวญถึงมีความหมายและความสำคัญอย่างยิ่งต่อชีวิตของเขา การจากนางจึงเป็นสาเหตุแห่งความทุกข์ ความเจ็บปวดร้าวสลดประมาธ ความอาลัยอาวรณ์มากมายเช่นนี้เกิดขึ้นเพราะกวียกย่องนางว่าเป็นสิ่งสูงค่า และชื่นชมว่านางเป็นสิ่งสวยงาม เราเชื่อว่ากวีมีความรู้สึกเช่นนี้เพราะกวีมักจะมีคำเรียกนางในนิราศต่าง ๆ กันเพื่อแสดงความรู้สึกถึงคุณค่าของนาง เช่น นิราศหรืออุทัย กวีเรียกนางว่า "ทิพ" แสดงถึงการยกย่องนางอย่างสูง เช่นในตอนที่กล่าวว่า

คิดถ่อมถึงที่พจน

แจ่มหนา

คิดถ่อมถึงที่พดวง

ดอกฟ้า

กาสรवलโคลงคัมภีร์คำเรียกนางในนิราศโดยแสดงความชื่นชม ยกย่องในรูปโฉมของนาง เช่น

บาศรีจุฬาลักษณ์

เสาวภาค กุเอย

รฤกกระลาศรี

เสาวภาค กุเอย

นอกจากนี้ยังมีคำเรียกนางว่า "พมทอง" ซึ่งแสดงความยกย่องในรูปโฉมและค่าส่งของนาง เช่น

ดวงเดี่ยวบววมาศแพ

พมทอง พิเออย

รฤกกระลาพิม

พระมาศ กุเออย

นอกจากนี้ยังใช้คำว่า "บัวทอง" ในหลายที่ ทั้งใน กาสรवलโคลงคัมภีร์ และ ใน ทวาทศมาส เช่น

เสียดายหน้าช้อยชื่น

บัวทอง กุณา

รฤกหน้าช้อยชื่น

บัวทอง กุณา
(กาสรवलโคลงคัมภีร์)

คิศจีร์สมบรมบัง

กษมาศ กุเอย

แดนไคลอบเลงบชบ

บัวมาศ กุเฮย
(ทวาทศมาส)

มีคำที่แสดงความเป็นสิ่งสูงค่า เพื่อบอกว่านางเป็นสิ่งที่เขาต้องดูแล ทะนุถนอม และเป็นสิ่งมีค่าสำหรับเขา กวีใช้คำหลายคำ ได้แก่ แก้ว ดวงเดียว แก้วกับตน ซึ่งเป็นคำที่ใช้ในสมุทรโฆษคัมภีร์ และกวีใช้คำที่มีความหมายว่าดอกไม้เพื่อแสดงว่านางเป็นสิ่งบอบบาง งดงาม ด้วย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เมื่อมา <u>แก้ว</u> พิลลิด	ปลี่ยนแด่ <u>พี่</u> แม่
รกก <u>แก้ว</u> กันสี	นางสอง <u>ไซ้</u> แม่
<u>ดวง</u> เดียวแม่คงตรา	ไตรโลกย <u>กู</u> เออย
<u>ดวง</u> เดียวแม่มองทน	หา <u>พี่</u> <u>พี่</u> แม่ (กาสรवल โคลงตัน)
<u>ดวง</u> เดียว <u>พโย</u> คพัน	พรธณา
ไ้อ <u>แก้ว</u> สมาลัย <u>บชย์</u>	<u>วลี</u> ภาคย์ <u>กู</u> เอย
<u>ดวง</u> ทพิ <u>ย์</u> ไมลเศ <u>เกล้า</u>	นารินทร์ <u>พี่</u> เอย
<u>กาน</u> ดาว <u>ลี</u> บชย์	หาย <u>แห่ง</u> <u>ไ</u> คณา
<u>ดวง</u> พิ <u>ช</u> บา <u>บาง</u>	<u>กลี</u> บ <u>เกล</u> ย
ไ้อ <u>แก้ว</u> กับ <u>แด</u> เดจ	เดี่ยวจาก <u>ไป</u> ฤฯ (ทวาทศมาส)
บ <u>มิ</u> ร <u>ู้</u> ช <u>่า</u> ว <u>แก้ว</u> กับ <u>ตน</u>	 (ราชาพิลาบคัมภีร์)

นิราศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีคำเรียกตัวละครหญิงในนิราศ ซึ่งมีความหมายถึงสิ่งสูงค่า ความงามเลิศ และสิ่งที่มีความสำคัญกับกวีอย่างยิ่ง เช่นเดียวกัน แสดงให้เห็นว่ากวีในสมัยนั้นได้สืบทอดขนบการสร้างตัวละครหญิงในนิราศทั้งกลวิธีและแนวคิด มีการใช้คำที่มีความหมายต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

การใช้คำที่มีความหมายว่าความงาม มีทั้งที่หมายถึงความงามทั้งตัว งามสมบูรณ์แบบอุดมคติ คือเป็นเบญจกัลยาณี งามครบถ้วน ๕ ประการ คือ งามงาม ผิวงาม เนื้องาม พันงาม และวัยงาม และบางครั้งกล่าวถึงความงามเฉพาะส่วน เช่น ผิวงาม หน้างาม ตัวอย่างของการใช้คำต่าง ๆ ในนิราศสมัยนั้น

อำศรีเสาวลักษณ์เจ้า	แลโลม โลกเอย
อำโฉมแม่แบบเบญ	จลักษณ์ เรียมเอย (นิราศนรินทร์)
ลาทรวงทพิยสธา	เพ็ญภาคย์ พิธา
แสดงเหตยบลศรี	เสาวภาคย์ เรียมเอย (นิราศพระยาตรัง)
ขอฝากแม่โฉมเสาว	พางค์ภาคย์ กุเอย
คานิ่งแน่นงงค์พา	พิมพภาคย์ พิเอย (นิราศไปแมนันน้อย)
อำสรเสาวภาคย์เพียง	พิมพจันทร์ แม่เอย (นิราศพระพิพิธสาส์)
คิตศรีเสาวภาคย์พร้อง	พจมาน แม่เอย

ไอศรีเสาวภาคย์ผู้

เพ็ญกัศตร์ พ็เอย

(นิราศจะเชิงเทรา)

ไอศรีสรียศแผ้ว

ผิวทอง ทิพเอย

(นิราศตามเสด็จทัฬหีน้ำน้อย)

คณิงโaimแม่่งนวลวรรณ

โaimชาย กุเอย

(นิราศโaimแม่่งน้ำน้อย)

ไอดวงครุณิศเนื้อ

นวลอโร

(นิราศตลาดเกรียบ)

คำว่า "บัวมาศ" และ "พุดมาศ" ซึ่งเป็นยกย่องความงามและความมีค่าสูงของนางในนิราศ เป็นคำที่ใช้ในนิราศหลายเรื่อง อย่างเช่น

อ้าโaimแม่่งมาจลอง

พิมพุดมาศ นฤ

(นิราศนรินทร์)

ระลึกโaimแม่่งแบบบาง

บัวมาศ กุเอย

(นิราศนรินทร์)

โaimมาบัวชบแก้ว

โaimมล กุเอย

(นิราศโaimแม่่งน้ำน้อย)

ลาเกพบาง

บัวมาศ กุเอย

(นิราศกรมพระยาเดชาดิศร)

สมบรมบับชบบัวบัง

กชมาศ กุเอย

(นิราศพระพิพิธสาลี)

คำว่า "แก้วกับตน" มาจากคำว่า "แก้วกับอกตน" ซึ่งใช้กันมากในสมัยอยุธยา ก็เป็นคำนิยมใช้กันแพร่หลายเพราะแสดงถึงความรักแนบแน่นที่มีต่อนาง และคำนี้ยังกลายเป็น "แก้วกับใจ" "แก้วกับอก" นอกจากนี้ยังใช้คำว่า "แก้วตา" ซึ่งเป็นคำที่แสดงความรักอย่างยง

คำนึงนรลักษณแก้ว

กับตน

สุดอกสุดโอษฐ์ร้อง

เรียกแก้วกับตน

คูใดไปดแก้ว

ตาเรียม กุเอย
(นिराक्षरपतिशाली)

ไแก้วกับอกร้าง

แรมรัก

รักแรงรักใจใจ

จากแก้ว กับทรวง

แสนสงวนเงื่อนแก้วตา

ตนแต่ น้อยนอ
(निराक्षरमपरायादेवदित्)

จากมาเปลืองปลิดแก้ว

กับตน พี่เอย
(निराक्षरिनैनान้อย)

ไแก้วกับใจจอม

จากอก อกเอย

แก้วตา พิศสงวน

งามเสงี่ยม
(निराक्षरालादकेरिय)

ไปเที่ยวเล่นเห็นดอกไม้แล้ว ใจอยาก

จะใคร่ฝากดวงเนตร ของเซชรา
(निराक्षरเมืองแกลง)

คำว่า "แก้ว" อีกอย่างหนึ่งที่นายรินทรธิเบศรนำมาใช้ไม่เหมือนใคร คือ คำว่า "แก้วจักรพรรดิ" ในโคลงที่ว่า

พวงจาวเจ็ดแจ่มแก้ว	จักรพรรดิ	พี่เอย
สมเสมอสมรรัตน	แท่งแท	
จาเร็ดจาเราสวัสดิ	สังวาส	
เล็งเรียมดินฟ้าแพ	ภพณาหา	

โคลงบทนี้แสดงแนวคิดของนายรินทรธิเบศรว่ายกย่องตัวละครหญิงของเขาอย่างสูงยิ่ง เพราะเปรียบนางว่าเป็นนางแก้วจักรพรรดิ ซึ่งเป็นหนึ่งในแก้ว ๓ ประการที่ควรคู่บารมีพระมหากษัตริย์ ประกอบด้วย จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว ขุนคลังแก้ว ขุนพลแก้ว นางแก้ว และมณีแก้ว นางจึงไม่ใช่สิ่งที่จะหาพบได้ง่าย ในขณะเดียวกัน มีความหมายอีกนัยหนึ่งว่าแก้วเป็นหมู่บุพการีจึงมีโอกาสได้นางแก้ว ไว้ครอบครอง แนวคิดนี้เป็นทำนองเดียวกับที่หมื่นพรหมสมพัตรเรียกตัวละครหญิงในนิราศเดือนว่า "แม่ดวงแก้วนพเก้าเสาวภาค"

คำว่า "ดวงเคียว" ที่ใช้กันในนิราศสมัยอยุธยา ยังคงมีใช้ในนิราศสมัยนี้ ดังในโคลงนิราศพระพิพิธสาส์น ใช้ว่า "ดวงเคียวโถมแม่แม่นัน ดวงเคือน" และยังใช้ในความหมายว่าเป็นดวงใจของเข่อีกด้วย ดังว่า "ไอ้ดวงกมลเศแก้ว โกลมล กุเอย"

คำที่หมายถึงดอกไม้มักนำมาใช้เป็นคำเรียกผู้หญิง ในนิราศสมัยรัตนโกสินทร์ มีคำเช่นนหลายคำ และมักมีคำว่า "ทิพย์" หรือ "ทอง" ประกอบอยู่ด้วยเพื่อยกย่องว่านางมีค่าสูง เลิศกว่าผู้หญิงสามัญ

ไอ้ดวงทิพย์สุมณ	ทามาศ	แม่เอย
-----------------	-------	--------

คิดคลึงสาโรชสร้อย	เสาวมาลย์	แม่นา
-------------------	-----------	-------

โถมทิพย์สุคนธ์ควร	จากพี่	เจียวแม่
-------------------	--------	----------

<u>โฉมพิมลพวง</u>	<u>มาเลศ กุเอย</u> (นिरासनरिन्तरु)
<u>อ้าโฉมวิมลพวง</u>	<u>มาเลศ เรียมเอย</u> (นिरासพระยาตรัง)
<u>อ้าโฉมมิ่งมิตรสร้อย</u>	<u>เสาวมาลย์</u> (นिरासตามเสด็จทัฬหีน้ำน้อย)
<u>โฉมจันทร์ขจรโกธแก้ว</u>	<u>ฉวยฉม</u> (นिरासไบแม้น้ำน้อย)
<u>เจ็บจากพวงงาม</u>	<u>สิงโลด</u> (นिरासพระพิพิธสาส์)

นอกจากนี้ กวีในสมัยนี้นิยมเรียกนางว่า "นางสวรรค์"

<u>จาปาจาเปรียบเนื้อ</u>	<u>นางสวรรค์ กุเอย</u> (นिरासनरिन्तरु)
<u>อาสุศรีสวัสดิสร้อย</u>	<u>สาวสวรรค์ กุเอย</u> (นिरาसไบแม้น้ำน้อย)
<u>นมสาว ๆ สวัสดิสร้อย</u>	<u>สาวสวรรค์ แม่ถา</u> (นिरาसพระพิพิธสาส์)

คำเรียกนาง เช่นนี้ สอดคล้องกับความคิดของกวีที่มักจะเปรียบเทียบด้วยภาพจน์แบบเกินความจริง <Hypobole> ว่านางงามยิ่งกว่านางฟ้านางสวรรค์ และแม้เขาพยายามค้นค้นไปหานางทั่วทั้ง ๓ โลก คือ โลกมนุษย์ สวรรค์ และบาดาล ก็ไม่อาจหาหญิงใดเสมอเหมือน ตัวอย่างความเปรียบ เช่นนี้ในนิราศสมัยอยุธยา ได้แก่ บทโคลงจากนิราศศรีสุทนต์

ลลินลุแล้วเล่า	ศาลา เลิศเฮ
ครองคู่สายเส่นหา	แห่งหนึ่
วรัลักษณเลิศสวรรยา	เทพพิพ เรียมเอย
สามแผ่นดินไคคั้น	พิคินหาอวร

ส่วนนิราศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ใช้ความเปรียบเช่นนี้ ได้แก่บทโคลงจากนิราศ
พระยาตรัง และ นิราศพระพิพิธสาส์ ตามลำดับต่อไปนี้

รำผาทกหย่านน้ำ	แนวสินธ
อาจารย์ลทกขยนิ	ซึ่งร้อน
แรมนางสร้างค้อินทร์	สามโลก แรมฤ
รอยนिरารศซ้อน	พิไว้เดียวโอม

อ้าแม่มาโนชน้อง	นงกาม พ็เอย
ดวงบียสยยาม	ยาตรฟ้า
เลงโอมแม่สบสาม	ภพแผ่น ถึงฤ
จากละคาบออกหล้า	ลุ่มแล้ฤคง

นอกจากนี้แล้ว คำเรียกตัวละครหญิงที่ใช้ตามแบบนิราศสมัยอยุธยาอีกอย่างหนึ่งคือ
คำที่มีความหมายยกย่องนางว่ามีเสน่ห์ทางเพศ อย่างเช่น ในทวาทศมาสใช้ว่า "บัวกาม
จาร์สไซ รัตนเรข" คำนี้นิยมนำมาใช้ในนิราศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รวมทั้งคำอื่น ๆ
ในความหมายท่านองเดียวกันอีกด้วย ดังนี้

โอมกามแม่เกลากาย   กลอยกลิ่น มาฤ

ค่านึงนุช โอมกาม   กมเลิศ

อ้าแม่มาโนชน้อง   นงกาม พ็เอย
(นิราศพระพิพิธสาส์)

พิโยคจากยศแก้ว

กามา กูเอย

(นินราศพระยาตรง)

กัณทรตะสิงกาม

กมเลศ

(นินราศจะเข็งเทรา)

สรุปได้ว่า กวีมักจะใช้คำเรียกชื่อนางซึ่งมีความหมายถึงสิ่งที่เหนือปกติธรรมดา เช่นทิพ สวรรค์ คำที่มีความหมายถึงสิ่งที่มีค่าสูง เช่น แก้ว ตลอดจนคำที่มีความหมายถึงดอกไม้ เพื่อแสดงความอ่อนหวาน สวยงาม สดชื่น นอกจากนี้ยังใช้คำที่มีความหมายรวม ๆ ว่าเป็นผมรูปร่าง ผิวงาม หรือใบหน้างาม ทั้งนี้ยังมีคำที่ใช้เรียกนางโดยบ่งบอกเส้นทางเพศรสของนางด้วย คำต่าง ๆ เหล่านี้แสดงให้เห็นความรู้สึกละเอียดอ่อนและความคิดที่กวีมีต่อหญิงคนรักของเขาเป็นอย่างดี ว่านางเป็นสิ่งมีค่า งาม มีเสน่ห์ และน่าทะนุถนอม เขาจึงหวงแหนนางเหลือเกิน

๓.๔.๒ การใช้บทอัครรย

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า กวีมักใช้คำเรียกนางที่บ่งบอกความหมายว่านางเป็นผมเสน่ห์ทางเพศ ดังนั้น บทครวญถึงนางด้วยความรักความคิดถึงมักจะพรรณนาความสัมพันธ์ทางเพศระหว่างกวีกับนาง กลวิธีเช่นนี้ทำให้ตัวละครหญิงในนิราศมีลักษณะที่สมจริง ไม่ใช้รูปรอยในความคิดฝันของกวีเท่านั้น และเป็นการย้ำบทครวญถึงนางให้สมจริงมากขึ้นเพราะกวีมีความผูกพันกับนางอย่างลึกซึ้งแนบแน่น กวีผู้แต่งนิราศในสมัยอยุธยาบางคนให้ความสำคัญต่อการพรรณนา "บทรัก" ระหว่างเขาและนาง และจะพบว่านิราศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีการกล่าวพรรณนาบทรักและบทเสพสมไว้ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่านิราศในสมัยอยุธยา นับว่าเป็นการสืบทอด "ขนบ" ของการสร้างตัวละครหญิงในนิราศ และเป็นการย้ำลักษณะสำคัญของผู้หญิงตามที่ปรากฏในวรรณคดีคำสอนว่า หญิงที่เป็นภรรยาต้องเป็นผมที่ปรนนิบัติดูแลสามี แม้ในเรื่องการให้ความสุขทางเพศ การพรางจากนางในนิราศจึงทำให้กวีเกิดความอาลัยอาวรณ์อย่างยิ่ง เพราะในระดับหนึ่งเป็นการพรางจากผู้เป็นที่รัก และในอีกระดับหนึ่งเป็นการพรางจากความสุขทางกามารมณ์ด้วย บทอัครรยจึงเป็นกลวิธีที่กวีแสดงความรักผูกพันต่อภรรยาอย่างลึกซึ้ง

ทวาทศมาส เป็นนिरาศที่มีบทพรรณนาความสุขสมในเพศรสอย่างจริงจัง บาง
ครั้งกวีผู้แต่งบรรยายตรงไปตรงมา เช่น

เรียมคิพิเศษช้อย	ชีวหา
รณฤตคัชกาม	ก่อเกื้อ
ถวิลทพยู่สนาสา	เสาวณิศ
เมื่อแนบนวลนชเนอ	แนบโน

บางครั้งกวีกล่าวเปรียบเทียบบอย่างลึกซึ้ง โดยใช้สัญลักษณ์

แม่มสร่งสรระเทพท้าว	ไตรตรงช กิต
ยังไปบ่นย่ำยาม	สรระแก้ว
สรระสวรระค้อมฤตยู่ริง	รศเรย
สร่งสรระนงค่นชแผ้ว	แผ่นไตร

"สรระนช" เป็นสัญลักษณ์ที่พบในลิลิตพระลอซึ่งเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยา และเป็น
สัญลักษณ์แทนท้อศรรยในวรรณคดีไทยหลายเรื่อง การกล่าวถึงความสุขสมในกามารมณ์
เป็นสิ่งที่สอดคล้องกับการฟิลาปราพันของกวี สัญลักษณ์ยังปรากฏในนिरาศสมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้น เช่นนिरาศไปแม่มนน้อย ของ "ศิษย์ศรีปราชญ์" กล่าวไว้เมื่อเดินทางถึงตำบลสรระไก่อ

สรระไก่อกลสรระแก้ว	กับน กเอย
บานบียตม์เสาวคนธ	ยั่วแย้ม
ภมรมัวร์ศโกมล	กาเมศ
สร่งสรระการแกมแก้ม	เกษแก้วกำจร

นिरาศกรมพระยาเดชาดิศร ก็ใช้สัญลักษณ์แบบเดียวกัน ดังนี้

หนองบัวบงกชแก้ว	กานดา พี่เญ
กลั่นบไกลคนธา	เท่หน้อง

บัวปรากฏปรับนาสา	สมสนิท
บัวแนบบัวหลวงซร้อง	เบียคสร้อยบัวศรี
ช่วยกล่าวร้อยสระแก้ว	โกสมภัก กิติ
เพณูกากันหม	อ่อนอ้อ
ไปเปรียบปรีดิ์ประทุม	ทิพสระ พี่แม่
วันละวันร้อมมือ	ภู่เกล้าฤๅคลา

เมื่อภู่มีความสุขเหลือล้นยามอยู่กับนาง การจากนางจึงเป็นความทุกข์อันยิ่งใหญ่ ทำให้ภู่กระวนกระวายใจไม่เป็นสุข ภู่มักจะครวญว่า เขารู้สึกร้อนราวกับพิษเพลิงเผาผลาญอยู่ภายใน ภู่จึงมักใช้คำว่า "ไฟกาม" และ "เพลิงราคะ" เพื่อแสดงความรู้สึกร้อนอันเกิดจากความรัก เหมือนดังที่ท้าวทศมาสบอกว่า "ไฟกามรลงจาว ทองเทศ" และอีกตอนว่า "ไฟกามกาเดาคาย ดักดำว เดียวแม่" และเป็น "เพลิงราคะ" ดังที่กล่าวไว้ว่า "เพลิงราคะยิ่งเพลิงปาง เผาแผ่น ดินนา" ดังนั้นความร้อนที่เผารมในใจและกายจึงเป็นความร้อนอันเกิดจากการทวนคิดถึง "รสราคะ" เมื่อยังอยู่กับนาง ดังนี้

รำฤกสมเด็จแสดง	รสราคะ
เพลิงบร้อนเรียมร้อน	ยิ่งยง

เสน่ห์แห่งเพชรของนางทำให้ภู่คลั่ง โคลงและนึกถึงด้วยความบั่นบ่วนใจตลอดเวลา ผู้แต่งท้าวทศมาสพรรณนาว่า เมื่อเห็น เขาชักรอกโคมขึ้นยอดเสาในพิธีจองเปรียง เสียงรอกซึ่งเสียดสีกับเชือกที่ถุกสาวให้ โคมลอยสูงขึ้นอยู่ลุลอยอยู่ในหัวใจของเขา เพราะทำให้เขานึกถึงการแสดงความรักและเสียงร้องของนาง ภู่เล่นคำว่า "รอก" และ "ราคะ" ในข้อความว่า "เสียงรอกราคะพาลต้อง ไตรคตรอม" และเล่นคำว่า "รอกแรง" กับ "นชแรง" ในข้อความว่า "รอกแรงร้องนชขึ้น เร่งรน" ให้เกิดเสียงและลีลาการเคลื่อนไหวอย่างรวดเร็ว เหมือนความรู้สึกตื้นตันในตัวเขา เมื่อคิดถึงเสน่ห์ของนาง^{๑๔}

^{๑๔} ดูการวิเคราะห์โคลงบทนี้ในวิทยานิพนธ์หน้า ๑๒๔

โคลงอีกบทหนึ่งในนิราศเรื่องเดียวกัน พรรณนาเป็นบทอัครรยซ์ชัดเจนว่า

มฤคจรัลมาแต่ันท์	นิกโคม สรฤา
กลเมื่อกลกามกล	ต้นต้อน
กลนชแนบแนมโจรม	จรศราศ
กลเมื่อเจ็บเรียมช้อน	ขอคเสศง ๆ

เสน่ห์ระคะอันเกิดจากการได้เสพสมกับนางจึงมีอำนาจและมีอิทธิพลทำให้เขาเร่าร้อน เพลงกามทำให้กวี "ออกกระอูเกรียมไกรย กระด้าง" แต่ในขณะที่เดียวกัน ความทุกข์ทำให้เขาระบายออกมาเป็นน้ำตาจางนวมหาศาลราวกับสายน้ำเขียว ดังว่า "พ่นพ่นไทยให้ช้ำง เชี่ยวลันธุ์" น้ำตาไม่ได้ไหลรินบนใบหน้าให้มองเห็นเท่านั้น ยังมีน้ำตาที่ไหลย้อนอยู่ในอกจนท่วมใจ กวีเปรียบไว้คมคายว่า น้ำที่ท่วมองพ่นแผ่นดินทำให้หญ้าเน่าตายอยู่ใต้ผืนน้ำ หัวใจของเขาที่จมอยู่ใต้น้ำตาที่ไหลรินจนท่วมอกก็มีสภาพไม่ต่างกัน

อกชลคลาแล้วแผ่น	บรัถพี
หญ้าน่านองตรอมตาย	ต่ำเตี้ย
คือเรียมจางายศรี	เสาวนาญ
อกแนบเขนยชนบเพงย	เงียบคล้อย ๆ

นิราศสมัยอยุธยาเล่มอื่นพรรณนาเส้นทางกามารมณ์ของตัวละครหญิงไว้ทำนองเดียวกัน อย่างเช่น ในราชาพิลาปคัมภ์พระรามครวญถึงนางสีดาว่า

ดั่งก่อนแรกสม	รสาภิรมย์	คืนโดยกาไมย
รมยาชายศ	เลิศรสทิพโค	ควรฤามาไกล
		เรียมฤาเห็นโฉม

ในนิราศธารโศก เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรครวญว่าหัวใจของเขาถูกเผาผลาญด้วยเพลงกาม ซึ่งเป็น "เพลิงผ่าวเผาดวงใจ คลั่งคลุ้ม" ความคลุ้มคลั่งนี้เกิดจาก "ว่าวุ่นครุ่นครวญคิด สังกวาส" ซึ่งผู้ที่บรรเทาให้ผ่อนคลายความกระวนกระวายลงได้ก็คือนางผู้ทักทวครวญถึงเท่านั้น มิใช่หญิงอื่น "หญิงอื่นวอนหอนได้ กล่าวเกลี้ยงพาทิ"

นินราศธารโศกเป็นนินราศที่ใช้กลวิธีพรรณนาทันท้องเดียวกันว่าทวาทศมาส แต่ทำให้แปลกและละเอียดกว่า กล่าวคือ คือ ครวญถึงนางด้วยความรักอาลัยทุกวัน เวลา ทุกเดือน และทุกฤดูกาล กลวิธีการดำเนินเรื่องของนินราศสมัยอยุธยาทั้งสองเรื่องมีอิทธิพลต่อนินราศเดือนของ นายมี ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น บทครวญของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรบางส่วนแสดงความโหยหานางด้วยอารมณ์ทางเพศ ดังเช่นบางบทต่อไปนี้

วันศุกร์รสสมพาส	เจ้าสุคตสาวทาจเสมอใจ
วันศุกร์จะสุขใจ	ด้วยไกลข้างร้างแรมสมร

วันศุกร์สมพาสน้อง	นอนใน
สคสวาทขาดกลางใจ	แอบอ้าง
วันศุกร์จะสุขใจ	ทนทเวช
ด้วยมีใจเลิสร้าง	ห่างน้องแรมศรี

นินราศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นรักษา "ขนบ" ของการครวญถึงสัมพันธ์สวาทและความบั่นบ่วนใจเมื่อคิดถึงนาง นายนรินทรธิเบศรเปรียบเทียบความรู้สึกบั่นบ่วนใจของเขากับความบั่นบ่วนของคลื่นในท้องทะเล ดังกล่าวว่า "ดาลทรงว่วนกามกองกลอยสมุทร ตายแม่" เมื่อเขาได้ยินเสียงเกราะตีบอกเวลาตรวจค่าย เขายิ่งกระวนกระวายใจเพราะกำเริบรัก ดังว่า "กระเวนกระวนกาม กวนอก ฟินา" และการจากนางซึ่งทำให้ร่างรารสรักไปด้วย ทำให้เขารู้สึกกระคายใจ เป็นกังวลตลอดเวลา "แรมรสกามาใหม่ ต่างต้องทรงคาย" นายนรินทรธิเบศรใช้คำว่า "เพลิงกาม" และ "ปิ่นไฟ" เช่นเดียวกับทวาทศมาส ดังในโคลงว่า

เพลิงราคพลุ่งกลางใจ	เจียวเจิบ ออกเอย
ทรงพิบรทุกปม	เป่าด้วยปิ่นกาม

นายนรินทรธิเบศรใช้ความเปรียบทันท้องเดียวกันว่าทวาทศมาสว่า ไฟที่เผาผลาญจิตใจของเขา ร้อนแรงยิ่งกว่าพระอาทิตย์วันสิ้นโลก และกล่าวว่าความร้อนที่ทำให้หน้าไหม้สมุทรทั้ง ๔ เทือกแห่ง ทำให้หน้าผนเหือดหายไปจากโลก ยังไม่ร้อนเท่ากับความร้อนอันเกิด

จากไพเราะที่เขาต้องทนทุกข์อยู่

ระคะคะตัวร้อน	แดนไตร
ลามผ่าวพฤษพรากไพบ	หล่นเลี้ยง
ทรวงพิผ่าวเผาไฉน	นะนาฏ เรียมเอย
ยังยั้งทินกรแจ่ง	จวบสิ้นศนย์กลับ

นทีสี่สมุทรม้วย	หมดสาย
ตมิ่งคลม้งกรนาศผาย	ผาดสื่อน
หยาดเหมพิรุณหาย	เหือดโลก แล้งแม่
แรมราศเสบร้อนร้อน	ฤถ้า เรียมทน

เมื่อภวีถึงความผูกพันใกล้ชิดและความสัมพันธ์ทางเพศ ภวีอดคิดไม่ได้ว่า
เมื่อเขาจากนางมา นางอาจจะบันใจบันกายให้แก่ชายอื่น ความรู้สึกเช่นนี้เป็นการแสดง
ความเหินห่างอย่างบริสุทธิ และเป็นไปตามสัญชาตญาณของผู้ชาย ดังนายนรินทร์ธิเบศร
กล่าวว่า

เคยโอษฐ์เอบโอษฐ์อ่อน	เอาใจ
คำอ่อนนวนอาลัย	ล่อเลี้ยง
นับเดือนเลื่อนปีไป	ไกลมั่ง นะแม่
เยี่ยวอยู่หนหลังเศร้า	สวาทแล้วใครโลม

นिरาศพระยาตรัง ภวีใช้ภาพของสัตว์น้ำเกี่ยวกอดกันที่เขาเห็นระหว่างล่องเรือ
มาเปรียบกับจินตภาพของตัวเขาและนาง

ม้งกรกระหวัดเกี่ยว	ก่ายกัน
แลประหลาดสัตว์พรรณ	พวงน้ำ
อกเรียมเร่งกระสัน	เสียวโศก แม่แม่
ถนัดตั้งกอดเอี้ยว	นขย้ายเรียมตาม

นอกจากนี้ยังควรพูดถึงความประทับใจในคืนแรกที่เขา "เสพสม" นาง

คิดวันเราแรกสร้าง	สองสม
สองประยทธชาตุม	ทะเล้น
เลยล่วงนิตรารมณ	เร็งรีน ยามแม่
เกรงจะพลันพลาจเงิน	จอดก้าคอยสมร

พระยาตรังกกล่าวชื่นชมอย่างเปิดเผยว่านางสามารถเสนอสอนองอารมณพิเศษของ
เขาอย่างผู้รู้ใจ โดยใช้กลวิธีเปรียบเทียบกับเรือที่ต้องแล่นไปตามร่องน้ำ และรู้จักทิศ
ทางของกระแสน้ำอย่างดี

ถนัด โฉมเสพย์รศกา	เมศพี เดียวแม่
เรือกรูทหน้า	นาฎรูทเรียม

นอกจากนี้ยังกล่าวไว้ในนิราศตามเสด็จที่พลาญน้อยว่ารูปโฉมของนางติดตาเขา
แต่ก็ใช้ว่าดวงตาจะมองเห็นนางได้แจ่มชัด ตาของเขาพร่าพรายเพราะพิษร้อนจากเพลิงกาม
ที่เผาผลาญอยู่ภายใน

คานึง โฉมแม่แต้ม	ติดตา
ตาพร่างไฟกามผา	ผ่าวไส้
ลันลงทรายกา	มามิ่ง กูเอย
กามกระเวนทรวงไหม้	เรียกฟ้าดินตรอม

กวีมักจะเปรียบไฟกามว่าร้อนกว่าไฟบรรลัยกัลป์เช่นเดียวกับนิราศสมัยอยุธยา
หลายเรื่องที่กล่าวไปแล้ว เช่น นิราศพระพิพิธสาส์น กล่าวว่า

บางยอพิโยคเนื่อ	นงค์แดง พี่เอย
รักเร่งลรรลงแล	ลันไส้
รันทคระทวยแด	ดวงสวาดิ

ไพเราะกรมทรวงใหม่

อยู่เพียงไฟกลับ

เมื่อไฟกามบลุกใจไว้ให้ตนอยู่ตลอดเวลาเช่นนั้น เมื่อจากนางมา เขามักจะ
คิดสงสัยว่าใครจะแทนตัวเขา

ราไฟแก่นกามเดือน
เจียนจากจาเราเกล้า

ใจตื่น หลับแม่
พี่เกล้าใครโลม

คำรำพึงเช่นนั้น เหมือนกับนิราศพระประธม ที่กล่าวว่า "ใครจักแอบแนบข้าง คู่
เกล้าคลึงถนอม"

กวีมีความสับสนในการพรรณนาความรู้สึกที่มึนตอานางในเชิงกามารมณ์ พระพิพิธสาส์
ถึงกับกล่าวว่ากลิ่นใดก็ไม่ชื่นใจเหมือนกลิ่นนาง รสใดก็ไม่อาจเปรียบรสแห่งความรักที่มึนตอกัน
แม้แต่น้ำอมฤตก็ไม่มึนสร้อยเท่ารสแห่งความรัก

กลิ่นใดชวนชื่นช้อย
ดุจกลิ่นพริกาม
รสใดจตุรศความ
รังรสอำมฤตยรู้

ชทราม สวาดินา
ชื่นชู
รักร่วม กันแม่
อร้อยนั้นฤพาน

"เสมี่ยมี่" กล่าวไว้ทำนองเดียวกันในนิราศเดือนว่าดังนี้

กระแจจะจันทน์คันธาบพาสค
ประเวณีจบบทใคร

ไม่เหมือนรสมีงมิตร์พิสมัย
ไม่ว่าใครทกตัวทั่วโลก

นอกจากนี้ยังกล่าวอีกว่าที่ตนเร่าร้อนเป็นบ้าเป็นหลังก็เพราะความบรารถนาในตัว
ของนางนั่นเอง และถือว่าสิ่งนี้เป็นธรรมชาติของมนุษย์

การโลกยมีทวทั้งโลก

ใครบ่นบ้าว่าเบื่อไม่เชื่อเลย

ถึงตัวเรานี้เล่าก็เราร้อน	แสนอวารณวิญญาณีจาเอ๋ย
ไม่ว่าเล่นเป็นบ้าหลังด้วยหวังเซย	ที่เคยเคยก็ยังคิดเป็นนิจกาล
ทุกคำรุ่มงมุดมาดปรารภ	จะพรรณาสุดคิดให้วิถการ
ในเล่ห์กลโลกาห้าประการ	จันราคาณสุดที่จะขี้แจง

รสแห่งความรักนี้เห็นจะเป็นรสแห่งคำฤชาด้วย เพราะไม่เพียงทำให้กวีทุกข์
 เทวชเมื่อจากนางไป เขาเชื่อว่านางก็ระทมใจไม่แพ้เขา

รำลึกสาโรชสร้อย	เสาวคนธ์ กุเอย
เยี่ยอยู่ทนหลังทน	เทวศเศร่า
กามาจะจรจร	ใจมิ่ง แม่ฤา
คาลตักคำฤชนแคล้ว	คลื่นไล่เรียมคลอน

สมเด็จพระยาเดชาดิศร เป็นกวีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นอีกผู้หนึ่งที่
 พรรณนาว่าไพกามเผาใจให้เดือดร้อน ความเจ็บปวดเกิดขึ้นเพราะอยากจะเสพสมนาง

ล้นหลุงลาลดให้	หาเยาว มาลัยแม่
โกรกรอบกระมลเมา	มีคหน้า
ไพกามกาเคาเผา	ลนลวก ออกเอย
เจ็บจรเทญเท่าฟ้า	ไผ่สร้อยเสพสม

อาจกล่าวได้ว่า กวีผู้แต่งนิราศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นใช้ขนบของการครวญ
 ถึงนางในฐานะที่เป็นต้นเหตุของความรุ่มร้อนในใจ ความบั่นบ่วนใจและความโหยหาเพศรส
 ที่เคยเสพสุขร่วมกัน ตัวละครหญิงในนิราศจึงมีจุดเด่นในด้านเสน่ห์ทางเพศและความงาม
 มากกว่าตัวละครหญิงในวรรณคดีประเภทอื่น ๆ เพราะเป็นคุณสมบัติที่ผูกใจให้กวีคิดถึงนาง
 ด้วยความห่วง หวัง และพิลาปคร่ำครวญรักอย่างทรมานใจ ส่วนกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่กวีใช้
 เพื่อสร้างภาพของตัวละครหญิงในลักษณะนี้ มักจะเป็นการใช้ภาพพจน์เกินความจริง เช่น
 การเปรียบเทียบความรุ่มร้อนในใจว่าร้อนยิ่งกว่าไฟบรรลัยกัลป์ และการใช้สัญลักษณ์เพื่อ
 พรรณนาบทอัศจรรย์ ทั้งนเพื่อให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจอย่างสูง และร่วมเห็นใจในความทุกข์

ของกวี

๓.๕.๓ การพึ่งพาอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์

กลวิธีการยกย่องความงามและเสน่ห์ของนางอีกแบบหนึ่ง คือ การกล่าวในลักษณะที่เรียกว่า "บทผากนาง" กวีจะกล่าวผากนางไว้กับเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ให้คุ้มครองดูแลแทนตัวเขาที่ต้องจากไปไกล แต่ในที่สุดก็เกรงว่าเทพเจ้าเหล่านั้นจะแอบซ่อนนางไว้เสียจากเขา เพราะความที่นางมีความงามเป็นเลิศยิ่งกว่านางฟ้า นางสวรรค์ เทพเจ้าจึงหลงใหลในเสน่ห์ของนางจนอดใจไว้ไม่ได้ ดังนั้น กวีจึงลงท้ายว่า เขาไว้ใจว่านางจะรักษากายใจของนางด้วยความจงรักภักดีซื่อต่อตัวเขาเพียงผู้เดียว บทผากนางเป็นกลวิธีการกล่าวชมความงามและความซื่อสัตย์ของตัวละครหญิงอย่างแยบคาย และเป็น "ขนบ" ที่นิยมใช้ในนิราศสมัยอยุธยา บทผากนางที่เป็น "ต้นแบบ" ของบทผากนางในนิราศสมัยต่อมา คือบทผากนางในกาสรวาลโคลงฉันท์ ซึ่งพรรณนาไว้ดังนี้

โถมแม่จักผากฟ้า	เกรงอินทร์ หยกนา
อินทรท่านเทอกโถมเอา	สู้ฟ้า
โถมแม่จักผากดิน	ดินท่าน แล้วแฮ
ดินฤๅขัดเจ้าหล้า	สู้สี่สองสี่
โถมแม่ผากน่านน้ำ	อรรณพ แลฤา
ยยวนาคเซยซอก	พี่ใหม่
โถมแม่รำพึงจบ	จอมสวาสดี กุเอย
โถมแม่ใครสงวนได้	เท่าเจ้าสงวนเอง

นิราศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่แต่งบทผากนางเลียนแบบกาสรวาลศรีปราชญ์ มีหลายเรื่อง จากการผากฟ้า ดิน ลม น้ำ ซึ่งเป็นธรรมชาติ กวีในสมัยนี้พยายามอ้างถึงเทพเจ้าในศาสนาฮินดูหลายองค์ โดยเฉพาะเทพตรีมูรติ คือ พระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหม ดังจะประมวลบทผากนางในนิราศเรื่องต่าง ๆ ไว้ในที่นี้เพื่อให้เห็นว่ากวีชั้นหลังได้สืบทอดกลวิธีการสร้างตัวละครหญิงจากนิราศในสมัยอยุธยา

โถมแม่จักผากฟ้า
 เกรงเทพไท้ธรณินทร์
 ผากลมเลื่อนโถมบิน
 ลมจะชายชักช้า

ฤาคนี คีฤา
 ลอบกล้า
 บนเล่า
 ชอกเนอ เรียมสงวน

ผากอมาสมรแม่แล
 ทราบสมภพจักรี
 เรียมคิดจบจนตรี
 โถมผากใจแม่ได้

ลักษมี เล่านา
 เกลือกใกล้
 โลกสว่าง แล้วแม่
 ยิ่งด้วยใครครอง
 (นिरासनरिन्तर)

ฤาทวยเทเวศไท้
 เตรียภักตรเจิมสมรมา
 ตรีภักตรพระรักษา
 จึ่งอนงค์นุชหน้า

ธาดา ท่านนา
 สู่กล้า
 สามโลกย์ ฤาพ่อ
 หนึ่งหน้าเอ็นดู

เออองค์อมเรศท้าว
 โถมแม่ยังเยาว์นิก
 เยียวองค์ราชไตรจักร
 ผากแม่ใส่หีบฟ้า

จตุรภักตร พ่อฮา
 ใหญ่หน้า
 จักรเสนห์ นางพ่อ
 ช่อนไว้ทวีพรหม
 (นिरासपरायतरिन्तर)

จักผากโถมแม่ไว้
 เกรงกริ่งกรุงภาลี
 จักผากนทีศรี
 กลัวเกลือกพระสมุทเจ้า

ธรรณี
 ลอบเล่า
 สาคเรศ ท่านนา
 ทำเทयरทารุณ

จักวิงวอนว่าฟ้า
 กลัวพระพายชายชวน

ผากสงวน
 ชอกเนอ

จักผากวลาหครวณ
กลัวแต่โจมกามเกอ

ครึมคร่า ราแม่
ชุ่มชื้นเสยศรี

จักผากยพเรศร้อย
ถาบล่อยบลงใจมิด
ได้อาจบป้องบิต
โจมแม่ผากใจเจ้า

เริ่มมคิต
กึ่งเฝ้า
ยังยาก
ยิ่งด้วยใครครอง
(นิราศไบนั่นน้อย)

โจมเจ้าจะแหวกฟ้า
เกรงจะชมฉานเมิล
จะผากอิศกรรม
ไพเราะคร่อนหล้าให้

ผากพรหม เมศฤ
แม่ไว้
ไกรลาส
ทิวแห่ง

เสียบเล็งโลกธาตสัน
เจ็บผากเจ็บแผงผืน
คิดท้าวทีศานาง
โจมแม่ผากไว้เจ้า

สรรพางค์
ไผ่เฝ้า
แห่งพี่ วายเอย
จึงคง
(นิราศตามเสด็จทัพพานั่นน้อย)

โจมแม่จะแหวกฟ้า
น้อยเทพเลงไปลาน
หวนคิดผากซึ่งฉาน
พรหมก็ดีโดยสัน
จักผากพันตำใต้
กรองกริ่งไพโรปราจิตร
ผากน้ำเกลือกนาคอิจ
จนอกไอพี่เฝ้า

ผากพิมาน แมนเฮย
สวาทคน
โสฬส เล่านา
สิ่งคล้ายังแคลง
เมรมิต รอดฤ
แยบเย้า
ฉาลอบ โจมแม่
ผากน้ำตานาง
(นิราศกรมพระยาเดชาดิศร)

เจาะจอมเมรเมกน่อง	นงพาล เล่านา
กรังตริกโตรเนตรชาญ	เซียวรุ
เอาศรีแทรกบาดาล	คลซ่อน ไวแม่
เกรงพิษภคินทัม	พัน้องพานโถม

โถมชเนาสควกไค	แคนคล โคนา
โสฬสมลาคทน	หกฟ้า
จักรพาหิณศจน	จบทวีป ไวแม่
จตุรพักตรพิทยถ่า	เทพกล้ากลายโถม

(นिराक्षर चिंगेतरा)

จะเห็นได้ว่าแนวคิดเกี่ยวกับการผากนางกับเทพในนิราศเรื่องหลัง ๆ จะเพิ่มเทพในความเชื่อทางพระพุทธศาสนา พระพรหมที่กล่าวถึงจึงเป็นพรหมในคติทางพุทธ ส่วนแนวคิดเรื่องการไว้ใจให้ผู้หญิงดูแลคุ้มครองตนเองยังคงมีอยู่ กวีบางคนเพิ่มเติมว่าให้นางอยู่ครองเรือน เพื่อที่ญาติพี่น้องจะได้ช่วยกันดูแล และบารมีของพระมหากษัตริย์ยังปกป้องคุ้มครองให้แก่นางด้วย นับว่าเป็นจินตนาการที่แปลกกว่าผู้อื่นในสมัยเดียวกัน และเป็นจินตนาการที่ยึดตามความเป็นจริง มิใช่แนวอุดมคติอย่างในนิราศเรื่องอื่น ๆ เช่น นีราศจะเซ็งเทรา

นิกหนึ่งรัตนเนตรน่อง	เนาเรือน แลนา
อโยน้อยหอนเหมือน	อยู่ห้อง
ผิวไข่เผ่าพงศ์เยอน	ญาติเยี่ยม แลนา
บุญธราชรมบ้อง	ปกคุ้มภัยพาล

การขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์และเทพยดาช่วยเหลือไฉนยามคับขันเป็นสิ่งที่ค่อนข้างจะอยู่ในวิถีชีวิตของคนไทย ดังนั้น เมื่อกวีรู้สึกว่าจะไม่สามารถดูแล บกป้องนางได้อีกแล้ว การผากนางกับเทพเจ้าจึงเป็นทางออกที่ดีที่สุด แต่การครวญผากนางก็มิใช่เป็นความตั้งใจจะผากผังนางไว้จริง กลับเป็นกลศิลป์ในการชื่นชมความงามของนางว่ามีอะไรเพียงมนุษย์ด้วยกันจะหลงใหล เขาแน่ใจว่าแม้เทพเจ้าก็จะต้องหลงเสน่ห์นางอย่างแน่นอน ทั้งนี้ บทผากนางจึงเป็นการแสดงความยกย่อง ให้เกียรติตัวละครหญิงของเขาว่า จะซื่อสัตย์ จงรักภักดีต่อเขา ซึ่งเป็น

สิ่งเดียวที่ทำให้นางคุ้มครองตนเองได้ และเป็นคุณสมบัติของผู้หญิงในอุดมคติของสังคมไทย

๓.๔.๔ การอ้างถึงตัวละครในวรรณคดีเรื่องอื่น

กลวิธีที่ถือว่าเป็น "ขนบ" ของการสร้างตัวละครหญิงในนิราศอีกอย่างหนึ่ง คือ การอ้างถึงตัวละครในวรรณคดีเรื่องอื่น วิธีการพรรณนาเช่นนี้เป็นส่วนหนึ่งของกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่เรียกว่าการกล่าวอ้างถึงสิ่งอื่น < Allusion > ซึ่งหมายถึงการอ้างถึงบุคคล สถานที่ เหตุการณ์ วรรณคดีเรื่องอื่น หรือข้อความตอนใดตอนหนึ่งในวรรณคดีโดยตรงหรือโดยปริยาย การกล่าวอ้างถึงสิ่งอื่นเป็นกลศิลป์ที่ใช้เปรียบเทียบเพื่อเน้นน้ำหนักของสิ่งที่ตนต้องการจะกล่าว ดังนั้นจึงมีสิ่งอื่นมากกล่าวอ้างเพื่อเปรียบเทียบจึงเป็นเรื่องที่จุกจุกน้อยอยู่แล้ว ในวรรณคดีประเภทนิราศ กวีผู้แต่งมักจะกล่าวอ้างถึงตัวละครในวรรณคดีไทย เรื่องอื่นที่ผู้อ่านรู้จักกันดี เพื่อเปรียบเทียบว่าการพลัดพรากจากกันทางรักระหว่างเขาและนางในนิราศ มิได้แตกต่างไปจากการพลัดพรากของตัวละครที่มีชื่อเสียงเหล่านั้น กลวิธีเช่นนี้เป็นกรรไกรแนวคิดที่ตนต้องการเสนอ โดยไม่ต้องอธิบายให้เสียเวลา แนวคิดนั้นคือ การเสนอแก่นเรื่องของนิราศว่าเป็นการคร่ำครวญด้วยความระทมทุกข์เพราะจากนาง ตัวละครในวรรณคดีที่กวีนำมาอ้างถึงเป็นตัวละครที่เผชิญปัญหาอย่างเดียวกัน คือพลัดพรากจากกัน ความปวดร้าวที่เกิดขึ้นกับคนเหล่านั้นแม้จะگذรร่อนกินใจให้ระทมทุกข์แต่ก็เป็นแรงผลักดันให้ติดตามหากันจนในที่สุดได้ครองคู่กันอีก ผู้อ่านประทับใจกับเรื่องราวและพฤติกรรมของตัวละครเหล่านั้นอยู่แล้ว ผู้แต่งนิราศจึงนำตัวละครเหล่านั้นมาอ้างถึงเพื่อเป็นนัยยะบอกความทุกข์ใจ ความโศกเศร้า ที่เขาจากนาง และแสดงความหวังที่จะได้พบนางอีก การอ้างถึงตัวละครในวรรณคดีอื่นจึงเป็นการยกความสำคัญของตัวเขาและตัวละครหญิงที่เขาครวญถึงให้เท่าเทียมหรือยิ่งกว่าตัวละครในวรรณคดีเหล่านั้น ในแง่ของผู้สร้างงาน การอ้างถึงตัวละครในวรรณคดีอื่นยังเป็นการแสดงความเป็นปราชญ์ของกวีด้วย

การอ้างถึงตัวละครในวรรณคดีอื่น เช่นนี้เป็นกลศิลป์ที่ใช้กันมาแล้วในนิราศสมัยอยุธยา น่าสังเกตว่า นิราศในยุคแรก ๆ จะอ้างถึงตัวละครในวรรณคดีโบราณบางเรื่องที่สูญเรื่องไปแล้ว เราไม่รู้ว่ามีมาจากเรื่องใด และมีเรื่องราวอย่างไร แต่คงเป็นเรื่องที่รู้จักกันอย่างดีในสมัยนั้น กวีจึงนำมากล่าวไว้ ดังเช่นใน นิราศหริภุญชัย

บรมเมมายแม่ม้าง	ภาวดี
ขงเขตไพรสิมพลี	แม่ม้าง
เบงจางค์เกศไม้กั	สุดแวน วางเอย
อันพิบเร็นร้าง	กลั่นแก้ววนิดา
ขุนเทนิราศแก้ว	กุมการ
ได้ชาติเจียนญวมาลัย	แม่ไว
ยังลุ่มบาดาล	พลีราช วันนา
สามิลูแก้วไกล	ชาติลุนยัง
กิงขาลีนี้ราศร้าง	รถเสน
วานทวนในดินแดน	ด่านเ้า
นางยักษ์ผกพันเวร	มวนโมรุ วันนา
อันพิคหนองซ่า	เร้งรอนระเททน
ประภาพิโยคสร้อย	สุทอน กิดี
สมุทรโฆษว่างพันท	แม่ม้าง
ขนบจากเจียนอ	ชาราช
อกพิเวนร้อนร้าง	กว่าเบองบรเพ
กุศรานีราศร้าง	ภาวดี กิดี
ยังจากลุนงค์ศรี	ร่วมห้อง
สาอันบปราณี	ยังยาก ครานา
จักแม้งรามรสน้อง	นาฏไท้ทเรราง
รามานีราศร้าง	สีดา เดียวแม่
พระกเือนางพงา	แผ่นผ่าย
ยังรูส์ับมตา	ตุเจต เดียวเอย
ศึกส่วนยังได้สาย	เพื่อพทมนาน

ตัวละครคู่พระคู่นางที่เอ่ยถึง ได้แก่ บรมเม-ภาวดี ขุนเท-กุมการ ซึ่งไม่ทราบว่ามีมาจากรรณคดีเรื่องใด นอกจากนี้ได้แก่ รถเสน-กิงขาลีนี้ สุทอน-ประภา สมุทรโฆษ-พันทุมดี กุศราช-ภาวดี ซึ่งเป็นตัวละครในเรื่องที่มาจากชาดก และยังมีตัวละครในเรื่องที่มาจากมหากาพย์ของอินเดียอีก ๒ เรื่อง คือ พระราม-สีดา จากรามเกียรติ์ และอนิรุทธิ์-อุษา

จากมหาภารตะ

นิราศในสมัยอยุธยาอีกเรื่องหนึ่งที่น่าถึงตัวละครในวรรณคดีไทยโบราณ คือ กาสรวลโคลงฉันท์ ซึ่งกล่าวถึงตัวละครในวรรณคดีเรื่องเดียวกับที่ปรากฏในนิราศศรีสุทนต์ เป็นส่วนใหญ่ นั่นคือ พระราม-สีดา สุทนต์-ประภา สมุทรโฆษ-พินทุมดี โดยพรรณนาไว้ดังนี้

รามารัษไซ้	พานร
โถกนสมุทรวายาม	ย่านฟ้า
จงถนนเปล่งศิลป์สร	ผลาญราฟ
ใครอาจมาขวางฆ่า	กายกอง ๆ
เพลงปลัดนรนารถสร้อย	ซีดา
ยงงขวบคั่นสีสอง	เศกไท้
สุทนต์ประภาพอง	พัดจาก จयरแฮ
ยงงคอบคั่นหว่ายได้	สีสองสี ๆ
ผยองม้ามณีกากเกอ	ฤทธิ กิติ
สองสีสองเสวยรย	แทนไท้
เพลงพินทุมดีพริศ	พระโฆษ
ขอนขาดสองหว่ายใส่	จากจयर ๆ
พรา้พบมาโนชเนอ	นางเมือง
สองสีสัมมตยร	แทนแก้ว
เท่าบาเปล่าเปลืองอก	ในอ่อน อรแม่
สองพราภพลัดแคล้วชี	ชังอ ๆ

ส่วนทวาทศมาสกล่าวอ้างถึง พระราม-สีดา อนิรุทธิ์-อุษา สมุทรโฆษ-พินทุมดี สุทนต์-จิรประภา และเพิ่มคู่ของ สุทนต์-มโนห์รา ปราจิต-อรพินท์ พรรณนาไว้ดังนี้

ปางบุตรนคเรศไท้	ทศรถ
จากสีดาเดี่ยวลี	ลาศแล้ว

ยั้งคีนสูเส่าวคต	ยุพราช
ฎาอนช่นองแคล้ว	คลาศไกล ๆ
ศรือนิรทธรราชร้าง	แรมสมร
ศรือชญาเจียรโคล	คลาศแคล้ว
เทวานราชจร	จาจาก
ยั้งพร่าน่านองแก้ว	คอบคิน ๆ
สมทรไชชเรีสร้าง	แรมพิน
ทมคิตาลผิน	ไฟ้เต้า
ปางเจีบชงอถวิล	ลิวไลด
ยั้งพร่าน่านองเหน้า	ร่วมเรียง ๆ
พระศรีเสาวเลบสร้อย	สอิน
จากมโนทราเคียง	คิตน่อง
ยั้งเสด็จสูไพรสมท	สังวาส
สังเวชนงค่นชคล่อง	เคลือนองค้ ๆ
ปราจิตเจียรหน้าหน่อ	อรพินท
พระพิราไลยปลง	ชีพแล้ว
คินสมสดาจัน	รสร่วม กันนา
กรรมแบ่งกรรมแก้วแก้ว	ช่วยกรรม ๆ
ปางศิลป์บรมเมศรีท้าว	สอิน
จากสมเด็จันชจันท์	แจ่มเหน้า
เจียรบประภาทร	เตราสวาดิ
ยั้งพร่าน่านองเข้า	คอบสมร ๆ

กวีผู้แต่งนิราศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนำ "ขนบ" ของการพรรณนาเช่นนี้มาใช้ในการพิลาปคร่ำครวญในนิราศของตนด้วย คือ พระยาตรึงกล่าวอ้างถึง พระราม-สีดา พระรถ-เมรี พระอนิรุทธิ-อุษา ไว้ในโคลงนิราศพระยาตรึง ดังนี้

ปางโฉมราเมศน์าว	ศรทรง
เพลงราพวยชีพลง	แหล่งหลู

เสร็จศึกเสียดาคง	คืนบาท พระนา
ศึกที่ทรวง เรียมสั	รบแพ้ฤถอย
หนึ่งองค์รทเริ่มร้าง	แรมสมร
โฉมนาฏเมรีจร	จากห้อง
ยังเขตต์ฝั่งสาคร	คงภักตร นางแม่
ควรอนงคนชน้อง	นึ่งให้ครวฤทา
สักรรอนยพธสัน	รณรินทร์
เสร็จเสด็จบรรทมสันธ	สมทนน
ลักษมีอรคยพิน	โดยเสด็จ พระนา
รอยว่านุชแกล้งกลัน	กลับให้ชายเชญ
ปางหลานกฤษณเจ้า	จากองค์
ศรีอุษาเยาวองค์	แน่น้อย
พลันคืนสสมทรง	ยุพราช แม่แม่
เริ่มจะพลันสมสร้อย	เสพย์เจ้าบางใด

การอ้างถึงในนิราศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่แปลกไปจากขนบเดิม คือ กวีอ้างถึงนิราศหรือกวีสมัยอยุธยาที่มีชื่อเสียง เพื่อเปรียบเทียบกับผลงานของตนเอง อย่างเช่น พระยาตรังยังกล่าวอ้างถึงนิราศสมัยอยุธยา ๒ เรื่องซึ่งถือว่าเป็น "นิราศต้นแบบ" นั่นคือ ทวาทศมาส และ กาสรวลโคลงคั้น เพื่อย้ำว่าบทครวญถึงนางของเขาจะแสดงความทุกข์แสนสาหัสยิ่งกว่าบทครวญในวรรณคดีทั้งสองเรื่อง ดังกล่าวไว้ว่า

ศรีปราชญ์นิราศท้าว	จุฬาลักษณ์
รำเรื่องรำรักทก	น่านกว้าง
ทวาทศมาสศักดิ์	สามปราช รังเเ
ยังไปบานเรียมร้าง	รำให้หาสมร

ในนิราศตามเสด็จที่พลาน้ำน้อย พระยาตรังจึงไม่ได้อ้างตัวละครในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ เพียงแต่กล่าวถึงนิราศอยุธยาทั้งสองเรื่องนี้เท่านั้น

อาทิวาราชร่าง	แรมสมร
สามพ่อปรีชาเจน	จัดล้ำ
ทกขทวาทศมาสจร	เจ็บเสนต์ ราแม่
ยังไปบ้านชู้ชา	ชอกใจ ๆ

กาสรววุสาครเศสร้อย	สารศรี ปราชแฮ
เจียรนจรนชไกล	กลิ้งชู้
จรบารมิงสวัสดิ์	เดี้ยวแนว อ่อนเอย
ตรึงกระคลยส์เศร้า	สดตรอม ๆ

นายนรินทรธิเบศร์ก็ใช้วิธีการเช่นนี้ คือไม่อ้างถึงวรรณคดีเรื่องใดโดยเจาะจง แต่กล่าวรวม ๆ ว่านิทานเรื่องใดก็ตามที่กล่าวถึงการพลัดพรากของตัวละคร คู่พระคู่นาง เหล่านั้นจะได้กลับคืนมาครองคู่กันที่สุดในที่สุด แต่การร้างคู่ ร้างรัก ของเขาจะกินเวลายาว นานกว่าตัวละครเหล่านั้น นอกจากนั้นก็กล่าวว่ากวีแต่งนิราศอยู่ยาทั้งสองเรื่องยังรำ รำพันด้วยความทกขเทวชไม่เท่าเขา

นิทานนิเทศท้าว	องค์ใด กิด
ทุเรศแรมสมรไท	ท่านร้าง
แสนเทวชเท่าไรไป	ปานอก พ็เอย
บวงประสมคู่ค่าง	แต่ช้านานคืน

กาสรवलศรีปราชญ์พร้อง	เพรงกาล
จากจุฬาลักษณ์ลาญ	สวาทแล้ว
ทวาทศมาสสาร	สามเทวช ถวิลแฮ
ยกที่คกลางเกศ	กึ่งร้อนทรวงเรียม

นิราศจะเชิงเทรา อ้างตัวละครในวรรณคดีขาดกแบบเดียวกับนิราศอยู่ยา คือ อ้างถึง คาวี-จันทร์สุดา กุศราช-ประภาวดี และพระราม-สีดา ดังนี้

โฉมจันทร์เจียรจากข้าง	ควี กิด
กุศราชนางประภาวดีหนี	หน่ายเกล้า
รามราชบาราคลี่-	คานาฏ กิด
สามโคกผิวควบเข้า	ค่อนเสียวโศกเรียม

นิราศบางเรื่องอ้างถึงตัวละครในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ เพื่อให้แปลกไปกว่าที่เคยอ้างกันมาจนเป็น "ขนบ" ดังเช่น นิราศพระประธม อ้างถึง ลิลิตพระลอ และอิเหนา เมื่อเดินทางไปถึงวัดไก่เตี้ย กวีคิดถึงพระลอที่หลงเสน่ห์พระเพื่อนพระแพงที่ส่งไก่แก้วมาล่อ

ถวิลลอราชคลังไคล	ไหลหลง
ถึงเพื่อนแพงสององค์	พี่น้อง
เสมอพี่คลังไคลพวง	หวังสด สวาดีนา
รักฤสมเสน่ห์ห้อง	ขัดค่างขวางเชิง

แนวคิดเช่นนี้ปรากฏในนิราศกรมพระยาเดชาดิศรด้วย ผู้แต่งอ้างถึงเรื่องลิลิตพระลอ เมื่อเดินทางผ่านวังแดง ซึ่งมีชื่อเดิมว่า กาทหลง กวีขอเสี่ยงสัตย์อธิษฐานให้พบกับนางอีก เช่นเดียวกับพระลอเสี่ยงน้ำเมื่อจะข้ามแม่น้ำกาหลง ไปหาพระเพื่อนพระแพง ดังบทโคลงที่พรรณนาไว้ว่า

วังแดงเดิมชื่อ	กาหลง
เพรงพระลอลงสรง	เสี่ยงน้ำ
วนวังก็ยังคง	คำโลก แลแม่
กจะเสี่ยงสัจข้า	มุ่งม้วยเมื่อมรณ

นิราศพระประธมยังอ้างถึงเรื่องอิเหนาตอนจากนางจินตะหราและนางสการวดีว่า อิเหนาได้ร้องไห้ด้วยความโศกเศร้าเหมือนเช่นตัวเขาเมื่อจากนาง กวีพรรณนาไว้ดังนี้

ถวิลรเด่นเทวสร้าง	หมั้นทยา
โศกรักแรมจินตหรา	เราร้อน

อนงค์นางสการวา
รฤกรเด่นหมันหยาบ่อน

ตัสค สวาดิเอย
อกให้จุจเรียม

เมื่อเดินทางถึงวัดไทร กวีมักจะร่าพันถึงเรื่องอนิรุทธ์ ซึ่งพระไทรอุ้มไปสมกับนาง
อุษา เช่น ในนิราศจะเชิงเทราพรรณนาว่า

ไทรมูลไทรเทพยเจ้า	จอมนิคม ณีญา
เพรงพระพาสองสม	สบสร้อย
เอาอนิรุทธ์ผทม	ผท้อ- ชานา
เชิญช่วยอุ้มข้อยน้อย	แนบเนอนวลศรี

แต่ในนิราศพระประธม กวีกลับครวญให้พระไทรอุ้มนางมาหาเขาบ้าง

วัดไทร ไทเทพยท้าว	เทพา รักษณา
อุ้มอนิรุทธ์สมอุษา	สร้างเสร์้า
เรียมบาราศสมรอา	ครปรดาช เดียวพ้อ
เชิญช่วยอุ้มอรเต้า	สู้บ้อยคอยสม
ถวิล ไทอนิรุทธ์ครึ่ง	สมอุษา
เสมอพลอบสมยิตวา	หีบห้อง
อรณกลับสู่ศฤหา	หอมจับ ทรวงเอย
หวลคณิงนชน้อง	แนบเนอนวลถนอม

บางครั้งเมื่อเดินทาง ไปถึงตำบลทิมชื้อโพ หรือผ่านต้นโพ กวีอ้างถึงเรื่อง
สมุทรโฆษคานันท์ ดังเช่นพระยาตรังครวญไว้ในนิราศตามเสด็จทัพล้านน้าน้อย เมื่อเดินทาง
ไปถึงตำบลโพธารามว่า

จากศรี ไกรลาศล้ำ	ลายอง
พักท่าโพธาราม	ร่มร้อน

เพียงพบพระไททอง

เทเวศ

หาพระไสยอันอุ่ม

แอบพันธุ์ ๆ

นिरาศะเชิงเตราพรรณนาไว้ท่านองเดียวกัน

ท่งโพโพเทอุ่ม

เอากู- ธรฤา

ขุนไสยคาบพันธุ์

ท่านเกล้า

พระเอยอูปการช

เชษฐช่วย ราพ่อ

มาพ่อพาตเต้า

ตั้งน้อมเนาถนอม

สุนทรภู่เป็นกวีเอกแห่งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งท่านได้กล่าวถึงตัวละครหญิง โดยการอ้างถึงตัวละครในวรรณคดีเรื่องอื่น ในนิราศพระบาท สุนทรภู่กล่าวถึงตัวละครในวรรณคดีหลายเรื่อง ดังนี้

ครั่งอึเหนาสรีรวงศ์อันทรงกรีช

พระทรงฤทธิไรมะรังจินตะหรา

พระส่อนร่างท่างมโนห์รา

พระรามแรมร้างสี่ดาพระทัยตรอม

องค์พระเพชรบานี่ท้าวตรีเนตร

เสียดพระเวทผูกทวารกรุงพาณถนอม

สัจจิตราลาตายไม่วายตรอม

ล้วนเจิมจอมธรรณิ์ทงส่องศั

แสนสุขุมร้อนด้วยร้างรัก

ยังไม่หนักเหมือนพิศอกสุคประสงศั

ไม่ถึงเดือนเพื่อนรักเขาทักทรง

ว่าซบลงกว่าก่อนเป็นค่อนกาย

สรุปได้ว่า การกล่าวอ้างถึงตัวละครในวรรณคดีเรื่องอื่นเป็นกลวิธีที่นิยมใช้ในนิราศสมัยอยุธยาและยังสืบทอดต่อมาถึงนิราศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่กวีสมัยหลังพยายามจะหลีกเลี่ยงความซ้ำซ้อนหรือการลอกเลียนแบบ จึงอ้างถึงวรรณคดีเรื่องใหม่ ๆ ที่ยังไม่มีใครอ้างกันมาก่อน และริเริ่มการอ้างถึงนิราศที่เป็นชั้นครู คือ กาสรวลโคลงต้น และ ทวาทศมาส แต่ก็นับว่าเป็นการใช้กลศิลป์แบบเดียวกันนั่นเอง

๓.๕.๕ การใช้ภาพจน์แบบเกินความจริง

กวีผู้แต่งนิราศมักจะพรรณนาความรู้สึกของตนโดยใช้ภาพจน์แบบเกินความจริงเพื่อให้ผู้อ่านเกิดความสะเทือนใจร่วมไปกับกวี กลวิธีเช่นนี้เป็นการสร้างความสำคัญให้กับตัวละครหญิงในนิราศ เพราะผู้ทำให้กวีหลงใหลกับ "น้ำเนตรเป็นเลือดตา ตกย่อย" หรือ "ชลเนตรคือชาดลาย เลือดย่อย" ก็คือผู้หญิงที่กวีครวหา และความทุกข์แสนสาหัสที่กวีรู้สึกราวกับว่า "ดูหนึ่งเขาแสนอ้อม โอบซ้อนทรวงเรียม" เกิดขึ้นเพราะจากนาง ดั่งนั้น นางในนิราศจึงมีความสำคัญต่อกวีเป็นอย่างมาก

จินตนาการแบบเกินความจริงอีกอย่างหนึ่งที่กวีนิยมใช้คือการกล่าวว่าร่างกายแยกเป็น ๒ ส่วน ส่วนหนึ่งเดินทางไป แต่อีกส่วนหนึ่งอยู่กับนาง เป็นการสร้างภาพพจน์ที่เหนือความจริงอีกเช่นกัน และแสดงอารมณ์สะเทือนใจได้อย่างดียิ่ง ทำให้เห็นว่าตัวละครหญิงในนิราศมีพลังดึงดูดทั้งใจและกายของกวีให้อยู่กับนาง แม้กวีรู้ว่าจำเป็นต้องเดินทางไปอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เขาก็ยังปรารถนาให้ร่างกายส่วนหนึ่งของเขายังคงอยู่กับนาง กวีสรวลโคลงฉันท์ ใช้ภาพพจน์ทั้งหลายแห่ง ดังเช่น

คนเดียวแบ่งดับไต

สองภาคย์

จากมาแก้วพลัด

ปลายนแค พี่แม่

มีล แล่งตนเปน

สองซีก

ซีกหนึ่งไว้องเห็น

หนึ่งมา ๆ

ภาพพจน์แบบพบในนิราศสมัยรัตนโกสินทร์หลายเรื่อง ดังนี้

บอลแล่งอรภา

เทวภาคย์ เลยแม่

ภาคย์พริกเกรียกไว้

อยู่เกล้าฤาคลาย

(นิราศพระพิรุณ)

สองซีกแห่งทรวงอก

ภาคที่โบหนึ่งไว้

แตกภาค ออกแม่

แนบเนอเนอวสมร

(นิราศนรินทร์)

การพรรณนาแบบเกินจริงที่แปลกไปกว่านิราศเรื่องอื่น คือกล่าวว่ายากแบ่งหัวใจ เป็น ๒ ส่วน แต่แทนจะแบ่งส่วนหนึ่งให้นาง กวีกลับกล่าวว่าจะได้เอานางเก็บซ่อนไว้ในหัวใจเดียวกัน โคลงบทนี้อยู่ในนิราศจะเข็งเทราดังนี้

เจมิใจแจ่มพัคตร์แฉ่ว

พิมพ์แบ

ผิวพิฆาตรวงแบ

แบะได้

เออรแอบดวงแค

เดี่ยวร่วม ใจเอย

สคจะแหวกทรวงไซ้

แทรกน่องไผเค

"ขนบ" ของการพรรณนาด้วยภาพพจน์เกินจริงอย่างหนึ่งคือ การเปรียบเทียบ ประสพการณ์แห่งความทุกข์ร้อนของตนกับปรากฏการณ์พิเศษของโลก ปรากฏการณ์พิเศษในที่นี้ หมายถึงจินตนาการของกวีที่เกิดจากการสังสมความรู้จากปรัมปราคติทางวรรณคดี ได้แก่ ความรู้เรื่องนรกสวรรค์ จักรวาลวิทยา การสนโลก และเทพเจ้าต่าง ๆ กวีพรรณนาความรู้สึกทุกข์ทรมานของตนที่พาดจากหญิงคนรัก โดยเปรียบเทียบกับความรู้สึกตระหนกตกใจในความเปลี่ยนแปลงยิ่งใหญ่ของธรรมชาติ เช่น ไฟบรลย์กัลป์ล้างโลก ฯลฯ กวีคิดว่าความทุกข์ของตนยิ่งใหญ่มากกว่าความทุกข์ของโลก ตัวละครหญิงที่เป็นต้นเหตุแห่งความทุกข์ของกวีจึงมีความสำคัญยิ่งกว่าสิ่งใดในโลก การอ้างถึงปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เกิดขึ้นพิเศษเช่นนี้ เป็นที่นิยมกันต่อมาจนกลายเป็น ขนบ ของวรรณคดีไทย ดังเช่นบทโคลงใน ทวาทศมาส ที่กล่าวว่า ความทุกข์และความเจ็บปวดอันเกิดจากการร้างรักอันรุนแรงแสนสาหัสและยาวนานกว่าวันที่ไฟบรลย์กัลป์ทำลายให้โลกสิ้น การใช้ปรากฏการณ์พิเศษเช่นนี้เป็นความรู้ทางปรัมปราคติและเป็นจินตนาการที่เป็นความทุกข์และความเศร้าสลดที่ร้ายแรงที่สุดของมนุษยชาติ

ทินกรจรแจ่มแจ้ง

ทวาทน

ธารนทีชลหาย

ทาดแห่ง

อกเรียมน์ราจล	เจ็บจาก กัณหา
เจ็บยิ่งทinkerแจ้ง	จวบกลับ ๗
สหัสศรีเยศเรื่อง	รังสี
ผลาญแผ่นไตรภพสรณ์	เชกใหม่
กาเดากาศาสตร์	ภพนาศ
ร้อนไปปานน้อง ไ้	จากจร ๗
ไตรยศทงสร้อน	รนอก
โลกประชารากร	หล่อหล่ม
ร้อนเรียมราศพันพก	แสนส่วน
ไตรกาเดาศาลตัม	แตกทรวง ๗

การสนักบปเป็นปรากฏการณ์ที่เกินความจริง ในขณะที่เดียวกันก็เป็นแนวคิด
 อคมคิดว่าจะต้องเกิดขึ้นในวันหนึ่ง ในวันสิ้นโลก แสงอาทิตย์จะเผาผลาญจนท้องทะเลและ
 สายน้ำเหือดแห้ง กวีนำเอาความเหือดแห้งของโลกในวันนั้นมาเปรียบกับความเหือดแห้งใน
 ใจของตน นอกจากแสงอาทิตย์จะทำให้หน้าระเหยแห้ง แสงอาทิตย์ยังเปล่งรังสีแห่งความ
 ร้อนที่ทำให้โลกทั้งสามมอดไหม้ กวีเปรียบเทียบความร้อนกับความร้อนในหัวใจเพราะจาก
 นาง ทั้งความร้อนและความแห้งโหยในใจล้วนทำให้เกิดความปวดร้าวสดทน กวี "รู้สึก"
 ว่าความปวดร้าวรุนแรงกว่าความปวดร้าวของมนุษยชาติทั้งปวงเมื่อถึงวันสิ้นโลก นับว่า
 เป็นการกล่าวยกการสูญเสียความรักของตนเหนือกว่าการดับสูญของโลก และกวีรู้สึกว่
 การจากผู้ที่ยังมีผลกระทบต่อความรู้สึกของเขารุนแรงเสียยิ่งกว่าปรากฏการณ์รุนแรงของ
 ธรรมชาติ

การกล่าวถึงวันสิ้นโลกนี้ บางครั้งกวีใช้ภาพพจน์ของ เขาพระสุเมรุทลายอย่าง
 เช่น โคลงอีกบทหนึ่งในทวาทศมาสที่กล่าวว่

แม่้วยบรมเมศไ้	ทินกร กิติ
สันสดพระสุเมร เอน	อ่อนล่ม

สมภพเปื่อยเป็นพร
เจ็บไปบานน้องหล่ม

นรนาศ กศ
หล่ององค์ ๆ

เขาพระสุเมรุเป็นส่วนที่เชื่อมต่อระหว่างสวรรค์และโลก ในวันสิ้นกัลป์นอกจากเกิดไฟแล้ว ยังมีน้ำท่วมโลก กวีจึงกล่าวว่าเขาพระสุเมรุเอนล้มลงเพราะแผ่นดินถกน้ำเซาะเปื่อยทำลาย เมื่อเขาพระสุเมรุทลายก็คือการสิ้นสุดของโลกนั่นเอง แต่ความสูญสิ้นนี้ยังไม่เท่าความสูญเสียนาง ดังนั้นจะเห็นได้ว่านางในนิราศยิ่งใหญ่เหนือกว่าทุกสิ่งทุกอย่าง

นายรินทรธิเบศรนำเอาภาพจน์ของวันสิ้นกัลป์มาพรรณนาไว้ในนิราศของเขา และใช้แนวคิดของความร้อน ความแล้ง เพื่อจะเปรียบกับความร้อนรุ่ม และความแล้งไร้ความชื่นฉ่ำใจที่เขาต้องทนอยู่

ระคะด้าวร้อน
ลามผ่าวพฤษ์พราภิ
ทรวงพีผ่าวเผาไฉน
ยั้งยั้งทนกรแจ้ง

แดนไตร
หล่นแล้ง
นะนาฏ เรียมเอย
จวบสิ้นศนย์กลับ

นทีสัสมทรม้วย
คิมิงคลม้งกรผาย
หยาดเหมพิรุณหาย
แรมราศแสนร้อยร้อน

หมดสาย
ผาดสื่อน
เหือดโลก แล้งแม่
ฤเท่าเรียมทน

หลังจากที่ได้วิเคราะห์ตัวละครหญิงในวรรณคดีนิราศมาแล้ว อาจสรุปได้ว่าลักษณะเด่นของตัวละครหญิงในนิราศสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือมีความงามเป็นเยี่ยม การประณีตเป็นยอด มีเสน่ห์ทางเพศ และมีความรู้ ลักษณะของตัวละครหญิงในนิราศจึงสอดคล้องกับลักษณะของผู้หญิงในอุดมคติตามที่ปรากฏในวรรณคดีคำสอน ซึ่งได้วิเคราะห์แล้วในบทที่ ๒ ตัวละครหญิงมีบทบาทสำคัญที่สุดในวรรณคดีนิราศสมัยอยุธยา จนอาจกล่าวได้ว่าเป็น "หัวใจ" ของการแต่งนิราศในสมัยนี้ เพราะนิราศที่แต่งในสมัยอยุธยามีจุดเด่นที่การคร่ำครวญถึงผู้หญิง น่าสังเกตว่าตัวละครหญิงในนิราศสมัยอยุธยามีน้ำหนักของความมีตัว

ตนจริงส่งมาก ดังเราอาจพิจารณาได้จาก การที่ผู้แต่งนิราศหรือกวี และกาสรว
โคลงคำแสดงความตั้งใจแต่งนิราศเพื่อเป็น "สารรัก" ถึงคนที่เขารักหรือถึง ลักษณะ
เช่นนี้คล้ายไปเมื่อเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงนิพนธ์ไว้ชัดเจนว่า การครวญถึงผู้หญิงในกาพย์ห่อ
โคลงนิราศธารโศก เป็นเพียง "แต่งตามประเพณี ใช้เมียรักจกจากจริง" ซึ่งทำให้เกิด
"ขนบ" ของการแต่งนิราศโดยชัดเจนว่า ผู้หญิงในนิราศมีตัวตนจริงหรือไม่ ไม่สำคัญเท่ากับการ
การสร้างตัวละครหญิงนั้นให้มีความสมจริง จนผู้อ่านเคลมคล้อยตามอารมณ์อาลัยอาวรณ์หวั
งรักของกวี

ตัวละครหญิงในนิราศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นสืบทอดลักษณะของตัวละครหญิงจาก
นิราศสมัยอยุธยา แต่น่าสังเกตว่า ในนิราศคำโคลงซึ่งเป็นนิราศที่สืบทอดขนบการแต่งมา
จากนิราศสมัยอยุธยา กวีผู้แต่ง เน้นลักษณะของความเป็นผู้หญิงเพศของผู้หญิงเพิ่มมากขึ้น
กวีจึงแสดงความรู้สึกจดจ่อผูกพันอยู่ตลอดเวลา การกล่าวถึงชื่อตำบลสถานที่ต่าง ๆ จึงมิได้
เป็นการตั้งใจพรรณนาการเดินทาง แต่นำเอาชื่อตำบลสถานที่นั้นมากล่าวถึงในลักษณะการ
เล่นคำเปรียบเทียบกับหญิงคนรัก กวีจึงสร้างสรรค์จินตนาการแปลกใหม่ เพื่อพรรณนาความ
ห่วงหวง รักใคร่ และโหยหาอาลัย ในลักษณะของการประชันขันแข่งกับขบพุกและกวีร่วม
สมัยกับตนอยู่ตลอดเวลา อาจกล่าวได้ว่าการครวญถึงตัวละครหญิงในนิราศคำโคลงสมัยนี้
เป็นการเน้นการแสดงฝีมือทางวรรณศิลป์ของกวีวิธีการพรรณนา เพื่อให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจ
มากกว่าการพรรณนารูปร่างหน้าตาของตัวละครที่กวีสร้างขึ้นเองตามธรรมชาติ

ส่วนนิราศกาหลงซึ่งเป็นนิราศที่เริ่มนิยมกันอย่างกว้างขวางในสมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้น ไม่เน้นความสำคัญของตัวละครหญิงเท่ากับการพรรณนาประสบการณ์ในระหว่างการเดินทาง
และการกล่าวถึงทัศนคติของกวีที่มีต่อโลกและชีวิต นิราศกาหลงของสุนทรภู่กล่าวถึง
ตัวละครหญิงจำนวนมาก และพบว่าเป็นผู้หญิงในชีวิตจริงของสุนทรภู่ ผู้หญิงเหล่านั้นล้วน
แต่เป็นผู้หญิงที่สุนทรภู่เลิกร่างรักไปแล้วทั้งสิ้น ดังนั้น การกล่าวถึงตัวละครเหล่านั้นจึงเป็น
การเล่าถึงประสบการณ์ที่ผ่านมาแล้ว บทครวญถึงผู้หญิงจึงมิได้ลึกซึ้ง แสดงความกระวน
กระวายใจด้วยความห่วงใย และไม่ได้แสดงความหวังจะพบกันอีกอย่างจริงจัง เหมือนอย่าง
ในนิราศคำโคลง ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะว่า นิราศกาหลงของสุนทรภู่เป็นนิราศที่เน้นการ
กล่าวถึงประสบการณ์การเดินทางอย่างหนึ่ง ผู้หญิงที่กล่าวถึงมีหลายคนและเลิกร่างไปแล้ว
อีกอย่างหนึ่ง ประกอบกับสุนทรภู่แต่งนิราศเกือบทุกเรื่องในระหว่างบวชเป็นพระ ดังนั้น

การครวญถึงผหญิงงามหน้าหนกนอยลง

ตัวละครหญิงมีความสำคัญและสัมพันธ์กับแก่นเรื่องหลักและแก่นเรื่องรองของนิราศ กล่าวคือ แก่นเรื่องหลักของนิราศคือการพิลาปคร่ำครวญรัก ตัวละครหญิงเป็นเนื้อวัสดุสำคัญในบทครวญ ทำให้เห็นว่านางในนิราศมีความสำคัญต่อจิตใจของกวีอย่างยิ่งยวด ส่วนแก่นเรื่องรองของนิราศคือการพรรณนาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กวีกล่าวถึงธรรมชาติและนางในนิราศไปพร้อม ๆ กัน กวีแสดงความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติและผู้หญิงในหลายลักษณะ ความสัมพันธ์เหล่านี้เป็นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในความรู้สึกของกวี ไม่ใช่ความสัมพันธ์ตามที่ เป็นจริง อย่างเช่น ความทุกข์ทำให้กวีคิดว่าธรรมชาติร่วมทุกข์ไปกับเขาด้วย ความเชื่อมั่นในความรักแน่นเหนียวของเขาและนาง ทำให้เขาคิดว่าการพรากจากกันเกิดจากอำนาจของเทพหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ในขณะที่เดินทางไป ธรรมชาติทำให้กวีถึงผู้หญิงตลอดเวลา ทั้ง คิดถึงรูปโฉมความงาม กิริยาท่าทาง ตลอดจนความสัมพันธ์ลึกซึ้งระหว่างกวีกับนางผู้เป็นที่รัก การพรรณนาธรรมชาติเปรียบเทียบกับนางผู้เป็นที่รักเป็นขนบทางวรรณศิลป์ที่กวีแสดงความรู้และความเจนจัดในภาษา กวีจึงนำเอาคุณลักษณะของภาษาคือเสียงและความหมาย มาใช้ในการถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกได้อย่างไพเราะงดงาม ถึงแม้ว่าการพรรณนาธรรมชาติให้สัมพันธ์กับความรู้สึกที่มีต่อตัวละครหญิงจะเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ แต่กลวิธีการพรรณนา เช่นนี้เป็นกรพยายามแสดงความรู้สึกแท้จริงของมนุษย์ในภาวะที่ประสบความเศร้า ทุกข์ทรมานเป็นที่สุด ไม่ว่าจะการจากนางผู้เป็นที่รักจะเป็นข้อเท็จจริงหรือไม่ก็ตาม

การที่นิราศเป็นรูปแบบของวรรณคดีที่นิยมสืบทอดจากสมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และยังเป็นที่ยอมรับจนถึงปัจจุบัน การสืบทอด "ขนบ" ของการแต่งนิราศจึงเห็นได้ชัดเจนในนิราศที่แต่งในรุ่นหลัง นิราศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นสืบทอดขนบด้านแนวคิดที่เน้นความงามและเสน่ห์ทางเพศของตัวละครหญิง กวีจึงสืบทอดกลวิธีในการสร้างตัวละครหญิงจากนิราศสมัยอยุธยาหลายประการ ได้แก่ การใช้คำเรียกผู้หญิงเพื่อแสดงความรู้สึกลึกซึ้งที่ทวียมต่อตัวละครหญิงของเขา และแสดงว่านางมีค่าสูงสุดในชีวิตของเขา การคร่ำครวญยกย่องเสน่ห์ทางเพศของนาง เพื่อแสดงให้เห็นความผูกพันลึกซึ้งที่ติดกัน การฝากนางไว้กับเทพเจ้าและการอ้างถึงตัวละครในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ เป็นกลวิธีการชมความงามและเสน่ห์ของนางอย่างแนบเนียนจนกลายเป็น "ขนบ" ที่นิยมกันมากในนิราศคำโคลงสมัยนี้ การใช้ธรรมชาติเป็นเนื้อหาในการพรรณนาคร่ำครวญถึงผู้หญิง เป็นสิ่งที่พบมากใน

นิราศ เพราะการเดินทางทำให้กวีอยู่ท่ามกลางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคม กวีจึงนำสิ่งเหล่านี้มาเป็นเนื้อหาในการพรรณนาเปรียบเทียบความรู้สึกของตนเองอย่างแนบเนียน เนื่องจากนิราศเป็นวรรณคดีที่สร้างรสแห่งอารมณ์สะเทือนใจสูง การเปรียบเทียบแบบอติพจน์หรือกล่าวเกินจริง จึงเป็นความเปรียบที่พบมากเพราะเป็นกลวิธีที่สอดคล้องเหมาะสมกับการพรรณนาถึงความรักแนบแน่น และการปลัดพรากรำลึกที่ทำให้กวีโหยหาด้วยความอาวรณ์

ฉะนั้น แม้ตัวละครหญิงในนิราศจะไม่มีพฤติกรรมเหมือนอย่างตัวละครหญิงในนิทานหรือบทละคร แต่เราก็ต้องยอมรับว่า ตัวละครหญิงมีบทบาทสำคัญที่สุดในการสร้างความเป็นนิราศ แม้ว่าตัวละครหญิงในนิราศจะเป็นตัวละครที่สร้างใหม่ในสำนึกของกวีซึ่งกวีอาจจะสร้างจากผู้หญิงในชีวิตจริง หรือสร้างจากผู้หญิงในจินตนาการก็ตาม แต่ผู้แต่งได้ทำให้ตัวละครหญิงของเขามีเลือดเนื้ออารมณ์ มีชีวิตชีวาสมจริง และมีความเป็นมนุษย์จนผู้อ่านเกิดความสะเทือนอารมณ์ ตัวละครหญิงจึงเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดของการแต่งนิราศจนอาจกล่าวได้ว่าเป็น "หัวใจ" ของวรรณคดีประเภทนี้